

BOREC
1973

BOREC

1973

1

**Odločilno in jubilejno leto 1943
Na Loško dolino ne sije sonce
Zločin pri Lenartu
Skupni boji Kozjancev in Zagorcev
na Kozjanskem
Dva njena obraza
Talec Viktor Gregorač in tovariši**

revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: Zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, Tone Svetina, Črtomir Šinkovec, dr. Julij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj, Milan Zevart

Uredniški odbor: Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ljuban Jakše, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek, Črtomir Šinkovec (gl. in odg. urednik), Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak delovni dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 1 **Dr. Metod Mikuž:** Odločilno in jubilejno leto 1943
- 7 **Ferdo Godina:** Na Loško dolino ne sije sonce
- 15 **Črtomir Šinkovec:** Balada o Črtu, pesem
- 17 **Jože Vidic:** Zločin pri Lenartu
- 23 **Ivan Potrč:** Književnost za mladino in deseti Kurirčkov festival
- 24 **France Filipič:** Taboriščna poezija, pesem
- 25 **Milan Kostevc:** Skupni boji Kozjancev in Zagorcev na Kozjanskem
- 35 **Črtomir Šinkovec:** V nežni zori, pesem
- 36 **Cvetko Zagorski:** Dva njena obraza
- 40 **Nazim Hikmet:** Večer, pesem, prevedel Ivan Minatti
- 41 **Matevž Hace:** Dezerter Pavel
- 49 **Emil Cesar:** Talec Viktor Gregorač in tovariši
- 56 **France Kosmač:** Naročje zvesto, pesem
- 56 **Peter Levec:** Večerna idila, pesem
- 57 **Stane Kumar:** Grafik in arhitekt Vlasto Kopač

Književnost — Ocene

- 62 **Slavko Rupel:** Slavko Kremenšek: Slovensko študentsko gibanje 1919—1941
- 62 **Slavko Rupel:** Miško Kranjec: Izbrano delo
- 63 **Slavko Rupel:** Matevž Hace: Komandirjeva povest
- 64 Prejeli smo v oceno

Slika na naslovni strani: Vladimir Lakovič: Mrtvi pohorski bataljon, osnutek, olje, 1972

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

LETNO KAZALO

BOREC 1973

LETNIK XXV

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo založba Borec, Ljubljana, Beethovnova 10. Revijo ureja uredniški odbor: Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ljuban Jakše, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik odbora), dr. Miro Stiplovšek, Črtomir Šinkovec in Zima Vrščaj. Glavni in odgovorni urednik Črtomir Šinkovec. Tiska tiskarna »Ljudske pravice«

ZGODOVINA NOB

- Milan Kostevc: Skupni boji Kozjancev in Zagorcev na Kozjanskem 1/25
Dr. France Škerl: Zadnji tedni Vojkove partizanske dejavnosti 2/66
Dr. Tone Ferenc: Komu nagrado za Vojkovo glavo 2/81
Lado Ambrožič-Novljan: Jelenov žleb 3/129
Dr. France Škerl: Elementi revolucionarnosti v razvoju NOB do kapitulacije Italije 4/193
Lojze Penič: Pregled razvoja partizanskih političnih organizacij v mariborskem okrožju v letih 1941—1945 4/203
Ivan Križnar: Tragedija trinajstih partizanov, obkoljenih v skalni duplini na Okroglem, v luči takratnih razmer na Gorenjskem 4/229
Zdravko Klanjšček: Od ustanovitve prvih divizij do kapitulacije Italije 6-7/321
Dr. France Škerl: Nekaj pripomb k Vojkovi smrti 6-7/406
Dr. Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in razoroževanje italijanske vojske 8-9/425
Dr. Miro Stiplovšek: Vpliv italijanske kapitulacije na razvoj NOV na Štajerskem 8-9/445
Radko Polič: Velika zmaga na Kvasici 8-9/457
Dr. Tone Ferenc: Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 10/513
Anton Štampohar: Zlom Italije in nemška ofenziva na Dolenjskem 10/527
Anton Štampohar: Zlom Italije in nemška ofenziva na Dolenjskem 11/595
Lado Ambrožič-Novljan: Legendarna Ilova gora 12/653

GRADIVO — DOKUMENTI

- Dr. Metod Mikuž: Odločilno in jubilejno leto 1943 1/1
Ferdo Godina: Na Loško dolino ne sije sonce 1/7
Jože Vidic: Zločin pri Lenartu 1/17
Ferdo Godina: Na Loško dolino ne sije sonce 2/93
Ferdo Godina: Na Loško dolino ne sije sonce 3/155
Dr. Cene Logar: Kako je bilo na Golobarju 4/219
Matija Žgajnar: Prvi maj 1943 v okupirani Ljubljani 5/257
Marjan Znidarič: Streljanja na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru 5/269
Matija Žgajnar: Prvi maj 1943 v okupirani Ljubljani 6-7/338
Milan Obradović: Partizanska obveščevalna služba in varnostni ukrepi med bitko na Neretvi in Sutjeski 6-7/352
Dr. Cene Logar-Rovtar: Osvobodilni boj v Dolomitih 6-7/363
Dr. Cene Logar-Rovtar: Osvobodilni boj v Dolomitih 8-9/469
Franci Strle: Znanilec oboroženega boja z Ostrožnega brda 8-9/557
Dr. Ivan Kristan: Kočevski zbor, AVNOJ in sedanja ustavna ureditev Jugoslavije 11/557
Milan M. Miladinović: Moralna in humana vsebina AVNOJ med prvim in drugim zasedanjem 11/585
Franci Strle: Znanilec oboroženega boja z Ostrožnega brda 11/605
Lado Ambrožič-Novljan: Ustanovitev desetega korpusa 12/641
Srečko Vilhar: Slovenska Istra pred zlomom Italije in po njem 12/677
Dr. Tone Zorn: Odnosi slovenskega vprašanja v glasilu KPA v letih po plebiscitu 12/682

SPOMINI — ZAPISKI

- Ivan Potrč: Književnost za mladino in 10. Kurirčkov festival 1/23
Emil Cesar: Talec Viktor Gregorač in tovariši 1/49
Ivan Matičič: Rdeči signali 2/85
Cvetko Zagorski: Socialistična misel 2/113
Mile Pavlin: O zgodovini partizanstva na Koroškem 2/117
Milan Dolgan: Osvobodilni boj Ane Galé 3/143
Ivan Nemec: Zveza kmečkih fantov in deklet in udeležba v NOV 3/150
Primož Žagar: »Življenje je zadnja revolucija« 3/173
Dr. Avguštin Lah: Uvodne besede ob letošnji podelitvi Kajuhovih nagrad 3/179
Cvetko Zagorski: OB 30-letnici Čufarjeve smrti 3/181

Janez Dodič: Prva preizkušnja — Begunje in Sentvid 5/295
 Primož Žagar: Negotovost je pogoltnila kri-
 terije, kar je razlaga za osuplost predz-
 nega pisca 5/305
 Janez Perovšek-Pelko: Še po dolgih letih pri-
 de v naše sanje kot tovariš 6-7/394
 Cvetko Zagorski: Spominu pozabljenega
 pesnika-proletarca 6-7/399
 Črtomir Sinkovec: Vprašanja urednikom ob
 dvojnem jubileju 8-9/417
 Emil Cesar: Književnost narodnoosvobodil-
 nega obdobja in njeni stiki s tujino 8-9/491
 Emil Cesar: Književnost narodnoosvobodil-
 nega obdobja in njeni stiki s tujino 10/567
 Emil Cesar: Književnost narodnoosvobodil-
 nega obdobja in njeni stiki s tujino 11/617
 Maks Zadnik: Kdo je bil major na belem
 konju 11/629
 Emil Cesar: Književnost narodnoosvobodil-
 nega obdobja in njeni stiki s tujino 12/669
 Primož Žagar: Strah seva iz kozmosa 12/688
 Dušan Mevlja: Boršnikovo srečanje v zna-
 menju partizanske dramatike 12/698

PESMI

Črtomir Sinkovec: Balada o Črtu 1/15
 France Filipič: Taboriščna poezija 1/24
 Črtomir Sinkovec: V nežni zori 1/35
 Nazim Hikmet — Ivan Minatti: Večer 1/40
 France Kosmač: Naročje zvesto 1/56
 Peter Levec: Večerna idila 1/56
 Jože Šmit: Pismo Prešernu 2/65
 Jože Šmit: Invalid 2/80
 Miran Jarc: Pasijonka 2/102
 Janez Menart: Kmečka zveza 2/103
 Branko Žužek: Kotorski mornarji 2/111
 Vladimir Nazor — Mile Klopčič: Starka
 Spasa 2/112
 Črtomir Sinkovec: Smrt v kamnolomu 2/116
 Ana Galè: Mojster 3/142
 Ana Galè: Mraz 3/149
 Ana Galè: Želja 3/149
 France Kosmač: Ob ruševinah na hribu
 4/201
 Črtomir Sinkovec: Pismo iz Coroea 4/202
 France Kosmač: Utrujenost 4/218
 France Kosmač: Z zimske poti 4/228
 Ana Galè: Čigav si 4/240
 Cvetko Zagorski: Invalid 4/249
 France Kosmač: Na mostu 5/294
 Črtomir Sinkovec: Čas, ujet v čeladi 5/304
 Črtomir Sinkovec: Dedova misel 5/315
 Janez Menart: Kolonialni vojak 6-7/382
 Andrej Kokot: Besedi 6-7/384
 Ana Galè: Risu 6-7/389
 Lado Grbec: Za Karavankami 6-7/398
 France Kosmač: Povojne noči 8-9/424
 Črtomir Sinkovec: Bard Adam Trovt 8-9/444
 Miha Klinar: Mačice 8-9/456
 Miha Klinar: Nagrobnica 8-9/456
 Marija Mencinger: Testament 8-9/477

Črtomir Sinkovec: Tri žanjice 8-9/478
 Janez Menart: Popotna pesem 8-9/478
 Marija Mencinger: Naše ognjišče 8-9/502
 Črtomir Sinkovec: Razsipen čas 8-9/502
 Jože Javoršek: Puška 10/526
 Dušan Mevlja: Kragulj 10/539
 Črtomir Sinkovec: Obisk na Vojššici 11/594
 Tone Seliškar: V naročju njenem 11/632
 Ana Galè: Verujem 12/663
 Gema Hafner: Nesmrtni puntar 12/676
 Lado Grbec: Srečno novo leto 1944 12/687
 Gema Hafner: Sonce življenja 12/694

PRIPOVEDNIŠTVO

Cvetko Zagorski: Dva njena obraza 1/36
 Matevž Hace: Dezerter Pavel 1/41
 Vasja Ocvirk: Zazidana obveščevalka 2/105
 Ivo Zorman: Svatba pri Grigorjevih 3/161
 Matevž Hace: Od snovanja upora do prvih
 strellov 3/167
 J. S. Ginzburg: Butirske noči 4/241
 J. D. Sanderson: A-bomba, ki je ni bilo 5/285
 Hinko Vilfan: Martinovanje na Rosinovem
 hribu 6-7/385
 Vasja Ocvirk: Zgodba o vodiču Pramu 6-7/391
 Lado Grbec: Žalosten spomin 6-7/396
 Matevž Hace: Kako smo varovali gozdove
 12/664

POLEMIKA

Ljudmila Gregorič-Anica: Po izidu knjižice
 »Praznik neke vasi« 8-9/497

LIKOVNA UMETNOST

Stane Kumar: Grafik in arhitekt Vlasto Ko-
 pač 1/57
 Dr. Ivan Sedej: Podoba slikarja Vladimirja
 Lamuta 2/121
 Stane Kumar: Slikarka Gabrijela Spanring-
 Žugel 4/250
 Stane Kumar: Ljubo Ravnikar — grafik in
 slikar 5/311
 Dr. Ivan Sedej: Svet tišine Maksima Sedeja
 6-7/408
 Dr. Ivan Sedej: Kmečki upori v slovenski li-
 kovni umetnosti 8-9/503
 Dr. Ivan Sedej: Slikar Ivan Čargo 11/633
 Dr. Ivan Sedej: Umetniški svet Cite Potokar-
 jeve 12/695

SODELUJOČI LIKOVNI UMETNIKI

Ivan Seljak-Copič: 1/43
 Ivan Seljak-Copič: 1/47
 Vlasto Kopač: 1/58, 59, 60, 61
 Jaka Torkar: 2/65
 Stojan Batič: 2/103
 Dragica Cvek-Jordan: 2/106

Božidar Jakac: 2/108
 Anton Dolenc: 2/112
 Vladimir Lamut: 2/122, 123, 124
 Ivan Lesiak: 3/131
 Ivan Seljak-Copič: 3/147
 Zmago Jeraj: 4/233
 Gabrijela Spanring-Zugel: 4/252
 Stane Kumar: 5/261
 Ljubo Ravnikar: 5/312, 313, 314
 Branko Šotra: 6-7/391
 Djordje Dobrić: 6-7/393
 Maksim Sedej: 6-7/409, 410, 411
 Lojze Dolinar: 8-9/504
 Gojmir A. Kos: 8-9/505
 Boris Kobe: 8-9/506
 Ivan Cargo: 11/633, 634, 635
 Ive Šubic: 12/649
 Djordje Andrejević-Kun: 12/667
 Cita Potokar: 12/695, 696, 697

KNJIŽNE OCENE — BIBLIOGRAFIJA

Slavko Rupel: Slavko Kamenšek: Slovensko študentsko gibanje 1919—1941 1/62
 Slavko Rupel: Miško Kranjec: Izbrano delo 1/62
 Slavko Rupel: Matevž Hace: Komandirjeva povest 1/63
 Prejeli smo v oceno 1/64
 Slavko Rupel: Knjiga o Adolfu Hitlerju 2/125
 Črtomir Šinkovec: Sami Al Joundi: Židje in Arabci 2/126
 Slavko Rupel: Richard Gott: Gverila v Latinski Ameriki 2/127
 Prejeli smo v oceno 2/128
 Slavko Rupel: Štiri izvirne novosti na našem knjižnem trgu 3/191
 Prejeli smo v oceno 3/192
 Iztok Ilich: A. I. Solženicin: Avgust štiri-najstega 4/254
 Slavko Rupel: Jože Krall: Partizanske tiskarne na Slovenskem 4/255
 Slavko Rupel: Knjiga o junaku iz Kobarida 4/256
 Prejeli smo v oceno 4/256
 Iztok Ilich: Dore Klemenčič-Maj: Izgubljeni zapiski 5/316
 Iztok Ilich: Karel Grabeljšek: Bolečina 5/317
 Milan Brezovar: Ivan Krefc: Slovensko ljudsko gibanje 1918—1941 5/319
 Iztok Ilich: Anatolij Kuznecov: Babji Jar 6-7/412
 Milan Brezovar: Revolucionarni marksist in utemeljitelj socialistične etike 6-7/413
 Prejeli smo v oceno 6-7/413
 Iztok Ilich: Per Hansson: Čeprav nam vzamejo življenje 8-9/507
 Iztok Ilich: Heinrich Böll: Skupinska slika z gospe 8-9/508
 Slavko Rupel: Kritike in eseji Mateja Bora 8-9/509
 Slavko Rupel: Matevž Hace: Kronika stare Streharjeve družine 8-9/510

Slavko Rupel: Peter Norden: Salon Kitty 8-9/511
 Prejeli smo v oceno 8-9/512
 Iztok Ilich: Jevgenija S. Ginzburg: Podvojite stražo 10/571
 Iztok Ilich: J. D. Sanderson: Sovražniku za hrbtom 10/572
 Iztok Ilich: J. D. Potter: Pacifiški admiral 10/573
 Janko Poljanec: Kristina Brenkova: Kruh upanja 10/574
 Črtomir Šinkovec: Knjiga o etičnomoralnih vrednotah 10/575
 Prejeli smo v oceno 10/576
 Slavko Rupel: Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem 11/636
 Benjamin Gracer: Pesem je svetloba 11/637
 Dr. Ivan Sedej: Milan Kumar: Kovane mreže 11/638
 Slavko Rupel: Prežihov Voranc: Deveta knjiga zbranega dela 11/699
 Prejeli smo v oceno 11/640
 Slavko Rupel: Jože Krall: Partizanske tiskarne na Slovenskem 12/700
 Iztok Ilich: E. Hemingway: Otočje v zalivskem toku 12/700
 Črtomir Šinkovec: Anton Ožbolt: Šerčerjeva bojna pot 12/701
 Iztok Ilich: Heinrich Böll: Kje si bil Adam 12/702
 Prejeli smo v oceno 12/704

FOTOGRAFIJE

Metod Mikuž 1/1
 Ferdo Godina 1/7
 Marjetka Debeljak 1/9
 Skojevke iz Zapotoka pri Turjaku 1/11
 Jelka Mihelčič 1/13
 Jože Vidic 1/17
 Stane Zagar iz Lesc 1/19
 Franc Tušek-Zakrašnik 1/20
 Anton Žbontar-Slavc in Janez Lavtar-Dušan 1/21
 Ivan Potrč 1/23
 Milan Kostevc 1/25
 Sv. Peter pod Sv. gorami 1/27
 Milan Sepetavec 1/29
 Ivan Skvarča-Modras 1/31
 Jože Planinc-Kostja 1/33
 Cvetko Zagorski 1/36
 Matevž Hace 1/41
 Emil Cesar 1/49
 Leon Okrožnik 1/50
 Stanko Balanč 1/51
 Stanko Lah 1/52
 Bogomil Ropret 1/53
 Marjan Okrožnik 1/54
 Spominski steber planincem v Kamniški Bistrici 1/60
 Dr. France Škerl 2/66
 Janko Premrl-Vojko kot srednješolec 2/67

Fantje iz Vipavske doline 2/69
 Požgana Pižentijeva domačija na Nanosu 2/71
 Skupina vojkovcev 2/73
 Vojkova koča na Brinovem griču 2/75
 Dr. Tone Ferenc 2/81
 Ivan Matičič 2/85
 Majda Vrhovnik-Lojzka 2/86
 Ilegalna Tomšičeva tiskarna 2/87
 Ivan Štrukelj-Florjan 2/88
 Rudi Burič 2/89
 Feliks Pleško-Fiks 2/91
 Travnik v Loškem potoku 2/95
 Morilci iz enote tenenteja Chiodija 2/97
 Goreče hiše v Loški dolini 2/98
 Italijani ropajo na njivah 2/99
 Tenente Chiodi ropa živino 2/101
 Vasja Ocvirk 2/105
 Bitka pri Stalingradu 2/109
 Mile Pavlin 2/117
 Lado Ambrožič-Novljan 3/129
 Ivan Omerza-Johan 3/135
 Bolničarka Majda Silc 3/137
 Milan Dolgan 3/143
 Ana Galè 3/145
 Antonija Alič 3/159
 Ivo Zorman 3/161
 Ivan Potrč 3/175
 Lojze Penič 4/203
 Sergej Kraigher 4/204
 Jože Hermanko 4/205
 Ing. Rado Iršič 4/206
 Zvonko Sagadin 4/207
 Franc Zalaznik-Leon 4/208
 Jože Lacko 4/209
 Mima Kovačeva-Borčka 4/210
 Ekipa partizanske tehnike Mernik 4/211
 Kurirji kurirske postaje TV-17 4/213
 Dr. Ivan Kopač-Pavček 4/215
 Aktivisti mariborskega okrožja 4/216
 Dr. Cene Logar 4/219
 Del drugega bataljona Gradnikove brigade 4/221
 Štab Gradnikove brigade 4/223
 Francka Palčičeva 4/225
 Ivan Križnar 4/229
 Jama pri Okroglem 4/231
 Gabrijela Spanring-Zugel 4/251, 253
 Matija Zgajnar 5/257
 Malči Belič 5/259
 Marjan Znidaršič 5/269
 Zapis Francke Naglič v begunjski celici smrti 5/299
 Mučeni in pretepeni jetniki na dvorišču begunjske kaznilnice 5/301
 Grobovi talcev v Dragi pri Begunjah 5/303
 Karel Grabeljšek-Gaber 5/307
 Ljubo Ravnikar 5/311
 Interniranci na Rabu tlakujejo »trg lakote«
 Motorizirani oddelek divizije Murge 6-7/355
 Peko Dapčević in Mitar Bakić zaslišujeta nemškega oficirja 6-7/357

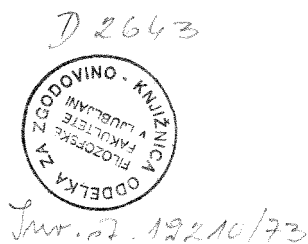
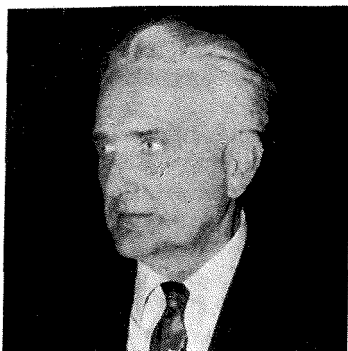
Druga proletarska divizija na Zelengori 6-7/359
 Soteska pri Suhi v dolini Sutjeske 6-7/361
 Pogled na Polhograjske Dolomite 6-7/375
 Del okrožnega komiteja KPS Vrhnika 6-7/369
 Hiša v Hrastenici v Dolomitih 6-7/375
 Skupina partizanov iz drugega bataljona Dolomitskega odreda 6-7/379
 Anton Tanc-Culkovski 6-7/401
 Osnutek za platnice pesniške zbirke »Glasovi teme« 6-7/403
 Maksim Sedej 6-7/408
 Rado Zakonjšek 8-9/418
 Bojan Ajdič 8-9/419
 France Šušteršič 8-9/421
 Drago Seliger 8-9/422
 Črtomir Šinkovec 8-9/423
 Prihod prvega bataljona Tomšičeve brigade v Ribnico 8-9/427
 Partizanski borci v osvobojenem Kočevju 8-9/429
 Štab 14. divizije NOV in POS in štab 52. pehotnega polka divizije Cacciatori delle Alpi po pogajanjih o predaji orožja 8-9/431
 Razoroževanje italijanske vojske v Dolenji vasi 8-9/433
 Razorožena italijanska vojska na poti v domovino 8-9/435
 Brigada Ivana Gradnika 8-9/437
 Drugi bataljon Primorskega odreda 8-9/439
 Razoroževanje italijanske vojske v Novem mestu 8-9/441
 Dr. Miro Stiplovšek 8-9/445
 Peter Stante-Skala 8-9/447
 Franc Poglajen-Kranjc 8-9/448
 Mitja Ribičič in Janko Sekirnik-Simon 8-9/449
 Šlandrova brigada v Novem mestu 8-9/451
 Štab Šlandrove brigade 8-9/453
 Radko Polič 8-9/457
 Franc Sedmak, Frane Maslo, Frane Trenta 8-9/481
 Francelj Sterle 8-9/482
 Frane Maslo 8-9/483
 Katica Ilenič 8-9/486
 Ervin Dolgan-Janez 8-9/489
 Josip Vidmar 10/515
 Boris Kidrič 10/516
 Edvard Kardelj 10/517
 Zoran Polič 10/518
 Dr. Marjan Breclj 10/519
 Major William Jones 10/520
 Dr. Ivan Ribar 10/521
 Jaka Avšič 10/522
 Ivan Maček Matija 10/523
 Mara Rupena 10/525
 Anton Štampohar 10/527
 Ljubljanska pokrajina pred kapitulacijo Italije 10/528
 Glavni štab NOV in POS 10/529
 Napad 14. in 15. divizije na Žužemberk 10/531

Belogardistična posadka na Rakitni 10/533
 Tomšičeva brigada pri Preserju po napadu
 na nemški vlak 10/535
 Slušatelji partizanske oficirske šole pri Glav-
 nem štabu NOV in POS 10/537
 France Sušteršič 10/540
 Ženski del koncentracijskega taborišča na
 Rabu 10/540
 Moški oddelek koncentracijskega taborišča
 na Rabu 10/543
 Prihod internirancev v taboriščno »sprejem-
 nico« 10/545
 Zdravko Klanjšček 6-7/321
 10/547
 Rabski interniranec kot žrtev lakote in bede
 10/549
 Pogled na taboriščni »peti sektor« — poko-
 pališče 10/555
 Stanko Truden 10/562
 Franc Trenta-Jakša 10/563
 Ludvik Gregorič-Rihtarjev 10/565
 Dr. Ivan Kristan 11/577
 Razrušen most v Kandiji pri Novem mestu
 11/597
 Žrtev nemškega bombardiranja Novega me-
 sta 11/601
 Skupine mobilizirancev iz Vavte vasi in
 Straže 11/603
 Karlo Maslo 11/607
 Franc Maslo 11/609
 Lojze Maslo 11/610
 Marija Maslo 11/611
 Jože Maslo 11/613
 Jožefa Maslo 11/615
 Maks Zadnik 11/629
 Jožefa Možina-Klivniška 11/630
 Klivniška domačija 11/631
 Člani štaba devetega korpusa 12/643
 Štab devetega korpusa Lado Ambrožič-Nov-
 ljan, Janez Hribar-Tone in Albert Jakopič-
 Kajtimir 12/645

Branko Babič-Vlado 12/647
 Odlok o ustanovitvi devetega korpusa NOV
 in POS 12/641
 Borci Cankarjeve brigade na Ilovi gori 12/655
 Skupina Cankarjeve brigade na Ilovi gori
 12/657
 Umik Cankarjeve in Ljubljanske brigade
 v Jauke pri Velikem Korinju 12/659
 Tone Seliškar s svojima sinovoma na Ilovi
 gori 12/661
 Srečko Vilhar 12/677
 Zloglasni koprski zapori 12/679
 Ostanki nekdanje koprskе karabinjerske po-
 staje, kjer so mučili primorske rodoljube
 12/681
 Dr. Tone Zorn 12/682
 Tone Svetina 12/689

SLIKE NA NASLOVNIH STRANEH OVITKA

Borec št.1: Vladimir Lakovič: Mrtvi po-
 horski bataljon
 Borec št.2: Ivan Seljak-Copič: Dražgoška
 bitka
 Borec št.3: Drago Vidmar: Kmečke žene
 nosijo ranjenega partizana
 Borec št.4: Marij Pregelj: Pokol na Zaloški
 cesti
 Borec št.5: Ive Šubic: Kolona v gozdu
 Borec št.6-7: Petar Lubarda: Vstaja
 Borec št.8-9: Lojze Spacal: Bazoviške žrtve
 Borec št.10: Božidar Jakac: Na Zboru od-
 poslancev slovenskega naroda v Kočevju
 Borec št.11: Partizansko pokopališče na Voj-
 ščici na Vojskem
 Borec št.12: Ive Šubic: Glad

**V ogledalu
dogodkov**

Odločilno in jubilejno leto 1943

Dr. Metod Mikuz

Po tridesetih letih nam postajajo vsi veliki in majhni dogodki iz NOB vedno bolj jasni. Jasnejša nam postaja tudi splošna podoba velikih in nadčloveških svetovnih naporov v boju proti fašizmu in nacizmu. Vse jasnejša postaja podoba, kako se more — če gre res zares — človeški rod združiti v svoji obrambi proti vsem nazadnjaškim silam, ki hočejo zavirati razvoj in potisniti kolo zgodovine za nekaj stoletij nazaj.

Ta ugotovitev ni nekaj novega. Novo je le to, da jo je treba neprestano ponavljati. V tem vidim tudi smisel in temeljno vsebino vseh človeških jubilejnih proslavljanj. Čeprav je spomin na velik, pa tudi majhen dogodek, lep že sam po sebi, je še lepše in boljše vedeti, zakaj in kako je prišlo do tega dogodka in kakšne okoliščine vse so mu botrovale. Samo od sebe ne nastane ničesar.

Če bi te misli prenesli na smisel praznovanj naših jubilejev iz NOB, nam bo postajalo vedno bolj jasno, da jih moramo praznovati vedno bolj pod širšim zornim kotom, predvsem pa iz izhodišča, da so vsi dogodki iz slovenskega NOB doprinos k NOB jugoslovanskih narodov, ta pa doprinos k zmagovitemu boju velike antifašistične koalicije in osvobodilnih bojov in gibanj vseh takrat podjarmljenih narodov. Točno je, ne na slovenskem in tudi ne na jugoslovanskem bojišču se dokončno ni odločila velika zmaga proti fašizmu, zelo točno pa je, da se je odločala tudi tod. Res je, da je nemški tank, ki se je razletel kjer koli že na jugoslovanskih tleh, Nemcem manjkal na vzhodni, ali še kasnejši zahodni fronti. A nič manjšo in morda celo večjo vrednost je imela bojna volja in skupna moč vseh združenih jugoslovanskih narodov, ki je našla nešteto načinov uspešnega boja in upiranja krvavemu fašizmu, načinov, ki so našli posnemalce tudi v drugih deželah. Prav zanimive bodo nekoč znanstvene in kritične ugotovitve, česa vse so se naučili od nas recimo italijanski, albanski, grški, bolgarski in drugi partizani. S tem seveda nikakor ne trdim, da se nismo tudi mi marsičesa naučili od njih.

I

Če se sedaj vprašamo, kaj nam je prineslo leto 1943, moremo naštet skoraj da brez števila dogodkov, velikih in majhnih zmag, tudi porazov, veliko junaštev in velikega trpljenja. Na bojujočem se svetu skoraj da ni bilo več razlike med frontami in zaledjem. Tudi nesrečni nemški in italijanski narod, ki sta še nosila na svojih plečih Hitlerja in Mussolinija, nista imela svojih velikih žrtev samo na frontah, ljudje so umirali tudi pod ruševinami zbombardiranih mest.

Vsakemu je znano, da je leta 1943 kapitulirala Italija. Zlomila se je toliko opevana os Rim-Berlin, o kateri je dejal Mussolini na višku svoje »slave«, da se bo ves svet vrtel le okrog nje. A do zloma ni prišlo slučajno in zelo obširno bi bilo treba pisati, kaj vse je pripomoglo do strmoglavljenja najbolj kričavega in domišljavega Hitlerjevega pajdaša. Tudi vse naslednje je precej znano: rdeča armada je na prelomu 1942/1943 dosegla dotlej enega svojih največjih uspehov, saj je uničila mogočno, dobro opremljeno in iz mladih mož in fantov sestavljeno nemško armado na stalingrajski fronti. Res je, pot do Berlina je bila še dolga in krvava, a prav Stalingrad — ta velika svetovna prelomnica — je odpirala pot v srce Hitlerjeve trdnjave in jeseni 1943 je rdeča armada osvobodila že Kijev. Od največje tankovske bitke na svetu (Kursk, začetek julija 1943) so bili Nemci z eno samo izjemo praktično samo še v defenzivi, za preboj fronte na Dnjepru pa je dobilo dva tisoč rdeče-armejevcev najvišje sovjetsko vojaško odlikovanje, red heroja Sovjetske zveze. Kdor je takrat živel v podjarmljeni Evropi, si še danes more predstavljati in prav razumeti neskončno veselje zasužnjenih narodov, ki so videli v rdeči armadi ne samo odrešenika, temveč tudi neko »novo luč z Vzhoda«.

Pozno jeseni 1942 je oživela tudi zavezniška fronta v Severni Afriki. Italijanska vojska je na tem bojišču pokazala vso veliko nesposobnost in moral je priti na pomoč sposobni Rommel z afriškim korpusom. Takoj je začela kazati svoje velike slabosti tudi angleška armada in ko je stal Rommel na vratih Egipta, nemške enote pa so zasajale svoje bojne zastave na najvišjih vrhovih Kavkaza, je bil skoraj ves svet prepričan, da sta začela dva kraka velikih nemških klešč segati proti Indiji.

Takrat je Stalin z vso lastno mu energijo neprestano zahteval od zaveznikov drugo fronto. Njeno nemožnost je Churchill drastično dokazal s hudimi, zlasti kanadskimi žrtvami z desantom pri Dieppu, z Rooseveltom vred pa dobro voljo z izkrcavanjem angloameriških sil v francoski Severni Afriki, ki naj bi, kot je Churchill rad večkrat poudarjal, po uspešno končani ofenzivi v Severni Afriki (Eisenhower-Montgomery) zagrabile nemškega krokodila v nezavarovani trebuh. Italijansko-nemška vojska je v Afriki kapitulirala že maja 1943, z izkrcanjem angloameriških sil na Siciliji pa je postalo jasno, da Italiji ne preostane drugega kot položiti orožje. Angloamerikanci so uporabili še drugačne in še bolj zgovorne besede, ki so silile h kapitulaciji — bombardiranje italijanskih mest, tudi Rima, italijanski delavci pa velikanske štrajke v največjih industrijskih središčih na severu. Izpustimo razne takratne italijanske politične intrige in mešetarske poskuse in se zadovoljimo s tem, da je moral signor Mussolini oditi, Italija pa brezpogojno kapitulirati, kar sta dosledno zahtevala Churchill in Roosevelt, čeprav nista natančno vedela, kaj naj bi pomenil izraz »brezpogojna kapitulacija«.

Kaj je bilo v tem času na jugoslovanskem bojišču? Na žalost še nimamo nekega takega pregleda razvoja NOB, da bi z vso gotovostjo lahko dejali, v Srbiji se je v tem času razvijal NOB tako, v Dalmaciji tako itd. Tako se moramo še vedno zadovoljiti z že znanim »jugoslovanskim okvirom«, z dogodki, ki so bili v neposredni zvezi z akcijami in premiki vrhovnega štaba in enot okrog njega in neposredno pod njegovim vodstvom. (Tako je tudi nastala znana delitev NOB jugoslovanskih narodov v razdobja določenega števila ofenziv).

Za naš pregled tudi taka delitev zadostuje, kajti naše glavno vprašanje je: kako so vsi poprej za kratko omenjeni svetovni dogodki po svoje le vplivali tudi na naš jugoslovanski razvoj, pa tudi, kako je naš jugoslovanski razvoj NOB vplival na svetovne dogodke? Že jeseni 1942 je bilo jasno, da Hitler vedno bolj potrebuje svojo najboljšo vojsko le na vzhodni fronti, zato je tudi na Balkanu (vštevši Grčijo in otoke) pustil le najnujnejšo potrebno elitno vojsko za varstvo najvažnejših komunikacij, ostali primanjkljaj nemške vojske pa je poskušal nadomestiti s še več italijanskimi, ustaškimi, domobranskimi, nedičevskimi in četniškimi enotami.

Neuspehi tako imenovane 3. sovražne ofenzive so prinesli vrhovnemu štabu in njegovim enotam zelo velike uspehe, od katerih so bili vidni — poleg velikega porasta NOV (Dalmacija!) — predvsem novo veliko osvobojeno ozemlje v zahodni Bosni in Krajini, ki je bilo povezano prek hrvaškega osvobojenega ozemlja tudi s slovenskimi in konec mistifikacije o Draži Mihailoviću ter postavitve njegovih četnikov na edino pravo mesto, na mesto narodnih izdajalcev in kolaboracionistov.

Veliko osvobojeno ozemlje, nastajanje (postavljanje ali celo volitev) narodno-osvobodilnih odborov kot združevalnih organov borbene in politične enotnosti naših narodov in njihovo preraščanje v temeljne organe novo nastajajoče ljudske oblasti, je nujno vodilo do 1. zasedanja AVNOJ, katerega izvršilni odbor je — kljub odsvetom kominterne (Stalina) — opravljal tudi oblastne funkcije vse do postavitve NKOJ. Poudariti hočem tole: najvišja in skrajna zaposlenost sovjetskih in nemških sil na stalingrajski fronti je ne samo spodbudila, temveč tudi omogočila takratni razvojni stopnji NOB jugoslovanskih narodov primerno najvišjo vojaško in politično dejavnost, postavitve prvega temeljnega kamna nove jugoslovanske državne skupnosti.

Razkrinkanje lažnive vloge Draže Mihailovića, vojnega ministra v jugoslovanski emigrantski vladi v Londonu in njegovih četnikov, ni prekrizalo računov samo tej vladi, temveč je seglo globoko tudi v Churchillove in Stalinove račune. Če je Churchill poskušal restavrirati staro Jugoslavijo s pomočjo vse jugoslovanske navlake, ki se je takrat natepla zlasti v London, je zaradi peska v oči demokratični javnosti nujno potreboval tudi jugoslovanskega »borca« na strani antifašistične koalicije. A pravi borec in voditelj bojujočih se jugoslovanskih narodov je bil le Tito in Churchill je bil prisiljen napraviti zelo velik politični salto mortale, da je nazadnje le priznal edino jugoslovansko stvarnost — Tita. Tudi takrat težko razumljivo Stalinovo stališče in vztrajanje na »jugoslovanski kontinuiteti« nam more postati razumljivejše, če poznamo bližnjo in novejšo zgodovino tistih povojnih držav, katere je osvobodila rdeča armada.

Tudi kasnejši dve veliki sovražni ofenzivi (Neretva in Sutjeska) leta 1943 nista dosegli svojega namena, uničenja NOV in začetnih temeljev nove jugoslovanske državnosti. Ko bomo letos praznovali trideseto obletnico teh dveh velikih epopej, se gotovo ne bomo zadovoljili samo z gledanjem obeh filmov, temveč bomo poudarili, da so v obeh ofenzivah padali borci vseh jugoslovanskih narodov. Tudi borci slovenskih brigad v Žumberku, da bi razbremenili začetne udarce 4. ofenzive in borci vseh štirih slovenskih brigad za časa 5. ofenzive v hudih bojih vzdolž nemško-italijanske demarkacijske črte in za tem še borci dveh slovenskih brigad v neposredni bližini Ljubljane. Ob praznovanju vseh teh jubilejev prav gotovo ne bomo pozabili tesne povezave vseh jugoslovanskih narodov. Povezave, ki je bila kljub vsem takratnim težkim okoliščinam vedno aktivna in poskušala iznajdljivo pomagati po svojih najboljših močeh. Če je bilo to bojno bratstvo in enotnost nekoč ne samo poroštvo, temveč tudi zanesljiv temelj vseh naših vojaških in političnih zmag med NOB, koliko večjega pomena je ta velika jugoslovanska stvarnost šele danes. Če bi to kakorkoli že zbledelo, ali postalo samo še beseda, bi razpadla tudi naša skupna jugoslovanska domovina. Vsebine torej dovolj, za vse naše letošnje jubileje! V času obeh velikih ofenziv na Balkanu ni bilo nobenih zavezniških sil. Toda Hitler ni podcenjeval moči NOV naših narodov in ne osvobodilnih gibanj drugih balkanskih narodov kot tudi ne pomembnosti balkanskega ozemlja. Prav na vse to se bomo ob naših jubilejih tudi spominjali.

Katerih jubilejev se bomo letos spominjali Slovenci še prav posebej? Naprej je to seveda težko reči, kajti dogodkov, velikih in malih, je bilo pred tridesetimi leti toliko, da bi bilo vse celo težko samo naštet. Pred 30 leti ni bilo koščka slovenske zemlje, kjer ne bi bilo NOB v kakršnikoli že obliki in nič ne bi bilo odveč, če bi se večkrat spominjali velikega zgodovinskega dejstva, da slovenske enote NOV nikdar niso zapustile slovenske zemlje, pa naj je bilo še tako hudo in kritično. Niso zapustile

ozemlja, prepletenega z neštetimi komunikacijami, od katerih so bile nekatere za okupatorja življenjskega pomena.

Kljub temu, da je prav v zgodovini NOB težko ločiti nek politični dogodek od vojaškega, kajti NOB je bil trdno povezana celota, bi na tem mestu vseeno poudarili nekaj ločenih političnih in vojaških dogodkov, katerih tridesete obletnice se bomo letos prav gotovo spomnili. Najpomembnejše politične dogodke bomo vsekakor iskali v razvoju OF in v njenem neprestanem utrjevanju enotnosti in množičnosti in prav zaradi tega tudi v njenem preraščanju v organizirano ljudsko oblast.

Novembrski plenum OF 1942 je izrekel zaupnico IOOF, kar je bilo takrat za notranjo enotnost OF izrednega pomena. Revolucionarni razvoj NOB je prek prvega slovenskega osvobojenega ozemlja in vsega, kar se je takrat pokazalo ter prek velike italijanske ofenzive z železno logiko pripeljal do jesenske diferenciacije v Ljubljanski pokrajini. Tako je bilo vse odvisno od CK KPS in IOOF, kako bo slovenski narod, zlasti pa Ljubljana, obšel nevarno pot, ki bi utegnila pripeljati v državljansko vojno. Toda enotnost OF je bila že tako velika in trdna, da je mogel IOOF začeti ofenzivo proti beli gardi kot slovenski izdajalski manjšini, imenovati prve slovenske zastopnike v AVNOJ in znova poudariti Združeno Slovenijo v novi, demokratično urejeni Jugoslaviji kot temeljnem cilju osvobodilnega boja slovenskega naroda. Vzporedno s to veliko politično akcijo, podprto od dobro premišljenih vojaških akcij, je tekla še druga velika politična dejavnost, kako prav v tem dosti kritičnem razdobju doseči definitivno (v bistvu formalno) enotnost OF tudi v njenem vrhu. Uspeh te dejavnosti je bila Izjava treh ustanovnih skupin OF ali Dolomitska izjava, katero so podpisali predstavniki ustanovnih skupin v IOOF konec februarja 1943.

Podpisa te izjave se bomo letos gotovo spominjali. Poudarili bomo njeno temeljno vsebino, sleherno prenehanje politične, strankarske dejavnosti predvsem krščansko socialistične ustanovne skupine in popolna enotnost slovenskega naroda, ki jo more v vsakem primeru predstavljati in ji vsestransko zadovoljiti le OF, katere vodilno vlogo pa je še naprej obdržala KPS. Dolomitska izjava torej ne predstavlja drugega kot konec slovenskega strankarskega življenja, od katerega si slovenski narod tudi v prihodnje ni mogel obetati nobenih koristi, čeprav je bilo seveda zgodovinsko nekako nujno, da se je konec prejšnjega stoletja razcepil v znane tri politične tabore.

Tako Dolomitska izjava že med NOB predstavlja prvi obračun s slabimi stranmi slovenske narodne preteklosti in to predvsem obračun z nepotrebno cepitvijo narodnih sil. Zanimivo je, da se je že večkrat postavilo vprašanje »koalicije« v OF, pa tudi očitek, da je Dolomitska izjava nekakšen diktat ene od ustanovnih skupin, sprejetje tega od drugih ustanovnih skupin pa neko daleč preuranjeno in nepremišljeno dejanje. Točno je, da za vsemi temi razmišljanji stoji včasih tudi uvožena sovražna akcija o nujnosti sedanjega vsaj »dvostrankarskega političnega sistema« na Slovenskem, ni mi pa jasno, zakaj se ta akcija sklicuje na »koalicijo« v OF, kajti te, kot jo poznajo zahodne demokracije, v OF ni nikdar bilo, pa čeprav je mogoče njen videz opaziti celo v nekaterih okrožnih odborih OF. Glavni dokaz za našo trditev ni samo dejstvo, da nobena od ustanovnih skupin ni bila stranka v meščanskem političnem pomenu. Glavni dokaz je v dejstvu, da je bilo sleherno vključevanje v OF (skupin ali posameznikov) — brezkompromisno. To brezkompromisno vključevanje je terjalo eno samo kategorično dejstvo, nevarnost fizičnega iztrebljenja slovenskega naroda, proti tej nevarnosti pa je CK KPS uvidel edino rešilno pot, enotnost slovenskega naroda v takojšnjem oboroženem boju proti okupatorju. Narodov biti ali ne-biti je torej zahteval vključevanje v OF in ne prej in ne kasneje to brezkompromisno vključevanje ni sprožilo vprašanja o usodi te ali one nekdanje politične pripadnosti. Res je, moremo najti dokumente o poskusih nekaterih posameznikov spraviti OF na obliko meščanske koalicije že med NOB. Toda prav zaradi brezkompromisnega boja, utelešenega v enotni OF, je nekaj teh že prav kmalu obtičalo na bregu, bojujoči se slovenski narod pa je šel z revolucionarnim tokom dalje,

se z njim vred razvijal in razvil tudi do tiste stopnje, da mu je ostala nekdanja politična preteklost samo še pomembna zgodovinska šola. Točno je, da je CK KPS predvideval tudi možnost »koalicijskega« oviranja enotnosti OF. Pravilno je upošteval vse tisto, kar radi imenujemo »človeški element« in se zavedal, da je za prepričevanje tudi tega pojava edino zdravilo iskreno in tovariško medsebojno zaupanje in skrajna osebna poštenost. V vsakem borcu in soborcu je bilo treba videti — dokler se le ni zares izkazalo nasprotno — poštenega in predanega človeka, ki ni imel ničesar za bregom! Česa vsega nas je obvarovala prav Dolomitska izjava, moremo danes, po tridesetih letih prav dobro uvideti.

Po Dolomitski izjavi se je OF utrjevala dalje in utrjevala se je predvsem njena oblastna funkcija. Dejstvo pa, da so bile slovenske enote NOV po vsej Sloveniji in na vsem slovenskem ozemlju, tudi onkraj sanžermenske in rapalske meje, je vzpodbudilo IOOF k najintenzivnejšemu poudarjanju Združene Slovenije. Zato ne bo odveč prav po tridesetih letih — spričo raznih sovražnih poskusov s severa ali zahoda — poudariti, da je idejo revolucionarnega leta 1848, idejo Združene Slovenije, prvo začelo uresničevati prav slovensko orožje, slovenski partizani, oborožena pest slovenskega naroda, podprta od vseh bojujočih se jugoslovanskih narodov.

Kaj pa slovenski del NOV in POJ v tem času? O pomoči NOV in POS enotam NOV in POJ med 4. in 5. ofenzivo smo že govorili. Še pred decembrsko reorganizacijo NOV in POS 1942 je prešla naša vojska v ofenzivo. Bojna pot naših brigad od Suhorja v Beli Krajini prek Temeniške doline do Št. Vida pri Stični ni bila lahka, a bila je uspešna. Po vrnitvi z Žumberka in skoraj brez oddiha se je začela naša marčna ofenziva v Suho Krajino, ki se je končala z velikim porazom Italijanov 26. marca v Jelenovem žlebu.

Dogodkov za proslavljanje je torej dovolj. Marsikaterega od teh praznujemo vsako leto že kot občinski praznik, a letos jim bomo posvetili le še večjo pozornost. Poudariti bo le enkrat treba tudi rast slovenske NOV, vedno večjo sposobnost borcev in poveljniškega kadra, ki se je uspešno razvijal ob pomoči nekaterih oficirjev, ki jih je v Slovenijo poslal Tito. Spomnili se bomo tudi ustanovitve prvih dveh slovenskih divizij in poudarili, da njuni številki 14. in 15. zelo zgovorno kažeta, da številčni razvoj NOV in POS ni prav nič zaostajal za razvojem NOV v drugih predelih Jugoslavije. Omenili bomo veliko akcijo na Žužemberk, pa tudi razporeditev obeh divizij avgusta tako, da sta omogočili čim uspešnejše požeti vse sadove, ki jih je prinesla italijanska kapitulacija.

II

Razdobje od kapitulacije Italije do konca leta 1943 je sicer krajše, a polno velikih dogodkov. Neprestano prodiranje rdeče armade, ki ga ni mogla zadržati niti dobro pripravljena kratkotrajna nemška protiofenziva na južnem delu vzhodne fronte in uspešno izkrcanje angloameriške vojske v Italiji, so glasno napovedovali, da se je vojna le začela bližati kraju. Tudi prvi sestanek »velikih treh«, Churchilla, Roosevelta in Stalina v Teheranu, je bilo nadvse ugodno znamenje. Takratna zelo skopa poročila so pripovedovala, da je velika trojica razpravljala že tudi o usodi premagane Nemčije.

Trenutna Hitlerjeva skrb že pred kapitulacijo Italije, zlasti pa po njej je bila, kako in s čim oblikovati novo nastalo fronto v Italiji in kako napolniti vrzel, ki je nastala na Balkanu zaradi kapitulacije italijanske vojske. Zanimivo bi bilo razpravljati o vseh nemških političnih in vojaških poskusih, s katerimi so na Balkanu nekaj le dosegli, a skoraj da ne več kot zavarovanje glavnih komunikacij. Vsa nemška ofenzivna prizadevanja na slovenskem ozemlju je dobro in obširno orisal dr. Tone Ferenc, zato tega na tem mestu ne bomo ponavljali. Rad pa bi poudaril duhovito Kidričevo primerjavo časa v Ljubljanski pokrajini jeseni 1942 po končani italijanski

ofenzivi s časom po končani nemški ofenzivi skoraj točno leto dni kasneje. Kidrič pravi nekako takole: položaj jeseni 1942 je terjal od vodstva slovenskega NOB izredne previdnosti in velikih naporov, kajti pojav številnih oboroženih belogardiističnih vaških straž bi utegnil povzročiti državljansko vojno. Jeseni 1943 pa je bil naš notranji sovražnik politično in vojaško tako razbit, da je slovenska delegacija lahko nemoteno odšla na dolgo pot v Jajce, na drugo zasedanje AVNOJ.

Največji jugoslovanski dogodek v tem razdobju je bil vsekakor drugo zasedanje AVNOJ. Ob praznovanju njegove tridesete obletnice bomo gotovo poudarili vso njegovo glavno, skoraj da še vedno neizčrpno vsebino. Še vedno pa bo prav, če bomo zelo jasno povedali tudi to, da je do nastanka nove Jugoslavije prišlo le zaradi skupnih naporov v bratstvu in enotnosti povezanih jugoslovanskih narodov. Vsak narod sam si je moral najprej in to na sebi lasten način priboriti svojo narodno enotnost (Slovenci vsekakor z brezkompromisnim vključevanjem v OF). Te narodne enotnosti so si segle v bratovske roke in ustvarile nepremagljivo trdnost. Res je, Slovenci sami smo v prvi vrsti poklicani braniti svojo narodnost in državnost, res pa je tudi, da je največje poroštvo uspešnosti naše lastne obrambe prav povezava — v bratstvu in enotnosti — z drugimi jugoslovanskimi narodi. Obramba koroških Slovencev je res da v prvi vrsti dolžnost slovenskega naroda, a lajajóci hajmatbundovci prav dobro vedo, da slovensko obrambo podpirajo vsi jugoslovanski narodi. V tem vidim tudi smisel globoko resničnega stavka, da ni Slovenije brez Jugoslavije, pa tudi ne Jugoslavije brez Slovenije.

Še nekaj besed o dogodkih pred tridesetimi leti na Slovenskem. Preskočimo takratno naravnost opojno veselje spričo velikega osvobojenega ozemlja in pustimo ob strani naše radostne poglede na veliko kot na novo vstalo in nastalo slovensko vojsko. Prav gotovo pa se bomo spomnili ustanovitve 7. in 9. korpusa, katerih številki sta prav tako zgovorni kot pri divizijah. Prvič v zgodovini smo dobili velike enote lastne vojske. Če smo takrat pomislili na naše prve partizanske čete in četice, smo bili lahko še kako ponosni, da nas vera v moč in zmogljivost našega naroda ni prevarala. Prizanesljivo smo se morali nasmehnuti raznim teorijam o junaških in nejunaških, o vojaških in nevojaških narodih, kajti dva slovenska korpusa in še operativna cona na Štajerskem, so nam jasno povedali, da je vsak narod še kako hraber in vojaški, kadar mora braniti samega sebe.

Prav gotovo ne bomo pozabili ustanovitve narodnega sveta za Primorsko in ne zanimivega revolucionarnega odloka 2. zasedanja AVNOJ, ki je potrdil sklep vrhovnega plenuma OF o priključitvi tudi te zemlje k matični slovenski zemlji in o vključitvi v skupno jugoslovansko domovino.

Praznovali bomo tudi trideseto obletnico Kočevskega zbora. O tem je že toliko napisanega, da bi bilo skoraj da odveč vsako ponavljanje. Morda bodo takratne časovne okoliščine pokazale nek povsem nov zorni kot, s katerim bomo pogledali na Kočevski zbor. Pa tudi če ne. Glavna vsebina in smisel tega zbora je in bo ostala zapisana v Seškovem domu v Kočevju: *Narod si bo pisal sodbo sam!*

Kdo in kaj je narod, je dokazal tudi slovenski narod s svojim NOB. To kaže tudi danes in bo kazal še naprej.

Gradivo

Na Loško dolino ne sije sonce

Nadaljevanje

Spomini

Ferdo Godina

Tudi v Beli vodi je bil kmalu nato ustanovljen SKOJ, in sicer na dvorišču pri Debeljakovih, po domače Gregčevih.* Sekretarka je postala Marjetka Debeljak, ki pravi, da je bilo v SKOJ tedaj sprejetih 18 fantov in deklet. Večina je kmalu šla v partizane ali pa je slonelo na njihovih ramah delo za partizane in OF doma. Trije Marjetkini bratje so šli v partizane, tri pa so med roško ofenzivo ubili Italijani. Odpeljali so jih v gozd in za njimi ni bilo več sledu. Vsa vas jih je po ofenzivi iskala, toda niti grobov niso našli.

Pionirji v letu 1942 sicer še niso imeli organizacije, toda bili so izurjeni kurirji, ki so nosili pošto do določenih mest ob gozdovih, skupno so hodili obdelovat njive tistim družinam, katerih sinovi so bili v partizanih ali pa so imeli koga v internaciji. Bili pa so tudi izvrstni obveščevalci, ko so se bližali Italijani ali beli. V poznejših letih so imeli svojo organizacijo.

Obiskal sem tudi učitelje in učiteljice v šoli v Loškem potoku. Bili so aktivni v OF odkar so se 1941 pojavili partizani. Učitelj Lado Vrtačnik je bil že v stari Jugoslaviji agilen napreden organizator mladine in tesno povezan s KP. Po okupaciji so vztrajno vzgajali mladino v naprednem duhu, čeprav sta jih župnik Pravhar in kaplan Puhar javno obsojala s prižnice in tako namigovala italijan-

POPRAVEK IN DOPOLNILO

V bogatih in zelo zanimivih spominih »Na Loško dolino ne sije sonce« (Borec 11—1972, str. 613) Ferdo Godina omenja tudi mojega očeta kot organizatorja sestanka na Ulaki in mu pomotoma pritika moje partizansko ime Franci. V resnici so mojega očeta poznali in klicali kot Rihtarjevega Franceljna. O tem, kako je prišlo do izdaje tega sestanka, pa bi dopolnil naslednje:

Sestanek je bil sklican v Baragovi ogradi pod zahodnim robom Ulake in malo nad vasjo Podcerkev. Na sestanek so bili povabljeni vsi sodelavci in somišljeniki Osvobodilne fronte. Peter Kotnik-Andreto v je nekoliko preveč pogledal v kozarec in se je pobahal v gostilni s sestankom, češ da bodo sedaj že videli Italijančki. Zaradi tega so naši sestanek prestavili v Knavsovo dolinko, kakih 300 metrov stran. Očitno pa so karabinjerji za sestanek izvedeli šele potem, ko je bil že končan. Kdo je bil izdajalec, ni popolnoma dokazano.

V Podcerkvi je po prvi svetovni vojni živela neka furlanska družina. Konstantin, opekarški delavec, se je poročil z Blaževo, rodila pa sta se jima hči Ema in sin Jakomin. V času gospodarske krize so se vrnili v Furlanijo, od tam pa so spet prišli v Jugoslavijo malo pred začetkom vojne. Očitno se je bil med tem Konstantin že navzel fašistične demagogije, zakaj govoril je, da je Mussolini dober za delavce. Tudi se je navduševal nad italijanskimi zmagami v Afriki. To družino pa so ljudje popolnoma izolirali, tako da ni nič vedela o razvoju osvobodilnega gibanja na vasi. Ko se je osvobodilni boj stopnjeval, jih je na predvečer aretacij v Podcerkvi vzel noč. Vendar to niso bili slabi ljudje. Menda je sin Jakomin pozneje padel kot italijanski partizan.

Ob vdoru italijanskih kazenskih enot 3. maja 1942 v Loško dolino so bili v Podcerkvi aretirani: Matevž Hace, mlajši, Matevž Hace, starejši, Pavla Hace (Jurjevceva) in Franciška Znidaršič (Sampertova), Italijani pa so iskali tudi Petra Kotnika (Andretovega), ki se poslej ni smel več zadrževati v vasi in je tako postal prvi partizan iz Podcerkve. Franciška Znidaršič pravi, da jih ni izdal Konstantin, kar je razbrala iz zaslšanj v Logatcu, ampak Janez Nanut (Fricov), znani italijanski vohljač, ki so ga partizani likvidirali.

* Ustna izjava Marjetke Debeljak iz Bele vode avtorju spominov.

Franci Strle

skim oblastem nanje. Vrtačnik je šel v partizane pred roško ofenzivo in sva nekaj časa skupaj delala na Petelinjem vrhu v bataljonu, pozneje pa je šel na Kočevsko, kjer je v Taborski steni nad Kolpo še pred ofenzivo padel. Z učiteljem Ferdodom Skokom sva se srečala nekoliko pozneje na Kureščku pri Turjaku. Med roško ofenzivo pa so Italijani zverinsko ustrelili še druge tri učitelje iz Loškega potoka v gozdu Mrtalozu: Ladislava Čuka, Janka Benedičiča in Pavleta Šilovinca.

Trudili smo se, da bi ljudi navadili na pozdrav »smrt fašizmu — svoboda narodu«. Tako sem nekoč jahal mimo Bambičeve hiše, in Karla, ki je bila stara petnajst let, je dvignila stisnjeno pest in me pozdravila s tem pozdravom. Na prihodnjem sestanku pred Kapčevo gostilno na Travniku sem o tem govoril in »neko dekle« pohvalil. Na hribu sem pozdravil neko starejšo žensko s »smrt fašizmu«. Ko mi ni nič odgovorila, sem kar sam odgovoril: »Svoboda narodu.« Ona pa je v jezi zamrmrala: »Slabo bo narodu.« Ko sem o tem pripovedoval na vasi, je bilo mnogo smeha.

Še preden sem prišel v Loški potok, so bili ustanovljeni po vaseh odbori OF, le v Retjah in na Hribu jih še niso. V Retjah so me kmetje sprejeli z mrkimi pogledi in godrnjanjem. Ljudje so mi v Travniku povedali, da so kmetje iz Retij grabili vile in krampe, da bi med partizanskim napadom na Tabor šli belim na pomoč. Tako trd oreh je bila ta vas.

Razgovor je bil živahen, toda ni se sukal okrog tega, kaj nam je prinesla OF in kako je treba pomagati partizanom, temveč da OF preganja cerkev in duhovnike in da je brezbožna organizacija. Nekako smo se nazadnje umirili, ker sem sprejemal njihove izzivalne klice dobrovoljno in sem jim s smehljajem odgovarjal, tako da so bili precej razoroženi.

S tistimi plačami, ki so jih dali lastniki žag v Loški dolini in Loškem potoku delavcem vnaprej smo življenje ljudi kar precej uravnovesili. Zato sem bil za to, da bi še potegnili denar iz hranilnic in ga vrnili ljudem, da ga ne bi odnesli Italijani.

Hranilnico in posojilnico so imeli tudi v Loškem potoku. Vodil jo je župnik Pravhar. Nekega dne sem se odpravil na svoji kobilici k njemu. Eno nogo sem imel obuto v čevelj, drugo v copat, ki so mi ga dala Bambičeva dekleta iz Travnika. Na moji križevi poti sta me spremljala dva oborožena partizana.

Župnika Pravharja sem našel za cerkvijo, kjer se je sprehajal in molil brevir. Razjahal sem svojo živalico in jo dal v varstvo fantoma. Šantal sem nato proti župniku, ki je obstal in dvignil glavo od branja. Najrajši bi me z očmi prebodel. Nič boljše ni bilo, ko sem se predstavil z »Markom«. Zaničeval me je v dno duše.

Povedal sem, da bi naša oblast rada vrnila denar iz hranilnice ljudem, ker je nevarnost, da ga Italijani poberejo, nakar se je tako razburil, da skoraj nisem več prišel do besede. Sploh ni maral slišati, da bi pretila kakšna nevarnost od Italijanov, ampak se je zavzel za obrambo denarja, ki je last »siromašnega delavca in kmeta«.

Znal je odlično meriti, kajti s tistim »siromašnim delavcem in kmetom« me je tako zadel, da mi je zaprlo sapo in me je s kobilico vred odneslo. Potem nisem nikoli več pomislil na tisti denar in ne na župnika Pravharja.

V

Loška dolina in Loški potok sta bila osvobodjena, toda veselje nad uspehi ni trajalo dolgo. Nekega dne sem dobil sporočilo od Franca Popita-Jokla, ki ga od prihoda v Loško dolino nisem niti videl niti nisem vedel zanj. Vzrok je bila velika konspiracija. Sporočil mi je, naj glede žag ničesar več ne ukrenem in da naj pridem k njemu. Na istem zganjenem listku je bilo še pripisano:

»Pridi! Veselim se najinega svidenja! Tončka«

Marjetka Debeljak

Joklovo sporočilo me je vznemirilo. Slutil sem, da bo treba zaradi lastnikov žag nekaj odgovarjati. Prepričan sem bil, da sem ravnal pravilno, v skladu s takratnimi razmerami in pravili OF. Druga vest, ki mi jo je prinesel listek, je bila presenetljivo prijetna. Nisem sicer za gotovo vedel, kdo je Tončka, toda drug ne more biti kot Zora. Kako je prišla k Joklu, ki ga je poznala iz Ljubljane, nisem vedel.

Tako sem se z mešanimi občutki odpravil na Mokrc, kjer je imel Jokl, ki je vodil politično delo na Notranjskem, svoj sedež.

Kurirji so hodili proti Mokrcu po dveh poteh, kot sem zvedel. Ena je vodila čez Bloško planoto mimo postojanke na Velikih Blokah. Ta je bila bližja a nevarna, ker bi se lahko zgodilo, da bi Italijani kje v zasedi presenetili naše patrole. Druga daljša pot je vodila po gozdovih ob obronkih Travné gore.

Moj spremljevalec je bil Lohnetov France iz Knježne njive. Visok, suh s svetlimi lasmi in z drobnim podolgovatim obrazom. Razmnoževal je list »Notranjski partizan«, za katerega sem napisal nekaj črtic. Bila sva že precej časa dobra znanca.

Ker je bila predvidena pot na Mokrc dolga, moja kobilica pa šibka, sem jo nameraval v graščini v Kočavasi zamenjati za eno izmed močnih kobil. France je eno pripeljal iz hleva, mojo pa privezal k jaslim. Toda graščinska kobila je bila čez hrbet tako široka, da bi laže na njej ležal kakor sedel. A to še ni bilo najhujše. Žival je bila nezadovoljna, da bi hodila sama, brez svoje konjske družine, ki je ostala v hlevu. Nekako sem jo še prisilil do mostu čez potok, potem pa se je obrnila, stekla nazaj na dvorišče in hotela kar z menoj v hlev. Čeprav sem bil konj že od doma vajen, tej kobili vendar nisem bil kos.

France je spet pripeljal iz hleva mojo kobilico, in napotila sva se na Mokrc mimo Velikih Blok, kjer sva na utrdbah celo videla Italijane.

Joklovo taborišče je bilo na Mačkovcu, hribu v sklopu Mokrcá. Tu sem našel Zoro. Najino srečanje je omililo stisko zaradi »političnih napak« v Loški dolini.

Jokl mi je povedal, da je prejel pismo od Krištofa (Kardelja), v katerem hudo ošteva »neodgovornega« človeka v Loški dolini, ki je razlastil lastnike lesnih podjetij.

Joklu sem na široko obrazložil položaj in tudi to, da lastniki lesnih podjetij niso bili razlašeni. Z delavskimi odbori so bili postavljeni samo pod nadzorstvo. Omenil sem tudi pomen trimesečnih plač izplačanih vnaprej za ljudi, ki so zdaj ob osvoboditvi Loške doline in Loškega potoka prepuščeni ne samo svoji usodi, ampak tudi naši oblasti.

Jokl mi je dejal, da naj poročilo o tem za CK napišem sam. Napisal sem dolgo poročilo, v katerem sem se jezil posebno na »cesarja« iz Martinjaka, za katerega sem bil prepričan, da mi je skuhal to kašo. Obenem sem poudarjal, da se časi stare Jugoslavije ne smejo vrniti.

Stvar okrog žagarjev se je vendarle dobro iztekla. Čez kak mesec, pred začetkom roške ofenzive (16. julija 1942), mi je Jokl povedal, da je žagarska zadeva urejena in mi celo naročil, da naj tak delavski odbor postavim še na žagi v Sodražici pri Ribnici, kar pa zaradi roške ofenzive ni bilo mogoče.

Če se povrnem k poročanju na Mačkovcu, bi še omenil, da mi je dal ob tej priložnosti Jokl, kot partijski vrh na Notranjskem, navodila, naj nadaljnje delo pri organizaciji SKOJ razširim še na spodnje Notranjsko, to je na Bloško planoto ter na vasi vse do Mokrcra in Krima.

Na Mačkovcu sem spoznal učitelja Zmaga Švajgerja-Milana, aktivista na tem področju. Do razpada Jugoslavije je bil učitelj v Zapotoku pri Turjaku. Zato me je peljal v to vas in sklical sestanek z mladino. Sestanek je bil v gošči blizu šole, med sestankom pa nas je presenetil avion, da smo morali za nekaj časa prenehati z razgovorom.

Pred časom sem obiskal Zorko Šteblaj na Turjaku, kamor se je po vojni preselila iz Zapotoka. Povedala mi je, da so bile na sestanku razen nje in njene sestre Minke še Olga in Slavka Ganoni, Danica Hribar, Vida, Milka in Herma Jakič, Vida Tekavc, Angela in Tončka Lenič in drugi, ki so bili takrat po večini sprejeti v SKOJ. Zorka Šteblaj pravi takole:*

»Imela sem očeta in mater. Pri hiši so bila štiri dekleta in dva fanta. Mi nismo imeli kmetije. Oče je bil priložnostni delavec, mati pa doma. Midve z Milko sva bili starejši od drugih otrok. Naša družina je bila s partizani dobra, prav tako vsa vas Zapotok. Spominjam se Dakija, Anteja in Luke, kaj vem katerega še. Mladina iz Zapotoka je bila aktivna. Doma v vasi smo ostala samo dekleta, fantje pa so že bili v partizanih. Nekega dne v maju 1942 so v vasi sklicali sestanek, ki je bil nad šolo v hosti. Spominjam se nekega Marka, ki je govoril o SKOJ in kaj moramo delati. Sprejel nas je v SKOJ. Pozneje smo se z njim še večkrat sestali.«

Proti koncu maja ali v začetku junija je prišlo do ustanovitve okrožnega komiteja SKOJ za Notranjsko. Viktor Stopar, sekretar PK SKOJ je prišel iz Ljubljane, kot sam pravi, skupaj z Borisom Kidričem-Petrom, in sicer 19. maja.** Šla sta na Tisovec v Suho krajino, kamor sta prišla poročat z Notranjske Tone Hribar in Mirko Bračič. Oba sta se kmalu vrnila na Notranjsko in Viktor Stopar pravi, da se jima je pridružil na željo Kidriča, da bi pogledal, kako je z organizacijo SKOJ na Notranjskem. Tako je po vsej verjetnosti prišel v Loško dolino zadnje dni maja 1942. V eni izmed notranjskih partizanskih enot sva se srečala in odšla skupaj na teren.

Ko sva bila v Žerovnici pri Grahovem, mi je Stopar naročil, naj ustanovim iz najbolj aktivnih skojevcev okrožni komite za Cerkniško okrožje, mene pa je določil za sekretarja tega komiteja. Stoparjevo naročilo sem po njegovem odhodu realiziral, v ta namen sem sklical 7. junija 1942 na Križni gori sestanek.*** Sestanek je

* Pismena izjava Zorke Šteblaj avtorju spominov.

** Edvard Kocbek: »Tovarišija,« Državna založba 1949, str. 26.

*** Angelca Znidaršič v pismeni izjavi pravi, da je bil sklican sestanek za prvo nedeljo v juniju 1942.

Skojevke iz Zapotoka pri Turjaku. Sedijo (od leve na desno): Dani Hribar, Slavka Ganoni, Vida Jakič. Stojijo (od leve na desno): Milka Šteblaj, Zorka Šteblaj in Hermina Jakič — Tekavec

bil na Križni gori zato, ker so sem laže prišli skojevski aktivisti iz Loške doline, iz Cerknice in Žerovnice, morali bi pa priti tudi z Blok. O tem sestanku piše Mara Avsec-Marta tole:

*»Neko soboto zvečer (imeli smo sestanek OF na polju v Vrhnikih, na katerem je govoril Marko), mi je tovariš Feliks Razdrih naročil naj se prihodnji dan, to je v nedeljo zjutraj zglasim pri njem, da odpeljem na dogovorjeno mesto nekega tovariša. Prišla sem ob šestih zjutraj, pri njem me je že čakal tovariš Ferdo Godina-Marko, nakar sva odšla po bližnjicah mimo Starega trga in Založen proti Križni gori. Sestanek je bil na hribčku, od koder se je videlo na pot, ki je peljala iz Sv. Ane proti Steberku. Če se prav spominjam, so se poleg naju udeležili tega sestanka še: Matija Knap iz Žirovnice, Julka Mihelčič iz Babne police, Lojze Strle iz Viševka, Franc Mlakar-Gerik z Babne police in Anica Zrimšek iz Cerknice. Na sestanku, ki ga je vodil tovariš Marko, je bil ustanovljen okrožni komite SKOJ za Cerkniško okrožje. Člani so poročali o delu in tako vem, da je tovariš Knap poročal o aktivni skojevski organizaciji v Žerovnici, Lipsenju in Grahovem, Anica Zrimšek o delu v Cerknici, omenjeno pa je bilo tudi, da bo članica komiteja Angelca Znidaršič iz Ravnika na Blokah, potrebno pa bo dobiti še enega člana iz Sv. Vida. Tovariš Marko nam je govoril tudi o potrebi, da bi mladi aktivisti odšli v ilegalo in za to predlagal tovariša Matijo Knapa, drugi pa smo bili zadolženi za delo okrog svojega prebivališča ...«**

Delo z mladino sem po Joklovem navodilu prenesel tudi na Bloke. Zadrževal sem se mnogo v bataljonu na Kureščku, ki mu je poveljeval Anton Nemec-Srečko. Bil je jugoslovanski podporočnik, doma iz Štrigove v Medjimurju. Namestnik komandanta je bil Ferdo Skok, učitelj iz Loškega potoka. V stari Jugoslaviji je učiteljeval v Srednji Bistrici v Prekmurju. Srečkov bataljon je spadal v krimski

* Pismena izjava Mare Avsec-Marte avtorju spominov, v Muzeju ljudske revolucije v Ložu.

odred, ki je bil pred ofenzivo pod poveljstvom Bojana Polaka-Stenjka. Imel je že bolnišnico v barakah in zdravnika.

Srečko je bil živahen fant in izvrsten vojak. Ker sem njegovo vas Štrigovo poznal, je bil vesel, da je lahko obujal spomine na svojce. Toda že čez kak mesec je bil ranjen skozi grlo in spodnjo čeljust in je v mukah umrl nad Belo vodo pri Loškem potoku. Ferdo Skok pa je padel v bojih pri Pleterjih v februarju 1943.

Ko se spominjam vseh teh ljudi, s katerimi sem se takrat srečaval, ugotavljam, da so povečini vsi padli. To je bil cvet ne samo zavednih, ampak zaverovanih v začetek novega življenja, za katerega je skušal vsak prispevati nekaj svojega, da bi bilo po osvoboditvi resnično drugačno, srečno. Ta idealizem je neprestano spremljala smrt. V tiski vidi človek najjasneje svojo srečo.

Ferdo Skok se je ob neki priložnosti, ko sem bil pri Srečku v štabu bataljona, vrnil s proge med Lavrico in Grosupljem, kjer so iztirili vlak. Kar podnevi so prevrnili lokomotivo v jarek. Še zdaj vidim Skoka, kako se vrača s fanti, ves zagorel po hribu navzgor z rdečo ruto okrog vratu in bujnimi, nazaj počesanimi lasmi.

Nekoč sem se mudil v štabu krimskega odreda v logarnici na Mačkovcu, ko so komandantu Stenjki prišli povedat, da od nekod rinejo Italijani proti Mokrcu. Zbral je kurirje pred logarnico, vrgel in spet ujel puško v zraku, ko je stopil pred malo skupinico, nakar so se naglo spustili po hribu, da bi Italijane nekje v dolini prestregli. Tipanje Italijanov je bilo v tistem času pogosto, ko so se pripravljali na ofenzivo in zbirali veliko vojaštva od Rakeka do Ljubljane.

S Švajcerjem sva nekega dne s hribov blizu Zapotoka gledala grad Turjak. Postal sem nekam čustven nad zgodovino, ki se je tako obrnila, da smo zrasli nad fevdalce. Ko sem Švajcerju to omenil, je predlagal, da bi šla na Turjak in obiskala staro grofico Marijo Auersperg. Na Turjaku je imela OF nekakšno gospodarsko postajo, ki jo je Švajcer nadzoroval. Tako je bil vzrok najinega obiska pri grofici utemeljen.

Stara grofica naju je lepo sprejela. Dolgo smo se pogovarjali, nato jo je Švajcer prosil, da bi mi pokazala knjižnico. Ostrmel sem. Do stropa polne knjižne omare. Skozi okna je bil čudovit razgled na dolino in na Kurešček, kjer je bila naša vojska.

V tem je prišel mladi grof Engelbert, sin grofice, suh visok fant s pšeničnimi lasmi in vprašal Švajcerja, če sme dati ubiti in razsekati vola ter ga razdeliti. Čutil sem, da ta vol spada v redno poslovanje, ki ga pa ne vodi več mladi Engelbert Auersperg, temveč Švajcer. To poslovanje je imelo celo nekaj podobnosti z mojimi žagarji in delavskimi odbori v Loški dolini. Saj drugače tudi ni moglo biti.

Osvoboditve Švajcer ni dočakal. Med roško ofenzivo so ga beli ujeli in ga 3. avgusta 1942 ubili.* Pokopan je na pokopališču v Velikih Laščah. Grofica Marija in grof Engelbert sta po požigu gradu jeseni 1943 tiho in brez vsega za vedno zapustila Turjak. Peš sta se napotila proti Ljubljani. Grofica samo s torbico čez roko, grof Engelbert pa v ponošeni lovski obleki.**

VI

16. julija 1942 zjutraj se je začela roška ofenziva, na katero so se Italijani tako dolgo pripravljali in grozili, da nas bodo v gozdovih uničili. Najprej so se oglasili topovi okrog Krima tja do Borovnice in naprej. Kakor orgle v kaki katedrali, kjer se njihov glas izgublja med ladjami in stebri. Vedeli smo, da se je zdaj le začelo in da se bo treba umikati. Kakšen bo konec ofenzive in kaj bodo pretrpele vasi in mi, tega nismo slutili. Nad Mokrc in Mačkovec je priletela »štorklja«, zakro-

* Datum vklesan na nagrobnem kamnu. Op. avtorja spominov.

** Ustna izjava Marije Hočevar s Turjaka avtorju spominov.

Jelka Mihelčič, članica okrožnega komiteja SKOJ za Notranjsko

žila in odletela. Popitov politični sedež je bil blizu pobočja, ki je bilo nagnjeno proti vasm na Bloški planoti. Bloško planoto je od Mokrc ločila dolina Iške.

Okrog poldne sva od tod z Zoro opazovala vasi, v katere je že prihajala italijanska vojska. Prihajali so v trumah in s težkim orožjem. Kurirji so prinesli iz doline vest, da so slišali po vaseh vpitje domačinov in tudi nekatere hiše so začele goreti.

Živo se spominjam, s kakšnim spokojnim mirom sta Vlado Krivic, ki je prišel iz Ljubljane, in Popit tistega dne nekaj razglabljala. Sedela sta pod smreko v visokem praprotju zatopljena v pogovor, čeprav so Italijani v tistih urah prišli že tik pod Mokrc.

Sele na večer se je Mačkovec izpraznil. Močna skupina, v kateri je bil Krivic, Stopar, Popit in drugi aktivisti in pri kateri je bilo v zaščitnici nekaj borcev, je odšla proti Loški dolini. Prespali smo v bližini Runarskega, kjer je bila neka naša enota.

Ko smo prišli v Loško dolino, so bili ljudje že pod mučnim vtisom začetka ofenzive. Fronta se je približevala Loški dolini in Loškemu potoku iz Cerknice, čez Slivnico in Bloško planoto. Naše politično delo pa tudi v teh dneh mučnega pričakovanja ni počivalo. Priskočili smo v pomoč pri pripravah za volitve predstavnikov v narodne odbore in tudi mene so določili, da sem spet hodil po vaseh v Loški dolini in pomagal pripravljati volitve.

Toda prejšnjega navdušenja ni bilo več, čeprav smo volitve v redu izvedli. Dih bližajočih nevarnosti je bilo čutiti pri nas vseh, saj so novice, kaj počno Italijani po vaseh, sicer zelo redke in negotove, prihajale čez fronto.

Loška dolina je bila še cela, toda čakalo jo je opustošenje, kakršnega nismo pričakovali. Prihajalo je maščevanje še posebno zaradi njene aktivnosti in upornosti.

Lojze Mlakar pravi o opustošenju Loške doline tole:

»Delovanje OF v Loški dolini 1941—1942 je zajelo tudi nekatere naše nasprotnike, ki so se prav zaradi politične moči in množičnosti OF potuhnili in tudi sami navidezno sodelovali v OF. Svojo pravo barvo so pokazali šele v času roške ofen-

zive poleti 1942. Prav iz teh sovražnikov se je pojavila tudi pri nas oborožena bela garda kot sodelavka okupatorja. Izdajala je pripadnike OF, ki jih je poznala, pobesnelemu okupatorju, ki je v kakih 14 dneh ubil okrog 200 ljudi, požgal mnogo domačij in mnogo prebivalcev Loške doline odpeljal v internacijo, od koder se mnogi niso več vrnili...»*

Tiste zadnje trenutke pred vdorom Italijanov v Loško dolino sem hotel sklicati še skojevski sestanek, kamor bi povabil politično vodstvo Notranjske, ki je prišlo takrat iz Mačkovca v Loško dolino. O tem piše Mara Avsec-Marta tole:

»Bilo je ob košnji, to je julija 1942. Dobro se spominjam, da sem grabila seno na lazu na Kolačniku. Mimo so stalno hodili partizani 4. čete Zidanškovega bataljona, ki so imeli taborišče v Smrekovcu. K meni je prišel tovariš Marko in mi naročil, naj zvečer obvestim vse skojevce iz Vrhniko za sestanek, ki bo v Lukovi hiši v Markovcu. Povedal mi je, naj se pripravim, da bom odprla sestanek... Vem, da je sestanek dobro uspel. Udeležilo se ga je precej skojevcev iz aktivov: Vrhnika, Markovec, Knježna njiva in Viševsek. Od gostov se dobro spominjam nekaterih tovarišev, ki mi niso bili znani (Stopar, Popit, op. pis.), govorili pa so o nalogah mladine in SKOJ. To je bilo v času, ko smo vedeli, da se bliža ofenziva. Tik pred ofenzivo sem v nedeljo popoldne imela sestanek skojev v Spodnjih Poljanah. Prisotna so bila Okoliševa dekleta ter Mežnarjeva in Novakova. Od vseh so bile najbolj zavedne Okoliševa, ki so pritegnile v organizacijo tudi druge, čeprav so bile omahljive. Sestanka se je udeležila tudi Francka Zigmund. Ko sem se v mraku vrnila domov, mi je svakinja povedala, da me je nekajkrat iskal tovariš Franc Plos-Lado. Kmalu je spet prišel, me poklical iz hiše in mi povedal, da me v imenu rajonskega komiteja KPS obvešča, da se pripravim in odidem še isto noč v ilegalo. Zborna mesto bo za vasjo. Povedal je, da se približuje ofenziva in da je rajonski komite sklenil, da umakne vse kompromitirane člane vodstev. Dejala sem mu, da sem pripravljena oditi z njimi, vendar pa imam ta večer sklican še sestanek skojevskega aktiv v Vrhniku. Kaj naj jim povem, ali naj se tudi drugi kam umaknejo? Odgovoril mi je, da naj ostanejo vsi doma, vendar naj opozorim na previdnost in čuječnost. Tako sem res odšla na sestanek, ki smo ga imeli v naši ogradi (ob cesti Vrhnika—Viševsek). Skojevci so me že pričakovali. Bilo je tudi precej novih, ki smo jih sprejeli na prejšnjem sestanku. Med temi se najbolj spominjam naslednjih: Ane Zgonc, Francke Grlj, Zofke Jakopič, Franceta Plosa (slednji je padel kot belogardist proti koncu vojne). Povedali smo jim, da se bomo takoj razšli, da se bliža ofenziva, naj se pazijo ob vdoru okupatorjev in naj v primeru represalij ne izdajo ničesar.

Potem sem odšla še isto noč s tovariši v gozd na »Lojzenstajn« (nad Šmarato, kjer je bil zbran ves politični aktiv z Notranjskega).

Roška ofenziva je zelo prizadela mladinsko gibanje in s tem tudi skojevsko organizacijo, saj je večji del moških odšel v partizane ali pa bil pobit, dekleta pa odpeljana v internacijo. Zelo težko smo spravili skupaj razrahljane skojevske vrste. Najbolj aktivni sta bili Ana Zgonc in Zofka Jakopič z Vrhniko, ki sta ostali doma in na kateri smo kasneje gradili nove vrste mladih komunistov. Pod vpliv sovražnika in bele garde, ki so jo nato ustanovili, pa so prišli M. K., F. S. in Franc Plos.**

Gornje vrstice Lojzeta Mlakarja in Mare Avsec-Marte zapolnjujejo vrzeli mojih spominov na zadnje trenutke pred vdorom Italijanov v Loško dolino, ki mi je bila skupaj z Loškim potokom nekaj mesecev kraj najljubšega dela v vseh štirih letih mojega partizanstva. Tu sem srečal mnogo ljudi, ki jih imam še zdaj v lepem spominu, tako tiste, ki so padli ali so jih pobili kot tiste, ki so ostali živi.

Del aktivistov se je odcepil od glavne skupine in se umikal iz Loške doline čez Petelinji vrh proti Loškemu potoku. Petelinji vrh je bil že skoraj prazen. Naša voj-

* Pismena izjava Lojzeta Mlakarja avtorju spominov.

** Pismena izjava Mare Avsec-Marte avtorju spominov, v Muzeju ljudske revolucije v Ložu.

ska je bila na položajih. Smer umika je bila Travna gora in nato kdo naj ve, kje nas bodo Italijani stiskali v obroč.

Zvečer, ko je bilo že temno in smo se spravili na Petelinjem vrhu spat, pride iz Loškega potoka nek aktivist pome. Cesto, ki pelje iz Loškega potoka na Bloško planoto, so ljudje iz Loškega potoka pod vodstvom vojske in aktivistov prekopavali in podirali nanjo smreke, da bi preprečili hiter vdor italijanske motorizacije. Aktivisti so hoteli, da pridem k ljudem, da me vidijo tudi sedaj, ko nastopa stiska in trpljenje.

Balada o Črtu

Črtomir Šinkovec

*Novembrski bil dan je siv in mrk
in zimske sle nagnetel je v vetrove,
pobelil prvi sneg že bližnje je vrhove,
bel Porežen je, Črna prst in Krn in Kuk.
Iz Baške grape gre z vojaki v gore smrt,
v Obloški vrh jih vodi dim iz taborišča,
tam mlada četa zbrana je okrog ognjišča
in z njo je komisar, pogumni Črt.*

*Od slutenj zlih prevzema Črta mrzel srh:
iz taborišča z zlomljeno nogo ne more,
od bolečin zatisnil ni oči do zore
in v mislih odpotuje v rodni Stari trg,
ustavi se pred domom — požgan je, razbit —
obišče mater, pokramlja z očetom,
po beli poti v polje gre z dekletom,
nad njima sij neba in sonca je razlit.*

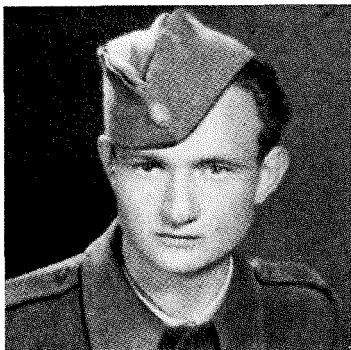
*Zavé se Črt, to so želje, omama sanj,
resnica pa je v rasti mladih partizanov:
kako boriš v obroču se, obraniš Italijanov,
kako svoboda raste iz ponižanj in teptanj,
da si, sinovi puntarjev, zgradimo lepši svet,
sinovi Gubca, Kraglja, Gradnika, Kobala;
svoboda bo s čarobnim bleskom zasijala,
ko bo pregnan sovražnik in preklet.*

*Govoril Črt je z ognjem v glasu in očeh
in partizani žejno pili so želja besede,
zamoti iz bližine zdaj jih krik ujede
in strel z brežine je odjeknil po bregeh.
»Rešite se!« zavpije Črt ves bel kot zid
in ko zdrve z orožjem, v taborišču sam ostane
in stiska se obroč, že ugleda Italijane,
ki plazijo se bliže, bliže kot privid.*

*Kriči tenente: »Vdaj se nam, bandit!«
»Naj vam se vdam? Nikoli! Takim junakom!
Mar so požigi, umori v čast — vojakom,
da jim nasilje kruto je edini ščit.
Drugače se, kot želja vaša je, zdaj svet vrti!
Za rabeljska dejanja bo prišlo plačilo,
ko vas zagrebejo med mrhovino gnilo,
saj do neba vas prekriči nedolžna kri!«*

*»Če nam, kar veš, pošteno boš povedal,
življenje tvoje mlado damo ti v plačilo,
sicer pa — se tenenteju iz ust je zvilo —
še danes v Baški grapi z veje boš bingljaj ...«
»O, ti ponujaš mi življenje, podli črv!«
požene Črt se na kolena z divjo silo,
odvije bombo, udari, skrči se v gomilo:
»za vas, propalice, pripravljena je vrv!«*

*Iz kritij v skalah in izza dreves
vojaki plazijo se v strahu k taborišču,
potem opijajo se v zmagoslavnem vrišču,
na dan ob mrtvem Črtu plane bes —
in ker tenente vrli rad bi bil junak,
trofejo hoče, Črtu vzame glavo,
na kolu nosi jo kot plen in za zabavo
po Baški grapi — najpogumnejši vojak ...*

Gradivo

Zločin pri Lenartu

Pričevanje

Jože Vidic

Slavc mi je dolgo pripovedoval, kako so skovali načrt, da so dobili v roke zanesljive dokaze o vlogi Gabrčanove Ivanke in njenih dveh sinov. To občutljivo vohunsko nalogo je pod vodstvom Slavca in oficirjev manevrskega bataljona izvedel Stane Žagar iz Lesc. Njegova izjava se bere kot napet roman:

»Dne 1. maja 1944 so me s skupino borcev in oficirjev gorenjskega odreda (odred je bil pod Krvavcem) poslali v Predmejo pri Čepovanu na Primorskem. Tu so ustanavljali manevrski bataljon, novo enoto naše partizanske vojske. Imenovali so me za vodnika samostojnega mitralješkega voda tega bataljona.

Iz Čepovana smo se vrnili na Gorenjsko. V Rovtu sem srečal žensko iz Hlebc pri Lescah, ki mi je povedala, da je tudi Murnikova v vasi. Murnikovo sem dobro poznal že iz Lesc, kjer sem doma. Vedel sem, da je nezanesljiva ženska. Znanko sem vprašal, če ve, kje je Murnikov Božo.

„Včeraj je bila Murnikova pri njem na obisku,“ je dejala znanka. Njen odgovor me je presenetil.

Kakšna čudna pota ubira ta ženska! Včeraj je bila pri sinu, ki je pri črni roki, zdaj pa se vrti na svobodnem partizanskem ozemlju. In kako lepo opravičilo ima: dva sina v partizanih. Oba nadvse zanesljiva borca. Eden pri varnostno-obveščevalni službi, drugi kurir pri najvišjem vodstvu OF in KPS za Gorenjsko, sem glasno razmišljal in srepo zrl proti cerkvi sv. Lenarta. Ženska iz Hlebc je samo kimala. Končno je tudi ona potrdila upravičenost moje slutnje z besedami: „Veš, tudi meni se zdi sumljivo njeno vedenje.“

Štab manevrskega bataljona je bil v Rovtu v Selški dolini. Čim več sem razmišljal o Murnikovi Ivanki, tem bolj sem sumničil. Da niso med bratoma v partizanih in onim pri črni roki kakšne zveze, ki bi lahko škodovala našemu boju? Kaj če je ta ženska v rokah gestapa? Morda se tega niti sama ne zaveda? Če vse pove, kar vidi in zve med partizani, sinu, ki je pri črni roki, ta pa podatke posreduje gestapu? Bi bilo to mogoče?

Takšne in podobne misli sem razpredal na poti v štab bataljona. Kaj, če je ženska nedolžna, sum neupravičen in celo žaljiv za mater, ki ima dva sinova že več kot leto dni v partizanih? Sklenil sem, da razvozlam uganko.

Cez kakšen dober mesec bo pri zavodu Borec izšla druga knjiga Jožeta Vidica, avtorja dela Beg z morišča. Knjiga bo pod skupnim naslovom **Zločin pri Lenartu** dokumentarno predstavila vrsto zgodb, ki so se začele v letih okupacije, razpletle pa šele s to knjigo, pač spričo avtorjeve vztrajnosti in iznajdljivosti.

Predstavljamo vam odlomek iz prve zgodbe, ki razkriva okoliščine, v katerih so partizani odkrili dvojnega agenta Radeta, njegov beg iz partizanskega zapora ter posledice, ki so zaradi tega nastale: izdajstva, aretacije in mučenja borcev, aktivistov in drugih udeležencev osvobodilnega gibanja.

V štabu bataljona sem predlagal, naj mi dovolijo, da grem na pogovor z Murnikovo. Razgrnil sem načrt, kako bom skušal v pogovoru z njo zvedeti, kaj misli o naši vojski, kaj o domobrancih, Nemcih, o tem, kdo bo zmagal in podobno.

Naj povem še to, da je bila Ivanka Murnik rojena pri Gabrčanu v Rovtu, kjer je takrat še vedno živel njen oče. Prihajala je torej k partizanom v svojo rojstno vas, k očetu in sinu, kar pravzaprav ne bi smelo zbuditi nobenega suma. Saj je prirodno, da človek obiše rojstno hišo, očeta in sinove.

Še istega dne, ko mi je štab bataljona dovolil, da govorim z Murnikovo, sem se napotil h Gabrčanu. Do tja me je spremljala ženska iz Hlebc. Ne spominjam se, ali me je spremljala do hiše ali pa mi jo je samo pokazala.

Ivanka Murnik me je poznala iz otroških let. Najino snidenje je bilo v vzdušju domačnosti, tako kot se srečajo stari znanci. Njene prve besede še danes pomnim: 'Ti je znano,' je dejala, 'da so Nemci zaprli vašo družino in jo poslali v izgnanstvo? Izgnali so tvojo mamo, očeta, sestro Ivanko in brata Lovrenca, ki se je pred nekaj dnevi vrnil iz nemškega ujetništva.'

To mi je pripovedovala tako preprosto, kot bi pripovedovala o povsem tujih ljudeh. Zaskrbljen za usodo staršev, sestre in brata, sem se sesedel na klopi poleg peči. Ne vem, kako sem bil videti, vem le, da je v mojem srcu zavel vihar besa in iz mene je izbruhnilo: 'Kaj še ne bo konec te preklete vojne?'

Murnikova je opazila, da me je novica močno prizadela. V trenutku sem pozabil, zakaj sem sploh prišel v tisto hišo. Načrtili, kako bom skušal Murnikovo pretehtati na čigavi strani je, so se razpršili. Mislim sem le na domače.

Če je Murnikova prej precej hladno pripovedovala novice iz Lesc, je zdaj spremenila ton in mi kot igralka na odru zašepetala:

'Stane, ne bodi žalosten, čeprav je res, da so jih izselili zaradi tebe.'

Njene besede so me zdramile, ker je poudarila dejstvo, da so jih izselili 'zaradi mene'. To mi je povrnilo razsodnost, da sem lahko sledil njenim besedam:

'Saj starše vendar lahko rešiš, če se javiš Nemcem in zapustiš partizane.'

Še nekaj minut prej je bil sum zavit v gosto meglo, zdaj pa je sama odkrila svoj obraz. Nagovarja me torej, da dezertiram, sem pomislil. Na izdajo. Zakaj nje niso izselili, saj ima kar dva sina v partizanih in to na pomembnih položajih?

Preden sem prišel h Gabrčanu, me je resno skrbelo, kako naj napeljem pogovor. Zgodilo se je, kar sem najmanj pričakoval. Sama je začela polagati karte kot najslabši igralec.

Med nama se je razvijal približno takle pogovor:

'Seveda bi rad rešil starše izgnanstva, saj sta oče in mati že v letih. Toda ne morem ju rešiti s tem, da bi se javil Nemcem, ker bi me obsodili na smrt. Sem nemški vojaški dezertier. Z dezertierji so Nemci neusmiljeni.'

Prisedla je bliže in me z zapeljivim glasom potolažila:

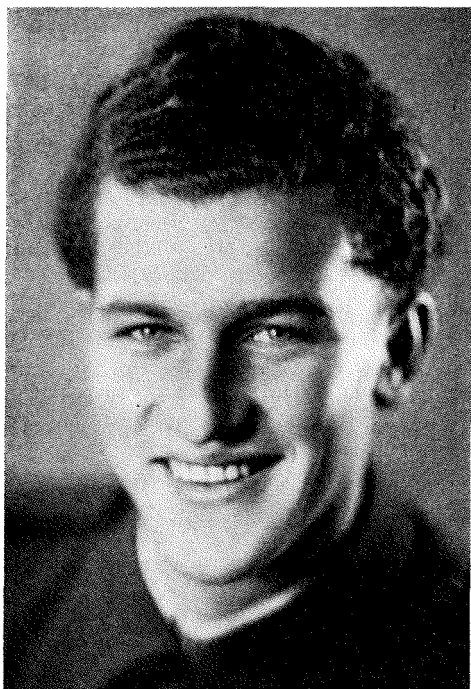
'Če resnično to želiš, potem lahko tako uredim, da ne boš niti en dan zaprt.'

Glej jo, zlomka, kakšno moč ima ta ženska.

'Tega ne verjamem,' sem ji namerno odgovoril, 'saj ženske nimate v vojski nobene veljave.'

'Stane, ti lahko rešiš sebe in svojo družino,' je ponovno zatrdila in nadaljevala: 'Nemci pripravljajo veliko hajko na partizane. Kar pomedli bodo po teh hribih. (Čez pet dni se je res začela velika nemška ofenziva proti 9. korpusu. Kako dobro je bila ženska o tem obveščena; opomba J. V.) Praviš, da se ne upaš javiti, ker si nemški vojaški ubežnik. To je bilo nekoč, sedaj Nemci drugače gledajo na razvoj dogodkov v Sloveniji. Kdo pa pravi, da se javi Nemcem. Javil se boš mojemu sinu Božu, ki je domobranski oficir. Veš, včeraj sem ga obiskala. Pameten sin, zelo pameten. No, saj je lahko, ko pa je bil študent. On zagotovo ve, da partizani ne bodo zmagali.'

Njen, le nekaj minut prej tako prijeten in nežen glas se je v mojih čustvih spreminjal v ogabno melodijo; v satansko nagovarjanje na izdajo. Tako sem njene besede doživljal 1944. leta, tako se jih spominjam še danes.

*Stane Žagar iz Lesc, ki je pomagal vo-
sovcem odkriti sovražnega agenta Gabr-
čanovega Radeta*

„Kako se kaj Rade in Zdravko počutita v partizanih? Že dolgo ju nisem videl. Bilo je lepo, ko smo se še kot otroci igrali na letališču v Lescah in brcali žogo,“ sem spremenil pogovor.

„Vidiš, dobro da si me spomnil. Prav zdaj imaš priložnost zapustiti partizane. Rade in Zdravko imata že pripravljeno skupino, ki bo oborožena pristopila na stran domobrancev. Javili se bodo Božu. Še ti se jim priključi, ker dobro poznajo pot in imajo zveze. Saj veš, koliko gorja si prizadejal staršem. Zdaj lahko spremeniš uso-
do družine in svojo prihodnost.“

„Rad bi osebno govoril z Radetom, da se o tem pogovoriva. Kdaj in kje ga lahko vidim?“ sem potegnil za trnek, ki ga je sama vrgla in se nanj tudi ujela.

„Na mitingu. Zvečer bo v osnovni šoli pri Lenartu partizanski miting.“

V čigavi službi je ta ženska? sem razmišljal, ko sem zapuščal Gabrčanovo hišo. Je samo zveza med sinom, ki je pri črni roki, in sinovoma v partizanih, ali pa je prebrisana gestapovska kurirka, ki povezuje partizansko obveščevalno službo, do-
mobrance, črno roko in gestapo?

Le kdo bi si v mladosti mislil, da se bodo naša pota razšla v tako usodnih dneh.

V štabu manevrskega bataljona so zijali od začudenja, ko so poslušali, kaj sem slišal pri sosedu. Tehtali so vsako besedo, o njej razmišljali in jo razčlenjevali. Razmišljali smo, ali je moj pogovor lahko dokaz za izdajo? Kaj če bo ženska vse to zanikala? Lahko brez drugih dokazov obtožimo izdaje mater dveh starih in za-
nesljivih partizanov, mamo političnega komisarja varnostno-obveščevalne službe? Za takšno trditev so bili potrebni še drugi dokazi. Zato so mi v štabu bataljona uka-
zali, naj se z njo še enkrat pogovorim.

Zvečer sem na mitingu nestrpno čakal, kdaj bosta prišla Rade in njegova mati. Na mitingu so bili ljudje z Lenarta, iz Rovta in drugih okoliških vasi, kurirji, obve-
ščevalci in aktivisti, ki so delovali na tem področju. Med drugim sem na mitingu spoznal tudi Antona Zbontarja-Slavca, načelnika varnostno-obveščevalne službe za škofjeloško okrožje. Oficirji štaba bataljona so ga že obvestili o mojem pogovoru

z Gabrčanovo Ivanko. Slavic me je poučil, kako naj nadaljujem pogovor, da bi lahko odkrili izdajalsko mrežo.

Ivanka je nekaj minut zamudila na miting. Naslonila se je na zid in opazovala ljudi ter prizore na odru. Moje oči so zaman zrle po dvorani, da bi opazile še nje-nega sina. Rade ni prišel na miting. Verjetno se je kje zadržal na poti. Z Ivanko sva spregovorila le nekaj besed. Rekla je, da ne ve, kje je sin. Zmenila sva se, da se zjutraj ponovno oglasim pri Gabrčanu. Povedala je, da bo Rade zjutraj zagotovo doma.

Naslednjega dne je bil ponedeljek. Že zarana je v štab bataljona prišel Anton Zbontar-Slavic, ki je skupno z menoj in oficirji še enkrat pretehtal načrt akcije.

H Gabrčanu sem odšel z naslednjo nalogo: Ivanko naj poprosim, da zame napiše sinu Božu priporočilno pismo, Radeta pa prepričam, da nisem samo jaz pripravljen za prehod na stran domobrancev.

Pri Gabrčanu sta me čakala Rade in njegova mama. Prijateljsko smo se pozdravili, čeprav je bil Rade sprva nezaupljiv. Bil sem presenečen, ker je že vedel, da sem komandir mitralješkega voda. Končno se mu je le razvezal jezik. Na to je verjetno vplivalo najino poznanstvo in prijateljstvo iz otroških let.

„Pri priči te ustrelim, če me izdaš,“ je zagrozil, ko smo se začeli pogovarjati o načrtu za beg.

„Rade, nisem sam, ne gre samo zame. V bataljonu imam pripravljeno skupino borcev, ki bo z menoj pobegnila k domobrancem,“ sem napeljeval pogovor, kot so mi ukazali v štabu bataljona.

„Z Radetom sva že napisala pismo za Boža,“ je dodala Ivanka.

„Sinoči, po mitingu, sem fantom povedal, da imata vidva zvezo z domobranci,“ sem prepričeval Radeta in tožil nad zlo usodo. „Ti mi groziš, oni mi grozijo. Če v štabu zvedo, me bodo ustrelili, če me dobijo Nemci, me bodo tudi obsodili na smrt. Kot kača sem zlezel v precep.“

Franc Tušek, Zakrašnik, slikan pred domačo hišo v Lenartu nad Škofjo Loko. Okrog te hiše je 12. junija 1944 padlo devet članov gospodarske komisije

Anton Zbontar-Slavc, načelnik VOS za škofjeloško okrožje, in Janez Lavtar-Dušan, sekretar komiteja KPS za Selško dolino

Rade, ti moraš sam govoriti z mojimi fanti. Naj se sami prepričajo, da govorim resnico. So popolnoma zanesljivi, sicer jaz ne bi več nosil glave na ramenih. Sedaj je moje življenje v tvojih rokah.'

Pa jih pripelji,' je nejevoljno zamrmral.

Rade, politični komisar varnostno-obveščevalne skupine za škofjeloško okrožje, Rade, tajni agent črne roke in gestapa, je bil navajen delati le v ožji skupini. V takšni vlogi lahko človek med vojno samo enkrat pogreši in že ga smrt s koso poboža po vratu. Toda Radetu je smrt prizanašala vse do osvoboditve. Skozi zamrežena okna škofjeloških zaporov je še lahko gledal spomladansko sonce, ki je ogrevalo svobodno domovino.

Razburjen sem se vrnil v štab bataljona. Tudi oni so me že težko pričakovali. Bali so se, da se mi kaj ne zgodi. Kljub temu nihče ni skušal oprezati okrog Gabrčanove hiše, da ne bi pokvaril naših načrtov. Ne spominjam se, kdo vse je bil navzoč, ko sem štabu predlagal, naj hitro zberemo skupino najboljših borcev, članov SKOJ in partije. Vse tiste, ki so bili lepo oblečeni, smo preoblekli v slabše, po možnosti strgane obleke, da so bili videti bolj revno. Borci so si zamenjali obleke, vendar nihče ni smel vprašati, čemu ta čudna odločitev, ki je bila enkratni primer v zgodovini bataljona. Borce, ki so bili določeni za akcijo, smo povabili v štab bataljona, kjer smo jih natančno seznanili z vlogo, ki jim je bila namenjena. Štab bataljona nas je tudi seznanil, da bodo oficirji z brzostrelkami skrivaj obkolili Gabrčanovo hišo. Na moje znamenje bodo planili k hiši, aretirali Radeta in njegovo mamo in navidezno še nas. Opozorili so me, naj pazim, da ne bi kdo med aretacijo uničil priporočilnega pisma.

Rade nas je pričakal pred domačo, Gabrčanovo hišo. Ni dovolil, da bi šli v hišo. Posedli smo na rob travnika poleg hiše in začeli kovati načrt o našem 'dezerterstvu'. Rade, ki je kot otrok živel pri materi v Lescah, pozneje pa pri starem očetu v tej hribovski vasi, je bil bistroumen, zvit, skrivnosten in zloben. Bil je majhne postave, živahnih oči, redkobeseden, včasih je celo malo zajecjal. Toda v njegovi

glavi so se porajali veliki načrti. Živel je pod vtisom manjvrednosti in šele vojna mu je omogočila, da je postal pomembna osebnost v Selški dolini. Toda želel je še več in morda ga je prav ta pohlep po oblasti pripeljal na pot izdaje. Kdo ve? Vse te njegove lastnosti sem z lahkoto opazil na tistem travniku, ko nam je pripovedoval, kaj vse še moramo storiti, preden zapustimo partizane. Približno takole je razložil svoj načrt:

„Preden se javimo domobrancem, bomo izvedli drzno akcijo, ki bo najboljše spričevalo, da ste res borci proti komunizmu. Nocoj bi lahko minirali hišo, v kateri spijo borci bataljona. Jaz sicer nimam eksploziva, toda imate ga vi v bataljonu. Zvečer ga bomo neopazno vzeli in izvedli akcijo. Če se nam to ne posreči, bomo z orožjem pobili štab in večino borcev. Ko bodo borci zaspali, vzemite najboljše orožje, posebno še strojnice in bombe. Akcijo bomo izvedli nocoj ali pa jutri ponoči. To je odvisno od tega, kdaj bo prišel moj brat Zdravko, ki je kurir na oblastnem komiteju za Gorenjsko. Po akciji vas bom peljal k bratu, ki je pomemben funkcionar domobranske obveščevalne službe. Dobili bomo domobranske uniforme, ki jih je blagoslovil sam ljubljanski škof dr. Rožman.“

Radetova mama ni prisostvovala pogovoru. Bila je v hiši in se pripravljala na odhod k sinu Božu. Nameravala je pohiteti, da bi ga obvestila o prihodu nove skupine borcev za vero in kralja.

Medtem so se nam skrivaj približali oficirji, ki so imeli v rokah naperjene brzostrelke. Na poziv smo vsi dvignili roke, le Rade je skušal zgrabiti za pištolo.

Po krajšem prerivanju smo bili razoroženi. Gabrčanovo Ivanko so aretirali v trenutku, ko je skušala vreči dve pismi v ogenj. Anton Žbontar-Slavc, ki je bil kot načelnik varnostno-obveščevalne službe Radetov predstojnik, ga je vprašal, kaj dela doma in zakaj ni pri svoji skupini v bunkerju. Njega in mamo so zvezali in odpeljali v štab bataljona. Tu so ju začeli zasliševati o zvezah z domobranci, gestapom in črno roko. Oba sta tajila, posebno Rade je trmasto vztrajal pri izjavi, da nas sploh ni nagovarjal na dezerterstvo in na pokol bataljona.

„Rade, saj so tudi drugi borci slišali, kaj si govoril,“ sem dejal in odšel iz sobe. Moja naloga je bila opravljena. Šele nadaljnji razvoj dogodkov je pokazal, da smo z Radetovo aretacijo preprečili največjo vohunsko spletko blejskega gestapa leta 1944 na Gorenjskem. Kdo ve, kako bi se odvijali dogodki, če se ne bi v Rovtu srečal z Ivanko Murnik.«

Sadovi

NOB

Književnost za mladino in 10. Kurirčkov festival

Ivan Potrč

Danes moremo in smemo zapisati, kako je bila plemenita a tudi plodna volja tistih mariborskih zavzetih kulturnih in družbenih delavcev in vojakov ali partizanskih borcev, ki so pred desetimi leti v Mariboru začeli na svojski način prenašati na mladi šolski rod najbolj svetle tradicije iz narodnoosvobodilnega boja — naj je bilo to storjeno prek pripovedi partizanskih borcev samih ali pa so pisatelji brali, kar so napisali za mlade bralce: partizansko povestico ali pesem. Te partizanske in leposlovne stvaritve za našo šolsko mladino pa so brali in pripovedovali tako slovenski pisatelji in pesniki kakor tudi pisatelji in pesniki drugih naših narodov. To se pravi, da je bil že prvi festival postavljen na tiste široke jugoslovanske temelje, ki je takoj skraja prav s tem, ko je zajel vso našo domovino, mogel biti tudi dober obet za jutrišnje delo, ko ni šlo več le za branje in za pripovedovanje zgodb napisanih in zapetih iz časov narodnoosvobodilne borbe, ampak ko se je začelo v nadaljnjih letih razpravljanje o partizanski besedi, napisani za otroka, ali pa razprava o risbi risani za otroka s tematiko iz narodnoosvobodilne borbe.

Ti festivalski dnevi, ki so se vrstili leto za letom v Mariboru — razen festivala v Kragujevcu, ki je bil po svoje pomemben tudi zategadelj, ker smo se mogli pokloniti streljanim žrtvam otrok — ti dnevi so storili to, da se je prav o književnosti s tematiko iz narodnoosvobodilne borbe začelo v celoti razpravljati, se pravi, ne le o slovenski književnosti, ampak enako o književnostih, ki je nastala pri drugih jugoslovanskih narodih.

To razpravljanje z najbolj različnimi pogledi se je vzgledovalo ob najkvalitetnejših delih, ki so bila napisana za otroke, je terjalo kvalitetno ali umetniško doživetje ustvarjanje iz leta v leto obsojala vsako lažnivo pisanje ali vsakršno posili delanje »junakov« iz časov narodnoosvobodilne borbe — samo resnično doživetje more vplivati na otroka in ga duševno oplemeniti. Tudi nismo razpravljali sčasoma samo o knjigi za otroka s tematiko iz narodnoosvobodilne borbe, ampak nasploh o knjigi za otroka, o vsakršni knjigi; bil je to povsem logičen razvoj neke ustanove prostovoljnih kulturnih in družbenih delavcev, ki je začutila, kako mora bedeti nad vsem, kar se izdaja v knjigah za otroke — da mora skratka ovrednotiti dobro, kakor to da mora obsoditi slabo ali vsakršno pogrešno knjigo za otroka; se pravi, da je skrb za dobro partizansko knjigo za otroka terjala tudi skrb za vsakršno dobro knjigo za otroka — partizanska borba sama je bila vendar borba za lepše odnose med ljudmi in ljudstvom vsega sveta.

Tod je potrebno povedati, kako člani Festivala kurirček sodelujejo s podobnimi organizacijami in ustanovami po Jugoslaviji, naj omenim tako novosadske Zmajeve

dečje igre in Šibeniški festival o ustvarjalnosti za otroka. Dejavnost našega festivala pa se je razširila enako na druge republike — in posebej bi smeli pozdraviti letos bratski Festival kurirčka, ki se je osnoval v Kičevu, v kraju kjer se je začela narodno-osvobodilna borba makedonskega naroda. To samo izpričuje, kako se je zamisel našega festivala zakoreninila tudi drugod po naši širji domovini — in na ljudeh samih je zdaj, da bodo zamisel Festivala kurirček iz Maribora negovali in po svoje naprej razširjali. Naj zapišem, kako sem trdno uverjen, da je takšna pot širjenja skrbi za dobro knjigo za otroka, posebej še za partizansko, prava in obetajoča; dà, postati mora skrb nas vseh, ne le ljudi, ki razpravljamo o njej v Mariboru.

Posebej gre omeniti posebno nagrado, ki jo je začel pred leti podeljevati Festival kurirček — statuo Partizanskega kurirja — in to tistim ustvarjalcem, ki morejo biti s svojim ustvarjalnim delom vzor za dobro in vredno knjigo za otroka, naj se je to tikalo tekstov ali risbe v knjigi za otroka. Študije, ki jih preberejo vsako leto kritični poročevalci o ustvarjalnem delu nagrajencev vedno tudi povedo, kaj je bilo pri nas vrednega ustvarjenega za otroka in kakšna naj bi ta književnost bila, kako bi se naj ustvarjalno razvijala.

Taboriščna poezija

France Filipič

*O, koliko je poezije
v velikih barakah, kjer veter v nočeh svatuje,
in žive mrličje na pogradih obiskuje,
nikjer na svetu srce tako burno ne bije.*

*Koliko je nežnosti v iznakaženih, trdih rokah,
kadar lomijo krajec kruha in ga delijo,
bratovsko delijo rezino, ki jo dobijo
tolikšno, da bi jih snedel deset na en mah.*

*Koliko je sreče v vsakem pismu, vsaki vesti,
ki se od nekod za taboriščne žice prikrade,
v njeni luči, ki kot sonce v težke dneve pade,
se zasveti človekova vrednost v vsej prelesti.*

*O, koliko je poezije,
da je ne more nobena pesem objeti,
cvet je, ko ni ga nikjer na svetu med cveti,
iz krvi, iz trpljenja, iz upora klije.*

Spomini

Gradivo

Skupni boji Kozjancev in Zagorcev na Kozjanskem

Milan Kostevc

Iz razpoložljivih dokumentov in podatkov vidimo, da je glavni štab NOV in PO Slovenije vzpostavil direktno zvezo s štabom II. operativne zone Hrvatske, preko glavnega štaba NOV in PO Hrvatske. Štab II. operativne zone Hrvatske je bil s podrejenimi enotami odgovoren za vojne operacije na področju hrvaškega Zagorja, Moslavine in Žumberka. Za potrebno skupno sodelovanje v borbah, in to na širšem področju, ob mejni črti hrvaškega Zagorja in Štajerske, posebno pa za dolino reke Sotle in Kozjansko, je štab II. operativne zone prejel konkretno navodilo od glavnega štaba Hrvatske v prvi polovici septembra 1943. leta.

Na Kozjanskem in drugih predelih Štajerske proti severu je okupator z raznimi ukrepi spretno onemogočil razvoj številčno večjih operativnih partizanskih enot. Številčno stanje v kozjanski operativni enoti je bilo ves čas, do konca 1943. leta, različno — 10 do 30 borcev. Nič boljše ni bilo v operativnih enotah na severu in severovzhodu Štajerske. V sosednji Hrvaški pa je bilo na področju II. operativne zone že decembra 1943. leta 9.000 borcev — partizanov in to v naslednjih operativnih enotah: XXVIII. diviziji (okoli 3300 borcev), treh brigadah (vsaka je imela 1.000 borcev), petih partizanskih odredih (v vsakem okoli 500 borcev) in v diverzantskem bataljonu (okoli 300 borcev).

Glavni štab Slovenije je 16. septembra 1943. leta sporočil štabu II. operativne zone Hrvatske, da namerava v kratkem, preko področja, kjer operirajo njegove enote, poslati na Štajersko večjo slovensko operativno enoto. To se je posrečilo s pohodom XIV. slovenske divizije, v začetku 1944. leta. Namen je bil, da se v celoti izvrši politična povezava vse Slovenije, čimbolj masovne mobilizacije štajercev v partizanske vrste in da bi bilo partizansko gibanje na celotnem štajerskem pripravljenemu na začetek konca nemške moči.

Štab II. operativne zone Hrvatske je 25. septembra 1943. leta odgovoril glavnemu štabu Slovenije na njihovo sporočilo z dne 16. septembra, da je že dolgo obstajala želja za skupno bojevanje ob mejni črti hrvaškega Zagorja in Štajerske, neglede na narodnostno ozemlje. Operacije naj bi bile tam, kjer bi bile politično in strateško važnejše. V sporočilu so navedli tudi, katere varnostne ukrepe proti sovražniku bodo uporabili pred pohodom in v času pohoda.

V predpriprave večje slovenske operativne enote, za prehod preko reke Sotle, spada odločitev štaba II. operativne zone, da pred pohodom pošlje v dolino reke

Sotle na kozjansko-štajersko stran eno četo z nalogo, da se spoji s kozjansko operativno enoto.

Štab II. operativne zone Hrvatske, ki se je v začetku 1944. leta preimenoval v X. zagrebački korpus, je novembra 1943. leta izdal komandi zagorskega partizanskega odreda nalog, da decembra 1943. leta pošlje na področje Kozjanskega — v dolino reke Sotle — prvi zagorski bataljon (prehoda se je udeležilo okoli 120 borcev) z nalogo, da pomaga v boju kozjanski četi v jugovzhodnem delu Kozjanskega, vključno s področjem Bohorja.

Namen teh skupnih bojev naj bi bil dokazati prebivalstvu obstoj partizanske sile v širšem področju doline reke Sotle na kozjanski strani, tako da bi bil odziv Kozjancev za vstop v partizanske vrste čim večji. To pa bi seveda okrepilo kozjansko operativno enoto, ki bi tako okrepljena pomagala večji slovenski partizanski enoti po napovedanem prehodu reke Sotle. Zamisel se je uresničila po decembrskih bojih kozjanske čete, skupni borbi Kozjancev in Zagorcev in po prihodu XIV. slovenske divizije na Štajersko. Že v sredini marca 1944. leta je bil ustanovljen kozjanski bataljon, ki je štel 106 borcev, proti koncu aprila 1944. leta pa je bil že formiran kozjanski odred.

Za prvega odgovornega vodjo skupnih borb, je bil imenovan operativni oficir zagorskega odreda Branko Cikojevič-Neno. Podrejeno mu je bilo poveljstvo I. zagorskega bataljona, komandant Ivica Družinec in komisar Milan Šepetavec, prav tako tudi poveljstvo kozjanske čete — komandir Ivan Skvarča-Modras in komisar Jože Planinc-Kostja.

Povezavo med komando Zagorcev in Kozjancev je posredoval Anton Lah-Zmago. Večkratne dogovore med obema pa je poleg Zmaga vodil Marjan Jerin s strani Zagorcev in Janez Rožman s strani Kozjancev. Odločitev je bila, da bodo prvo noč, tj. 19./20. decembra ob 24. uri, po prehodu Sotle napadli in likvidirali sovražno postojanko Sv. Peter pod Sv. Gorami. Nadaljnje operacije pa se bodo vršile po naknadnih skupnih odločitvah obeh poveljstev.

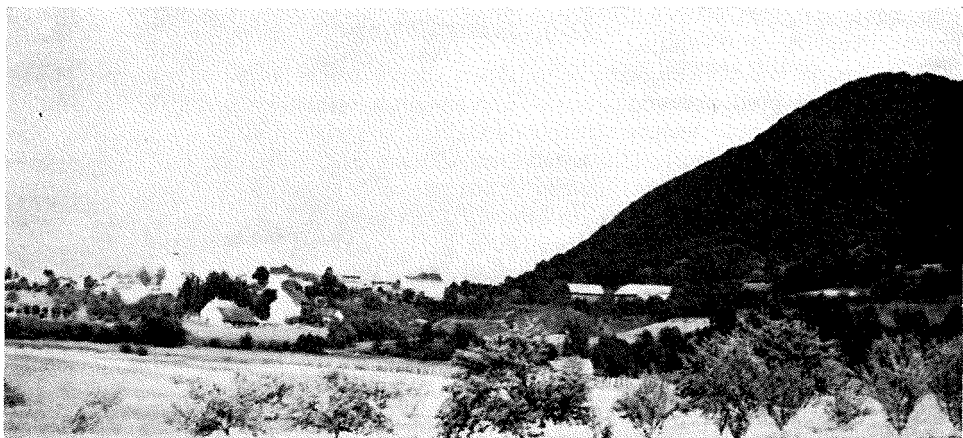
DOGODKI PRED NAPADOM NA SV. PETER

Bila je nedelja. Kozjanska četa, ki je bila okrepljena z delom slovenske skupine iz hrvaškega Zagorja, se je premestila iz Silovca na Špičak, jugovzhodno od Sromelj. V bližini Špičaka na Malem vrhu so bili naseljeni prebivalci nemške narodnosti, in to Kočevarji. Da nas ne bi sovražnik opazil, smo se čez dan zadrževali v dveh zidanicah pri vinogradih kmeta Krošlja iz Dečnih sel in Ivana Ureka iz Globokega. Stražarsko mesto je bilo zaradi tajnosti na podstrešju Urekovega hrama. Samo naš kuhar — Alojz Simonišek-Stane, je bil zaradi kuhanja lahko zunaj za Krošljevim hramom.

Zaradi slabe obveščevalne službe, lahko rečemo tudi nikakršne, nismo vedeli, da je sovražnik po Steindlovem in Rösenerjevem načrtu že na veliko pripravljaj uničenje kozjanske čete. Tudi nismo vedeli, da so bile sovražnikove enote — okoli 2500 mož, že pripravljene za pohod proti Drenovcu. Nismo vedeli, da je že ta dan križaril s svojimi patrolami po Drenovcu in širši okolici z namenom, da nas najde in usmeri glavni napad v kraj, kjer bi se morali zadrževati zaradi sovražnikovega pritiska.

Toda tudi sovražnik ni tisto noč pričakoval našega napada na Sv. Peter, še manj pa prihod I. zagorskega bataljona na Kozjansko. Prihod Zagorcev ga je 20. decembra pri spopadu na Osredku neverjetno vznemiril, saj se je moral spopasti z veliko večjo partizansko enoto, kot pa je pričakoval.

19. decembra je okoli 12. ure stražar na Urekovem hramu na Špičaku opazil, da se iz smeri Mali Vrh in Curnovec oprezno približujejo sovražnikove kolone

Kozjanska četa je skupaj s prvim bataljonom hrvaškega Zagorskega odreda napadla 20. decembra 1943 nemško postojanko pri Sv. Petru pod Sv. Gorami

po približno 50 mož v smeri Špičaka, tj. v smeri hramov, kjer smo bili. Komandir čete Modras je takoj ukazal, da zavzamemo primerne položaje in da ne začnemo streljati, preden to ne stori sovražnik. Sovražnik ni takoj streljal. Želel je, da nas pred splošnim napadom popolnoma obkoli in nam onemogoči umik proti Sv. Jerneju in Pavlovi vasi z enoto okoli 100 mož, ki je prihajala iz smeri Sromelj proti Sv. Jerneju in Špičaku. Obvestilo o nastopanju iz smeri Sromelj nam je prinesel Pepi Kržan, doma iz Globokega. (Po preselitvi prebivalcev Globokega je živel v Sromljah). Po sporočilu nam je bilo jasno, da nas je sovražnik odkril, da nas hoče obkoluti in nato napasti.

Poveljstvo čete je v zvezi z napadom na Sv. Peter odločilo, da se izogne temu boju, da bi ohranili potrebne naboje, fizično sposobnost borcev in da ne bi bilo izgub. Tako je bil izdan nalog za takojšen umik proti Sv. Jerneju in Pavlovi vasi. Žal nam je bilo za dobrim kosilom, ki ga je moral kuhar Stane pred umikom izprazniti iz kotla ob hramu.

Po pravočasnem umiku iz še neuspele obkolitve v Špičaku smo bili do mraka, dne 19. decembra, v stalni pripravljenosti za borbo v zahodnem delu Pavlove vasi. Ko se je zmračilo, je četa krenila preko Trobolnika, Kerinovega križa, Osredka, Javornika, Verhounc, Sv. Gor vse do Sv. Petra. V rajon Zagaj pri Sv. Petru smo prišli okoli 23. ure. Med potjo nismo opazili nič sumljivega, čeprav je ta dan, na tem delu, križarilo več napadalnih patrol z večjim številom mož. Med potjo se tudi nismo oglašali pri prebivalcih. Če bi se bili oglasili, bi gotovo izvedeli za sovražnikovo aktivnost tega dne, to pa nas bi opozorilo na nevarnost, ki nam jo je pripravljala sovražnik za naslednji dan.

Bili smo lačni, ker smo se morali na Špičaku odreči dobremu kosilu, še posebno mesu, kot najvažnejšemu delu obroka, in ga nehote odstopiti sovražniku. Še huje pa je bilo z žejo.

Ustavili smo se na Sv. Gorah, pri gostilni Rautner. Rautnerjeve družine ni bilo več doma in kasneje smo zvedeli, da so se pred nekaj dnevi preselili. Sovražnik je sumil, da se v bližini njihovega doma zadržujejo partizani in da Rautnerjevi kuhajo zanje. Vinsko klet smo našli odklenjeno, v sodih pa polno vina. Čeprav smo bili zelo žejni, ni nihče pokusil niti kaplje, saj smo bili prepričani, da nam je sovražnik pripravil zanko — zastrupil vino.

Po odločitvi štaba II. operativne zone Hrvatske, da 1. zagorski bataljon sodeluje v borbah s kozjansko četo v dolini reke Sotle na Štajerski strani, vključno z Bohor-

jem, se je bataljon v decembru, vse do prehoda preko Sotle, zadrževal v širšem rajonu Pregrade in Krapine.

Ves čas je bil aktiven, čeprav je dobil ukaz, naj se brez potrebe ne bojuje s sovražnikom pred prehodom Sotle. Ena izmed večjih borb je bila 1. decembra, napad na ustaški polk telesne straže Anteja Paveliča, v Jesenskem Cerju. Poleg tega je bataljon vsak dan postavljajl zasede sovražniku, rušil komunikacije in podobno. Osnovno nalogo, da vzpostavi zvezo s kozjansko četo in se dogovori o skupnih borbah na Kozjanskem je uspešno opravil. Pred prehodom reke Sotle se je nekaj dni zadrževal v širšem okolišu Kumrovca in Zagorskih sel. Borci so se odpočili in se pripravili za bojevanje na kozjansko-štajerski strani.

Prehod preko reke Sotle je v noči 19./20. decembra izvršil bataljon z dvema četama — s približno 120 borci. Bili so hrabri in odločni, povprečna starost je bila 23 let. Oboroženi so bili z 8 puškomitraljezi, z več brzostrelkami, puške so bile večinoma mauzerke, imeli pa so precej ročnih bomb.

Sv. Peter je bil decembra 1943. leta za Brežicami druga najmočnejša sovražnikova postojanka v takratnem okraju Brežic na štajerski strani. V samem Sv. Petru in okolici je okupator po izselitvi Slovencev naselil prebivalce nemške pripadnosti, in to: Kočevarje, Besarabce, Dobrudžane in južne Tirolce. Ostalo je le nekaj slovenskih družin, ki jih okupator ni preselil.

V Sv. Petru je bila žandarmerijska postaja v Koreninovi hiši, kjer je bilo okoli 12 mož, v Hohnečevi in Kramerjevi hiši pa je bila graničarska enota — 43 mož, 3 cariniki, v osnovni šoli pa je bilo vsako noč (od mraka do jutra) v pripravljenosti približno 20 vermanov. Za to dolžnost so odredjevali priseljence. Kakor vidimo, je bilo vsako noč v Sv. Petru 78 mož, ki so lahko v najkrajšem času stopili v borbo in to na najprimernejših mestih (v centru), za obrambo Sv. Petra. Stavbe, v katerih so bili žandarji, graničarji in vermani, so imele vsaka enega ali dva zidana bunkerja.

NAPAD NA SV. PETER

Okoli 23. ure je kozjanska četa prispela v okoliš med Zagajem in Sv. Petrom. Bilo nas je 35 partizanov, skupaj s prvo prispelo skupino Slovencev iz hrvaškega Zagorja. Določeno je bilo, da Kozjanci likvidiramo stražo na mostu Sv. Peter—Kumrovec, da postavimo zasedo v Sokolu na cesti Sv. Peter—Bizeljsko, da prekinemo telefonsko zvezo med Sv. Petrom in sosednjimi postojankami, in da z glavnino čete nenadoma, neopazno vpademo v sam Sv. Peter. Naloge bi morale biti opravljene ob 24. uri, da bi po prihodu Zagorcev napadli sovražnika.

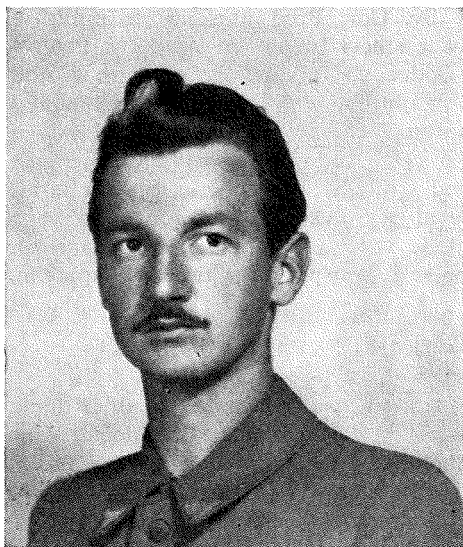
Tako je Anton Lah-Zmago krenil še z enim borcem proti mostu na Sotli z nalogo, da uniči, ali pa prežene graničarje s stražarskega mesta.

Viktor Lipar-Godec je s puškomitraljezom in tremi borci odšel v zasedo na Sokol.

Anton Preskar-Tomaž je še z enim borcem dobil nalogo, da uniči telefonsko zvezo s sosednjimi postojankami in to s podiranjem telefonskih drogov.

Ob 24. uri so se trije graničarji na mostu razbežali, zveza je bila prekinjena in postavljena zaseda na Sokolu, samo glavnina čete, kot glavna napadalna sila, v začetku boja ni vpadla v Sv. Peter, ker ji Zagorci, ki so zamudili približno 20 minut, niso dali z raketo znak, kot je bilo dogovorjeno.

Ker raketa, kot dogovorjeni znak za vpad Kozjancev v Sv. Peter, ni bila izstreljena, se je poveljstvo čete vseeno odločilo za napad. Glavnina čete se je za borbo v postojanki zmanjšala za 6 borcev. Trije borci so bili naknadno odrejeni v zasedo na cesto proti Podsredi in Kozjem, 3 pa na cesto proti Sedlarjevem in Imenom. Tako je za borbo v postojanki ostalo le še 21 borcev. Komandir Modras jih je razdelil tako: 6 jih je določil za napad na vermane v osnovni šoli (bilo

Milan Šepetavec, politični komisar prvega zagorskega bataljona

jih je 20), ostalih 15 pa za napad na graničarje in žandarje. Teh je bilo okoli 42, če izvezamo graničarje, ki so bili na straži in patroliranju ob reki Sotli.

Nekaj po polnoči je Modras izstrelil prvi strel. Po Modrasovem strelu je v nekaj sekundah v Sv. Petru nastalo strahovito streljanje. Sovražnik ni skoparil z naboji in tudi mi nismo. Poleg strelav iz avtomatskega orožja in pušk, so druga za drugo eksplodirale ročne bombe. Kako tudi ne bi, saj sta se nasprotnika spoprijela na okoli 150 m širokem in 250 m dolgem prostoru! Tu je bruhal ogenj iz okoli 100 cevi!

Najbolj nevarni so nam bili tisti, ki so streljali iz hiš in gospodarskih poslopij.

Kmalu smo zaslišali iz smeri mosta na Sotli vzklike, ki so nas hrabрили: »Napred Slovenci! Smrt bandi!« Takoj smo vedeli, da so to Zagorci in vedno bolj smo stiskali obroč okoli sovražnika.

Takoj po prehodu Sotle je bila poslana v zasedo proti Podsredi in Sedlarjevemu ena četa, tako kot je bilo skupno določeno. Ostali borci bataljona so priskočili na pomoč nam, Kozjancem. Težko so se približali centru obrambe pred sovražnikom, ker se je tudi nanje, z vseh strani vsul sovražni ogenj. S sabo so prinesli steklenice z bencinom in uspelo jim je zažgati del stavbe, kjer so bili žandarji. Ob prehodu Sotle so Zagorci v stražarski baraki ob mostu našli zaboj ročnih bomb in več sto nabojev. Četo, ki je po načrtu sodelovala s Kozjanci v napadu na postojanko v Sv. Petru, je od mostu na reki Sotli v center Sv. Petra po najbližji poti vodil Alojz Večko-Boris.

Okoli 4. ure smo, po odločitvi obeh komand, ponovno napadli z ročnimi bombami. V tem zadnjem silovitem napadu smo uspeli pregnati žandarje iz bunkerja, Modras, Ciril in Matevž iz kozjanske čete ter Branko Verjačič in Jankovič iz zagorskega bataljona pa so vdrl v žandarmerijsko postajo. Žandarji so iz zgornjega dela postojanke vrgli nanje ročno bombo, ki je ranila Jankoviča, Verjačiča pa je v njega izstreljena svetleča raketa, ko se je iz pritličja pognal v zgornje prostore, neverjetno zmedla in ga za nekaj časa onemogočila za borbo. Ker niso uspeli priti v zgornje prostore do žandarjev, so se vrnili brez izgub na prejšnja mesta.

Ker se je že dani, in po silovitem zadnjem napadu, tudi ni bilo izgledov za uspeh — likvidacijo sovražnika v postojanki, je za skupno borbo odgovorni operativni oficir zagorskega partizanskega odreda Branko-Neno Cikojevič, okoli

5. ure ukazal umik iz Sv. Petra v smeri Sv. Gor. Pred ukazom za umik je sovražnik poizkušal napasti zasedo Zagorcev iz smeri Imeno, na cesti Sv. Peter—Imeno. V zasedi v Sokolu je Viktor Lipar-Godec streljal na osebni avto in ubil enega uniformiranega sovražnika. Pred samim umikom iz postojanke, so žandarji izobesili belo zastavo. Tega se je razveselil Anton Varlec-Slavko in zavpil: »Žandarji se predajajo!« Takoj zatem je skočil preko ceste in ograje pri žandarmerijski postaji, da bi bil tam prvi, toda iz ene izmed strelnih lin je počilo, Slavko je bil zadet in dobil je težko rano. Da bi se maščeval za Slavka, se je Anton Lah-Zmago odločil preskočiti ograjo. Ko jo je preskočil, je vrgel v stavbo bombo, hkrati pa je bila iz stavbe tudi nanj vržena bomba, ki pa se ji je uspel izogniti pred eksplozijo.

SMRT KOMANDIRJA KOZJANSKE ČETE — IVANA SKVARČA-MODRASA

Ko smo se okoli 6. ure umaknili iz Sv. Petra, smo se pod kozolcem dr. Kuneja zadržali: Modras, Stenka — puškomitraljezec in še nekateri. Občudovali smo mlade zagorske borce, jih preštevali in njihovo oborožitev in odzdravljali našim Slovincem, ki so bili med njimi v koloni in so skupaj z Zagorci prišli v sestav naše čete. Kolona okoli 150 partizanov je bila resnično veličastna. Na nas, Kozjance, je naredila velik vtis, saj do tedaj še nikoli nismo videli toliko partizanov skupaj, v eni koloni. Lahko povem, da sem sam pri sebi mislil: »Sedaj nas je toliko, da bomo lahko na Kozjanskem uničili vse postojanke in sovražnik se ne bo več tako gospodovalno obnašal na našem ozemlju. Plačal bo vse neporavnane račune!« Ko se je zadnji del kolone oddaljil od nas za približno 100 m, je Modras sklenil: »Vsi skupaj nismo uspeli, grem pogledat kaj zdaj delajo.« V prvem trenutku njegovih besed nismo resno vzeli. Modras je neopazno odšel in čez nekaj sekund smo slišali strel in nato eksplozijo ročne bombe. Stenka je stekel proti graničarski stavbi, in ko smo pohiteli za njim, smo v njegovih rokah zagledali Modrasov nahrbtnik. Modras je bil mrtev.

V bližini kozolca so bili tedaj tudi komisar naše čete Jože Planinc-Kostja, Milan Alič-Matevž in Boris Večko. Ko so slišali strel in eksplozijo bombe in ker je Kostja poznal Modrasove nenadne odločitve v podobnih primerih, je rekel Matevžu in Borisu: »To bo gotovo Modras! Pojdite pogledat, kaj je z njim!«

Kot mi je pripovedoval Anton Vrbančič, je bil Modras ubit po eksploziji ročne bombe, na robu kamnite škarpe. Odlomljeni del škarpe mu je zdrobil polovico čela in lobanje. Smrtonosna bomba je bila vržena iz graničarske stavbe.

Modrasa so 20. decembra pokopali graničarji na pokopališču v Sv. Petru. Najprej so ga hoteli pokopati za pokopališčem, vendar je to preprečil komandir žandarmerijske postaje Sv. Peter, Henrik Vurmitzer. Rekel je: »To je vojak in pokopati se mora tako, kot pripada vsakemu vojaku!« Čez nekaj dni so ga odkopali in prenesli na dvorišče graničarske (Hohnečeve) stavbe, ker so ga pred pokopom pozabili fotografirati. Potem so ga ponovno pokopali v isti grob.

Tako je končal 20. decembra 1943. leta, okoli 6. ure, svoje življenje Ivan Skvarča-Modras, predvojni komunist, borec od 1941. leta in 1951. leta proglašen za heroja.

Dne 20. decembra, okoli 18. ure, po borbi v Sv. Petru, je Staindl prišel s spremstvom dveh skupin vermanov in s tremi težkimi strojnimi pogledat, kako je po borbi izgledal Sv. Peter, kakšna je ostala po napadu zavest pri prebivalstvu nemške pripadnosti. Besnel je in v tem besnenju se je srečal z Antonom Vrbančičem in njegovo sestro, poročeno Gabrun. Grozil jima je s pištolo in kričal: »Zakaj banditi, ko so napadli Sv. Peter, niso napadli tudi ostale slovenske družine?« Po izselitvi je ostalo v Sv. Petru in okolici približno 10 slovenskih družin.

V političnem pogledu je napad na Sv. Peter popolnoma uspel. Med priseljenci nemške pripadnosti, v takratnem okrožju Brežic, je zavladal velik strah, v zvezi s tem pa se je zamajala tudi misel o njihovem večnem bivanju v naši domovini.

Ivan Skvarča-Modras, komandir kozjanske čete, padel pri Sv. Petru pod Sv. Gorami (Bistrica ob Sotli) 20. decembra 1943

Napad in borbe, ki so se vodile 20. in 21. decembra, so zadale veliko skrbi tudi vojno-političnemu vodstvu za Spodnje Štajersko. Skrbelo jih je, kako vrniti priseljencem varnost ter kako zavarovati oblast, saj so v političnem pogledu iz dneva v dan izgubljali somišljenike o nepremagljivosti Nemčije, med prebivalci slovenske narodnosti, Nemci in med prebivalci nemške pripadnosti.

Kolona Kozjancev in Zagorcev se je pred 7. uro ustavila na Sv. Gorah, pri Rautnerjevih. Tu smo ujetnikom pripravili kratko politično predavanje o vlogi in cilju naše borbe. Ker so bili ujetniki Avstrijci, smo jih izpustili in jih poslali nazaj v postojanko v Sv. Peter. Pred odhodom so morali sleči svoje dobre uniforme, v zameno pa so dobili, za pot do Sv. Petra, najbolj obrabljene hlače, bluže in čevlje. Ti naši začasni ujetniki so bili za kazen čez nekaj dni poslani na vzhodno fronto.

V zvezi s prihodom Zagorcev in napadom na Sv. Peter, se je moral vojno-operativni načrt uničenja Kozjancev med 18. in 23. decembrom 1943. leta menjati. Temu je krivo nenačrtno delovanje posameznih enot, še posebno, ker so imele enotno komando. V nadaljevanju bomo videli, da so nekatere sovražne borbene enote po nepotrebnem križarile tam, kjer sploh ni bilo možno priti v stik s partizani. Takšna dezorganizacija je verjetno ustrezala nekaterim sovražnim borbenim enotam iz strahu, da se resnično ne spoprimejo s partizani.

Po predvidenem načrtu za uničenje Kozjanske čete je sovražnik 20. decembra 1943 v zgodnjih jutranjih urah iz smeri Pišce—Sromlje—Zdole—Veliki Kamen koncentriral v rajonu Drenovec in Osredok okoli tisoč mož. Koncentracija sovražnikovih enot ni bila v nobeni zvezi z našim napadom na Sv. Peter v noči od 19. na 20. december.

V času svoje koncentracije je sovražnik gotovo moral slišati eksplozije ročnih bomb iz Sv. Petra, verjetno pa je bil o tamkajšnjem spopadu obveščen preko radia. To nam dokazujejo tudi nadaljnji dogodki in ukrepi, ki jih je napravil so-

vražnik. Predvideval je, da se bodo partizani po napadu na Sv. Peter umaknili po poti Svete Gore—Vrhovnice—Javorje—Osredek—gozdno področje Drenovca. To sovražnikovo predvidevanje je bilo sicer popolnoma pravilno, le da smo se mi ustavili že na Osredku.

Sovražnik nas je nameraval napasti med domačijo Martina Jagriča in Kerinovim križem. S svojimi enotami z okoli 600 možmi je zasedel vsestransko odlično zemljišče v območju Osredka in Pusti vrh. Zemljišče ob tej poti je sovražnik zasedel iz vseh smeri, razen iz smeri Vrhovnice—Javorje, od koder smo mi prihajali. Področje od domačije Martina Jagriča proti Kerinovemu križu je zasedel s svojo enoto 120 mož, z glavno udarno močjo.

Sovražnik je torej za napad, obkolitev in uničenje res vse odlično pripravil. Ni pa pomislil, da imamo partizani včasih nekakšen »šesti čut« in manevriramo tako, da bi tega ne pričakoval še tako izkušen vojskovodja. Tako je bilo tega dne tudi z nami; ustavili smo se pred vhodom v pripravljeno past.

Dvajsetega decembra 1943 smo okrog 10. ure prišli s Sv. Gor v Osredek (Presko) in se tam ustavili, da bi se borci odpočili, dobili obrok hrane za ta dan in da bi nekdo zamenjal padlega komandirja kozjanske čete; komandi obeh enot pa naj bi se dogovorili o nadaljnjih akcijah.

V Osredku se je okoli 25 borcev kozjanske čete utaborilo v hiši Martina Šulca, ostali med nami so bili Zagorci, nekaj pa jih je bilo na straži. Pot proti Kerinovemu križu smo zavarovali z enim stražarjem. Nad potjo, severozahodno od Šulčeve hiše, je travnik 50 × 100 metrov, za njim pa redke gozd, kamor smo tudi poslali enega stražarja. Kot bi pričakovala naš prihod, je Marija Šulc imela pri hiši dovolj mleka in koruzne moke in je takoj začela pripravljati koruzne žgance z mlekom. To smo komaj čakali, saj Kozjanci poldrugi dan nismo nič jedli. Ko smo čakali na hrano, smo se pogovarjali o napadu na Sv. Peter in o doživetjih posameznikov v spopadu. Komanda zagorskega bataljona in del prve čete so bili v hiši Martina Jagriča, ostali pa v Jagričevih gospodarskih poslopih. Jagričeva hiša je od Šulčeve oddaljena okoli sto metrov v smeri Javorja. Druga četa zagorskega bataljona je ostala v Javorju z nalogo, da bi branila sovražniku napredovanje po poti iz smeri Vrhovnice—Javorje—Osredek.

Dvajseti december je bil zelo hladen in meglen zimski dan. Okoli sedme ure se je v Osredku spustila tako nizka in gosta megla, da tudi partizansko oko na razdaljo šest metrov ni moglo videti premikajoče se postave. Še preden se je storila tako gosta megla, pa so Rottmanovi verjeli dobro videli, koliko nas je šlo v Šulčevo hišo. Zagorcev v bolj oddaljeni Jagričevi domačiji zaradi megle niso mogli opaziti. Sovražnik je izkoristil gosto meglo, obšel naše stražarje in nas nenadoma napadel. Eden naših stražarjev je pozneje povedal, da je pred tem sicer opazil večjega psa, vendar se mu to ni zdelo sumljivo.

Navadno kozjanski borci niti na prostem niti v hiši nismo odlagali orožja. Ta dan pa je v Šulčevi hiši večina borcev odložila orožje po koteh največje sobe in kuhinje. V sobi in kuhinji nas je bilo okoli 25 borcev, čeprav sta bila prostora mnogo premajhna za toliko ljudi. Zanašali smo se na svojo številčno moč in bili prepričani, da nas ne more nič presenetiti. Ta nepozornost se nam je hitro maščevala. Po nenadnem sovražnikovem napadu je nastala v hiši gneča in vsak je zagrabil za orožje, ki mu je bilo najbolj pri roki. Razen avtomatskega orožja smo imeli večina puške mauser in manliher in menda so kar štirje borci zamenjali model pušk. Ker imata ta dva modela pušk različne naboje, se je zgodilo, da se tisti, ki so izstrelili vse naboje iz puške mauser, imeli pa so naboje manliher oziroma obratno, niso mogli več braniti. Zaradi štirih zamenjanih pušk je v naši obrambi začasno izpadlo osem borcev. To je bilo spricho naše maloštevilne čete veliko, ker smo jih zelo potrebovali, ko smo se poskusili prebiti iz obkoljene hiše in preiti v protinapad.

Okoli enajste ure so se Rottmanovi verjeli približali in obkolili Šulčevo hišo. Skupina njihovih bombašev je ob zidu hiše ravno hotela vreči ročne bombe v sobo,

*Jože Planinc-Kostja, politični komisar
kozjanske čete*

kjer smo se zadrževali Kozjanci. Tisti trenutek je iz hiše stopil Jože Držič-Marjan in zavpil: »Nemci!« Toda že so padle med nas v sobo tri do štiri ročne bombe. Nekdo naših je zakričal: »Bombe! Ven z njimi!« In res, z neverjetno naglico in spretnostjo so naši borci zmetali vse bombe nazaj skozi okno. Po eksploziji bomb okoli hiše so se oglasile sovražnikove strojnice.

Vse sovražnikovo orožje je tolklo v en sam cilj in z enim samim namenom: po-
biti še tiste, ki so preživeli napad bombašev. Sovražnik namreč v tem trenutku še
ni mogel oceniti, ali so bombe eksplodirale v hiši ali zunaj. Ko pa je ugotovil, da so
njihove bombe eksplodirale zunaj hiše, so v sobo poslali še eno defenzivno bombo,
toda na srečo nam je tudi to uspelo vreči nazaj.

Na hišna vrata je brez presledka tolkel šarec in nikakor ni bilo mogoče zbežati
iz hiše. Ko je napadalec uvidel, da nas ne more uničiti z bombami in da mu tudi
ne koristi neprecizno streljanje v severno in zahodno steno hiše, je pričel s šarcem
tolči v eno samo točko zahodne stene. Tako mu je uspelo prebiti steno in njegove
krogle so se usipale vodoravno po sobi kakšnih 70 centimetrov od tal. S tem nas je
napadalec vse, ki smo bili v sredini sobe, prisilil k tlom, da so njegove krogle
letele preko naših glav.

S šarcem jim je uspelo v zidu stene napraviti podolžno odprtino, dolgo okoli
80 centimetrov. Skozi to odprtino so prestrelili obe nogi našemu borcu Alojzu Si-
monišku. Poleg mene se je stiskal k tlom moj sošolec Anton Germovšek iz Piršen-
brega. Umikal se je, da bi ušel smrtonosnim krogam in gledal plamen, ki je na-
stajal v zidu stene pri trenju krogel z opeko. Zato ni opazil, da je medtem priletela
skozi okno ročna bomba in se zaustavila prav pod njim. Edino ta napadalčeva
bomba je opravila svojo nalogo: končala je življenje Antonu Germovšku. Ker je
bomba eksplodirala prav pod njegovim telesom, je Germovšek rešil smrti in ran
vse tiste, ki smo takrat ležali okoli njega v sobi.

Ko je v sobi eksplodirala bomba, smo skozi vežo skočili v kuhinjo. Tisti trenu-
tek so skozi vežo iz sprednje, velike sobe, ki je bila pod najhujšim sovražnikovim

udarom, skočili v zadnjo majhno sobo hiše Anton Agrež-Brko, Anton Lah-Zmago in Jože Planinc-Kostja. Ko je Brko videl, da te vzhodne strani hiše sovražnik ne obstreljuje nevarno, se je naglo izvlekel skozi majhno okno. Kako mu je to tako hitro uspelo, res ne vem, saj je bil visok blizu meter osemdeset, zimsko oblečen in s polnim nahrbtnikom, ki ga ni nikoli odložil. Za Brkom se je izvlekel skozi okno Zmago. Njega je izvidnica vermanov ranila v nogo. Streljali so nanj iz kleti Šulčeve hiše, kamor so se skrili ob našem nenadnem prihodu na Osredok. Kostja se je izvlekel za Zmagom, in ko je pretekel razdaljo med hišo in hlevom, ga je pred hlevom ranila lastna bomba.

Ko sem prišel iz sobe v kuhinjo, je tam borec iz tiste skupine, ki je prišla k nam iz Hrvaškega Zagorja, mirno streljal skozi okno. Pod mizo in klopjo pa so se stiskali Marija Šulc in njeni otroci. Ko sem prišel do okna, sem instinktivno vrgel ročno bombo pred kletna vrata. V kleti pod kuhinjo je bilo nekaj vermanov, ki so istočasno vrgli bombo iz kleti v kuhinjo. Bombi sta se v zraku dobesedno srečali. Bomba, vržena v kuhinjo, se je ujela med drva pod oknom, zato je nisem mogel vrniti vermanom. Samo to se spominjam, da smo si z rokami skušali zakriti obraz. Bilo pa je že prepozno. Ko sem se čez nekaj sekund spet zavedel, sem se znašel z gornjim delom telesa v krušni peči. Bomba je ranila v glavo in roke tudi ti-stega borca na oknu, pa tudi gospodinja Marija Šulc je bila ranjena v glavo in roke. Pri meni je bila najbolj prizadeta desna stran obraza. Z desnim očesom sploh nisem nič videl in še danes imam v njem za spomin dva majhna kovinska drobca. Po rokah in po telesu sem imel več kot deset kovinskih delcev bombe. Resnejših ran po telesu so me obvarovali nemški žandarmerijski zimski plašč, hlače in bluza.

Ko sem se v krušni peči zavedel, sem v boju za življenje skočil nazaj v vežo. Skozi okno sobe in vrata sem z zdravim očesom opazil vermana, ki je, naslonjen na okno sobe, meril na naše borce. Nekaj borcev je ležalo na tleh, drugi so bili sključeni ob stenah. Verman je bil resnično zelo pederzen. Ob oknu je v kotu sobe slonel Ivan Kostev-Ciril. Z neverjetno naglico je zgrabil za cev vermanove brzostrelke, še preden je ta sprožil, mu iztrgal brzostrelko iz rok in jo potegnil v sobo. V istem času je vermana zadela krogla, ki mu jo je iz veže poslal Karel Slovinc-Branko.

(Zaplenjeno brzostrelko je Ciril že naslednji dan uspešno uporabljal v spopadu s policisti 14. SS-polka na Drenovcu, hkrati pa je naslednji dan nosil tudi še svojo puško in glede na oddaljenost uporabljal zdaj brzostrelko, zdaj zopet puško. V tej borbi na Drenovcu je Ciril iz razdalje 700 do 800 metrov zadel policista SS.)

V teh nepopisno težkih in dolgih sekundah boja za življenje v Šulčevi hiši se je v veži pripravila skupina borcev, da bi se prebila iz sovražnikovega obroča. V skupinici smo bili: hrabri in spretni puškomitraljezec Stanjko, njegov pomočnik, doma z Notranjskega, Marjan Jerin, Karel Slovinc-Branko in jaz, čeprav sem bil ranjen.

Stanjko je že prej preizkusil svoj puškomitraljez (zbrojevko) in ga napolnil z novim šaržerjem. Nato je čakal, da bo napadalec, ki je s šarcem streljal na vhodna vrata, menjaval prazni redenik. Takrat pa je Stanjko na čelu skupine stekel iz veže pred hišo in v polkrogu izpraznil zbrojevko v enem samem rafalu po sovražniku. Ker ni imel časa zamenjati prazen šaržer, je prijel zbrojevko za cev in jo v krogu vrtel nad glavo, da bi morda v gosti megli in majhni razdalji tako zadel kakšnega napadalca, z njim smo se iz hiše srečno prebili tudi vsi drugi borci.

Kako dolgo smo bili obkoljeni v hiši, nobeden od borcev, s katerimi sem se pogovarjal, ne more natanko oceniti. Morda je to trajalo 4, 7 ali 10 minut. Vse se je dogajalo z neverjetno naglico, toda sekunde v boju za življenje so bile neverjetno dolge.

Ko je poveljstvo zagorskega bataljona slišalo nenadno in gosto streljanje, se je takoj pripravilo za borbo. Sprva niso vedeli, kaj je temu vzrok. Pravilno so sklepali, da je prišlo do spopada tam, kjer so se namestili Kozjanci. Kljub gosti megli in nepoznanemu zemljišču so se hitro razvrstili v strelsko vrsto in v široki

liniji napadli proti Šulčevi hiši. Vendar smo se mi takrat že prebili iz hiše, celo nekaj deset metrov odbili sovražnika od poslopja ter zavzeli položaje okoli hiše.

Z eno skupino zagorskega bataljona je proti Sulcu prihitel tudi komisar bataljona Milan Šepetavec. Jaz sem takrat ležal ob robu pri Šulčevi hiši, zavzel položaj, oblečen v nemško žandarmerijsko uniformo, brez kape. Ko me je Šepetavec v gosti megli na okrog pet metrov zagledal, je takoj pomeril vame. Hitro sem dvignil glavo in zavpil: »Tu smo partizani!« Toda bilo je prepozno. Počilo je, le da se je krogla na srečo zabila v zemljo pod mojim obrazom.

Istočasno, ko se je prva četa prebila do Šulčeve hiše, smo slišali iz smeri Javorja vzklike »Hura! Juriš! Koči puške, hvataj žive!« To je bila druga četa zagorskega bataljona, ki nam je prihitela na pomoč iz Javorja. Ti vzkliki so delovali na nas zelo ohrabrujoče. Klicem Zagorcev smo se pridružili tudi mi, celo naši ranjenci. Nato smo skupaj gonili sovražnika v smeri Pusti vrh in Kerinov križ, vendar so napadalci imeli srečo, ker je bila takrat še vedno zelo gosta megla, sicer bi si Rottmanovi vermani zapomnili ta svoj nenadni napad na nas.

Po končanem jurišu na skupino vermanov je sovražnik še dvakrat napadel naše položaje. Po drugem napadu smo okoli trinajste ure mi prešli v protinapad in ga pognali proti Pavlovi vasi in Pišecem.

Ko se je v napadu na Šulčevo hišo Kostji uspelo izvleči za Brkom in Zmagom skozi okno hiše na vzhodni strani, je, beže proti hlevu, aktiviral ročno bombo, da bi jo vrgel proti sovražniku. Toda predolgo jo je držal, zato mu je eksplodirala v rokah. Njegovo smrt pa nekateri razlagajo vsak nekoliko po svoje.

1. da je predolgo držal aktivirano bombo v roki;
2. da je na gnoju pred hlevom zdrsnil in padel, zato se mu je aktivirana bomba, ki jo je med tekom hotel vreči, zapletla v plašč;
3. da so ga podobno kot pred njim Zmaga zadeli vermani iz Šulčeve kleti v trenutku, ko je imel v roki aktivirano bombo, ki jo ni utegnil vreči. Resnica bi bila torej takšna, da je bil Kostja zadet od sovražnikove krogle in zato težko ranjen od že aktivirane lastne ročne bombe. Ob težko ranjenem Kostji so v Šulčevi hiši bili Ivica Družinec, Simona Urbančič, Viktor Lipar-Godec in še nekaj zagorskih borcev. Ker mu ni bilo mogoče ustaviti krvi, je Kostja padel v agonijo in prosil soborca Godca, naj mu skrajša smrtni boj. Godec ni zmozel izpolniti zadnje želje svojemu komisarju, nato je to storil Branko Likojevič-Nano, operativni oficir Zagorskega odreda. Tako je naša četa v enem dnevu, dejansko v nekaj urah, izgubila komandirja in komisarja. To hudo izgubo pa smo že v naslednjih dneh zelo občutili.

V nežni zori

Črtomir Šinkovec

*V nežni zori črni hudiči
naperijo v bajto samotno cevi.
Vzleteli bi trije kurirji kot ptiči,
pa jih na pragu zgrabijo psi.*

*Nje in očeta za drenov grm
s kopiti odženejo. Jeknejo strel.
Drobni, žolti cveti vzbrsteli
so jim za bridek spomin.*

*Trpek in nežen drenov cvet
lega nam čez oči, čez srce,
čez bajto, čez zeleno polje,
čez ta naš bridki svet ...*

Dva njena obraza

Cvetko Zagorski

Spominska

črtica

DALEČ IN GLOBOKO

Prvi orumeneli listi so zaplesali z bukovih vej na zemljo, ko smo se spustili po blatnih kalniških kolovozih v dolino, med travnike, polja, vasi in bele ceste. Bila nas je sama brezskrbnost, dobra volja in pogum. Vedeli smo, da gremo na dobro pripravljeno akcijo, drugače se ne bi takole podnevi kar vsi spustili v dolino — vsi razen tifusnikov, ki so ostali zgoraj v baraki, v bolnici. In tako smo se razlezli po vsej dolini, se srečevali s slavonskimi brigadami in slutili, da gremo nad Koprivnico.

Propagandni oddelek, kateremu sem pripadal, se je ustavil v majhni, stisnjeni vasi, nekaj kilometrov pred mestom. Bilo je kak ducat hiš, raje koč; bruna že vsa črna od starosti in slamnate strehe, zelene od lišajev in mahu. Zasedli smo največjo bajto sredi vasi. Glavni prostor je obsegal skoraj vso hišo, ostalo je le še nekaj lukenj brez oken za kuhinjo in živino. Sredi sobe je bila miza z nekaj stoli, ob stenah klopi. Čudna hiša, bolj podobna prostoru za sestanke kot bivalnici. Človeka, za čudo, nobenega, kakor da hiša ni obljudena. Tudi nobene živali ne. In sploh je bilo v vasi malo ljudi, le kakšna starka. Niti otroci se niso pripodili in se nam nistavljali, kakor smo bili navajeni. Že res — na njivah naj bi bili z živino, ampak ni bilo samo to: čutili smo, da v vasi nismo ljubi gostje. Kdove kakšna vas je bila to? Bile so tudi take vasi, živeče v duhovni temi in neprebujene, zakrknjene v predsodkih in vraževerju, in to njihovo slepoto so izkoriščali ustaši, jih ščuvali proti partizanom, zvaljali v svojo vojsko, jih najemali za obveščevalce.

Znesli smo v tisto sobo pisalni stroj, radijski sprejemnik, razmnoževalni stroj za tiskanje četnih in bataljonskih listov pa še drugo tako prtljago. Toda nekdo je moral vse to opazovati in nekam sporočati. Zakaj medtem ko je okoli Koprivnice razposajeno grmelo in ropotalo in so prihajale od tam same dobre novice, so se pokazale okoli poldne na jasnem nebu, s severa, od Maribora sem drobne pike — letala. Hitro so se bližala in že sem razločil, da jih je enajst in da so razvrščena v tri kline, s smerjo proti Koprivnici. Niso bile štorklje, kakršne so včasih brez posebne škode strašile nad vasmi in gozdovi, marveč štuke, zahrbtnejša in nevarnejša letala. V nizkem letu so preletela vas — mirno sem jih opazoval, češ, mar so jim te kočice, zdaj ko gredo nad partizanske položaje okoli mesta. Ampak komaj so bila letala mimo vasi, so se v lepem loku eno za drugim obrnila, klin za klinom in ... toliko da sem prestopil prag kočice, že je strahovito zatulilo iz zraka, zapiskalo

in zavilo, oglušujoče, zategnjeno... vse bliže proti zemlji, potem pa je treščilo, da se je zemlja stresla in ničesar nisem več videl, ničesar slišal, vse sam dim, prah, tema in hrušč, ko da se svet podira.

Skrčen v klobčič sem čepel v kotu, si varoval glavo z rokami in si ponavljal: zdaj je konec... konec je z menoj... konec... Izpod neba pa je še kar naprej, znova in znova zavijalo in tulilo, letalo za letalom je strmoglavljalo in bombe so s truščem in bobnenjem padale po ubogi, leseni, slamnati vasi. Nemci so po vsej priliki sodili, da bodo uničili štab, ki vodi operacije, ne pa le boren propagandni in kulturni oddelek.

Po prvih treskih in sunkih sem spoznal, da z mano le še ni konec, čeprav se okoli mene vse podira in praši. Ves sem postal eno samo veliko, občutljivo uho, ki sledi vrstnemu redu: zavijanje sirene in rohnenje motorja med navpičnim spuščanjem, odmetavanje bomb na cilj, treskanje, bobnenje in rušenje, takoj nato pa spet rohnenje motorja, dviganje in odlet letala ter pričakovanje, ali bo katero znova strmoglavljalo.

Čez kake pol ure so letala vendarle že odvrгла svoj nemški blagoslov, se dvignila in odletela. Zravnal sem se in se prepričal, da sem še cel. Prah se je po-legal, namesto lesenega stropa nad seboj pa sem zagledal — modro nebo. Obstal sem sredi kadečih se tramov in sesutih strešnih otepov, ki so bili nekoč koča in dom, pa gledal v čisto jesensko sinjino. Šele ko so se pokazali na cesti partizani in me je nekdo vprašal, kaj imam na čelu, sem se potipal: prav v sredo čela se mi je bil zaril železen drobec. Poskušal sem ga izpuliti, pa ni šlo. Naj ostane, sem si rekel, dokler ne pridem do ambulate. Kar malo zabavno se mi je zdelo hoditi okoli z železom v čelu. Ogledal sem se po obleki in našel precej lukenj. Iz zadnje plati, ki sem jo bil pustil na račun glave nezavarovano, sem izdrl nekaj železnih drobcev, medtem ko so se bili nekateri zarili v meso in pustili za sabo drobne modrikaste sledi. Ni me bolelo in nisem si delal skrbi zaradi njih.

Bila je že noč, ko sem prišel do ambulate v kmečki hiši pod hribom. Na kolovozu pred hišo in na dvorišču je bila vrsta kmečkih voz z ranjenci. Nekateri so ležali, drugi sedeli, tretji lezli z vozov, četrti nazaj na vozove; nekatere so prenašali in prelagali tovariši, bolničarke, kmetje. Vse to je potekalo v temi in skoraj brez glasu, ko da vse vodi nevidna komanda ali skupinski prvinski nagon.

Skozi vežo sem stopil v hišo, ki jo je medlo in nemirno osvetljevala petrolejka, obešena na obroč pod nizek strop. Drugo petrolejko je držala v rokah partizanka: svetloba je padala na dolgo kmečko mizo in na partizana, ki je ležal na njej, tako da je bil partizankin obraz v senci; le to sem videl, da je mlad in bel v črnem okviru las. Nad partizana na mizi se je sklanjal človek v beli halji, polni rdečih in črnih madežev. Prav takrat se je zravnal, držeč orokavičeni roki predse, ko da bi tistemu na mizi nekaj dopovedoval. V desnici je držal skalpel. Tako je stal trenutek, potem pa, ko da se je nečesa spomnil, dal z levico znak in bolničarja sta vzela partizana z mize in ga odnesla.

Čisto tiho je bilo v sobi. Samo zdravnik in miza sta bila osvetljena, vse drugo je bilo v senci: po tleh ob stenah človek pri človeku, prav tako na klopi ob kmečki peči in na peči. Nihče ni vzdihoval, nihče ničesar prosil, vsi so zrli na mizo in v zdravnika tako vdano, tako zamišljeno tiho, ko da se udeležujejo svetega obreda.

Ustopil sem se pred zdravnika. Z ostrim pogledom skozi očala me je vprašal, kaj bi rad. S prstom sem pokazal na drobec v čelu. Zdravnik mi je pomignil in sedel sem na staro mizo. Gledal sem v zdravnika bel, utrujeni obraz. S pinceto je prijel drobec in ga hotel potegniti iz čela. Pa ni šlo in zdravnik ga je zgrabil znova.

Prav nič ni bolelo. Videl sem še belo roko, kako mi je podržala pred očmi pinceto in v njej črn železni drobec. Hkrati me je že tudi obšla lahkotna nemoč. Vedel sem še, da se nagibam nazaj, medtem ko se je zdravnika obraz nenadoma spremenil, ko da se je prestrašil, bližal se mi je, ko da hoče z menoj nekaj početi, jaz sem se pa odmikal in padal vznak, počasi, čisto počasi, globlje in dalje

in nič me ni bolelo in sploh mi ni bilo nič hudega. Bil je le dobri obraz smrti. V meni ni bilo nobene volje, da bi se ji uprl, nobene želje, da ne bi padal...

Potem sem, leže na hrbtu, zagledal nad sabo neznan, dober obraz. Skozi očala me je gledalo dvoje rjavih, zaskrbljenih oči. Bil je človek v beli halji. Osvetljevala ga je petrolejka, izza katere je sijal v senci drug, še bolj bel obraz v črnem okviru. Dvignil sem glavo, da bi bolje videl, da bi se spomnil, kje sem že videl ta dva obraza. Takrat je postal obraz z belo kapo radostno presenečen.

»Kje sem?« sem vprašal.

»Je že dobro,« je odgovoril tiho, tolažeče in spodbudno. »Injekcijo si dobil, na srečo sem imel še eno. Nekam sedi in si odpočij.«

Po njegovi zgovornosti, ki je tako iznenada presekala tišino v sobi, in po njegovem srečnem obrazu, sem sklepal, da sem bil zares že zelo daleč in globoko. In kakor vse drugo poprej, sem tudi to ugotavljal povsem mirno, brez začudenja ali bojazni ali veselja. Vse je bilo, kakor je moralo biti in kakor je bilo prav.

ČEZ KORENINE IN SKALE

Mala črnolasa bolničarka je stopila na prag in z utrujenim, slabotnim glasom vprašala, če je še kdo za zdravnika. Iz gmote voz, konj in ljudi na temnem dvorišču ni bilo odgovora. Namesto tega je od spredaj, s ceste, presekala tišino močan, odločen moški glas:

»Poženi!«

Takoj nato je zaropotal po cesti prvi lojtrski voz, za njim drugi, tretji... dokler se ni vsa ta gmota voz, konj in ljudi raztegnila v dolg, ropotajoč, šklepetajoč, priganjajoč, preklinjajoč in vzdihujoč polnočni sprevod.

»Poženi! Goni! Hij, Dinko! Oj, Sivko!... Ojoj, tovariši, boli! Ne tako hitro, počakaj!... Goni! Hij, živa! Hij, hij!...«

Mimo bolničarke in mene je potegnil zadnji voz z ranjencem. Na kozlu je sedel kmet, ki mu je zgornjo polovico obraza senčil klobuk, spodnjo pa so mu skrivali košati brki. Le oči so gledale iz mraka — nejevoljne, nesprespane oči mobiliziranega voznika.

Slabotni sij leščerbe, obešene spredaj na letev, je padal po vozu in medlo svetil v obraz mlademu ranjencu. Kuštrava glava je ležala malo više in spoznal sem študenta, ki je komaj včeraj, pred pohodom, prišel k nam v Ivanec:

Leže in sedé smo bili počivali na položni košenini pod Ivancem, ko je prišel navkreber. Že od daleč se je nerodno smehljaj in smešen je bil videti, mlad dolgin v zlikanih hlačah in z rjavim kartonastim kovčkom v roki. V nekaj besedah je povedal vse — študent iz Zagreba, član SKOJ, pobegnil pred aretacijo...

Njegov polni, rdečelični obraz, ki se je še včeraj smehljaj, ko da je zagledal rumeno pogačo pred seboj, je bil zdaj voščeno bel in upadel. Glava ni počivala, marveč jo je krčevito dvigal. Od strahu in bolečin izbuljene oči so se belile iz mraka — kako nebesno modro so še včeraj sijale! Ustnice — kako zaupljivo so se še včeraj smehljale — so zdaj nemele v muki, ki jih je krivila in spreminjala mladi obraz v masko neznosnega trpljenja.

Zapičil je oči vame in me s pogledom spraševal in rotill. Stopil sem k vozu, se oprijel prečke in žalostni, ropotajoči, šklepetajoči in vzdihujoči sprevod me je potegnil v hrib, v temo.

Kod smo hodili? Zdelo se mi je, da ne po poteh in kolovozih, marveč kar poprek, naravnost v goro, čez korenine in skale, tako strma, hrapava in grudasta je bila pot. Lojtmik je odskakoval kot obseden. Ranjenec je vzdihoval in stokal tako presunljivo, tako globoko iz sebe, ko da stočejo njegove kosti, njegovo zmrcvarjeno drobovje.

Rad bi mu pomagal, pa sem bil povsem brez moči. Vse, kar sem mogel, je bilo to, da sem se krčevito oklepaj lojtrnika, se opotekal čez korenine in skale ter ostal pri človeku.

»Kam si ranjen?« sem ga vprašal, ne iz radovednosti, marveč iz želje, da bi mu dal vedeti, da ni sam.

»Trebuh ... peče ... peče ...«

Strgane, šepetajoče, usihajoče besede. Muka, ki je ni bilo mogoče dopovedati.

Sprevod pa je škripal in ropotal, voz za vozom skozi hosto, čez korenine in skale naravnost v breg, in lojtrnik je odskakoval, ko da si je sam satan nalašč za ranjene partizane izmislil ta križev pot.

Oklenil se je moje pesti na letvi. Njegovi prsti so bili potni, pa vseeno ledeni.

»Povej ... tovariš ... je taka rana ... smrtna?« je z muko trgal iz sebe besedo za besedo. Vsaka je bila jasna, čista, samo tiha, tako da sem se moral sklanjati k njemu v voz.

»Ni,« sem odgovoril. »Samo da pridemo v bolnišnico.«

Nekaj časa je samo še ječal, potem pa šepnil:

»Vode.«

Zaklical sem vozniku, naj ustavi. Poiskal sem v senu čutaro in mu jo nastavil. Komaj enkrat je srknil. Z robcem sem mu zbrisal brado in vrat.

Potem nekaj časa z voza ni bilo glasu. Zaspal je, sem bil zadovoljen. Nena doma pa sem zaslišal od tam povsem drug, neznan, neznansko mil glas:

»Mama, glej ovčke ... Mama, ovčke ...« Več nisem razložil. Samo šepetal je še, pa tako radostno in otroško zaupljivo, da je za trenutek še mene dvignilo iz črne noči, od te hude poti na zeleno, od sonca ožarjeno jaso, kjer se pasejo ovce in se k njim stegujejo otroške roke in jim božajo voljno volno.

Vsaj to, sem si rekel. Niti muka niti smrt nista vsemogočni.

Lojtrnik pa je ropotal in škripal skozi hosto v breg in kot obseden odskakoval čez korenine in skale ...

»Zebe ... Mama, pokrij me ...«

Potegnil sem mu koc do brade in ga pobožal po licu, kakor ga je mama, ko je bil še majhen in je imel ošpice.

»Mama,« je šepnil pomirjen.

Potem je začel šklepetati z zobmi in drgetati z vsem telesom. Njegovo drgetanje se mi je zdelo hujše in krčevitejše od poskakovanja lojtrnika. Slekel sem si suknjič in mu pogrnil prsi, on pa se je še kar tresel in šklepetal.

Od mraza sem se tresel tudi jaz. Krčevito sem se oklepaj lojtrnika in se spotikal ob korenine in skale. Zagledal sem se med vrhove dreves, v črno nebo, v migetajoče zvezde ... Zazdele so se mi neresnične, zlagane, celo sovražne. Ali je mogoče, da še sijajo? Prav tako kot včeraj in kot pred sto in tisoč leti? In kot bodo sijale jutri in čez tisoč let? Mar ničesar ne vidijo, nič ne čutijo? Da ne zamižijo od sramu in usmiljenja, ne ugasnejo? Da jim ni mar vsega hudega, kar mora pretrpeti človek na zemlji — vojne in bolečin in sovraštva in tega potikanja po gozdovih in prevažanja ranjencev s krogli v trebih, v lojtrskih vozovih.

Nehal je drgetati. Spet se je oglasil, s povsem vsakdanjim glasom, ko da je muka minila in je ozdravljen, le še slab po bolezni. Rad bi na malo potrebo. Znova sem ustavil voz in mu pomagal na tla. Omahovaje je stopil vkraj, vzdihovaje skušal opraviti potrebo, pa potožil, da ne more in pomagal sem mu nazaj na voz.

»Koliko je ura?« je vprašal.

»Malo čez dve. Še malo in v bolnišnici bomo. Tam so dobri zdravniki in sestre. Ozdravel boš.«

»Da,« je rekel potolaženo in se spet s prsti oklenil moje pesti na letvi.

V siju brlivke sem videl, kako je spremenjen: upadlih lic, siv, kot zmlet od bolečin. Iz ustnih kotov se mu je cedilo nekaj gostega, rjavega. Potegnil je s prsti druge roke čez usta in me negotovo vprašal:

»Kaj je to?«

»Nič,« sem odgovoril ravnodušno. »Slina.« Očitno je bil z odgovorom zadovoljen in je sklenil potrpeti.

Črnina neba se je redčila in postajala temno modra. Zvezde so se zgubljale v veselje. Že sem razložil v globel pogreznjeni kolovoz in drevesa ob njem. Kot večkrat med potjo se je sprevod spet ustavil in dohitela nas je skupina ljudi. Bil je zdravnik z bolničarko in nosači. Ustavili so se ob vozu.

»Spi?« se je sklonil zdravnik nad ranjenca.

»Spi.«

Dvignil je njegovo roko z moje in poiskal žilo v zapestju. Potem je odgrnil moj suknjič in deko z njegovih prsi in poiskal ranjenčevo srčno stran. Minila je minuta, dve. Nekje spredaj je neki konj zahrzjal v novo jutro.

Zdravnik je umaknil roko izpod ranjenčeve srajce. Ozrl se je vame in ko me je videl v sami srajci, je rekel z mirnim, vsakdanje prijaznim glasom:

»Je suknjič tvoj? Prehladil se boš. Obleci se.«

»Hej, Dinko! ... Oj, Sivko!« se je oglasilo tedaj spredaj in voz za vozom je znova zaškripal v hrib, čez korenine in skale ...

Večer

Nazim Hikmet

Večer.

Odbilo je devet.

Med zidovi trdo gong odmeva.

Prižigajo luči

in paznik celice zapira.

Prav tale čas mineva

osem let.

Živeti —

ni lahko.

Kot tebe, ljubljena, ljubiti.

Prestati bo še treba marsikaj.

A nič zato. Vseeno je lepo na svetu.

Prevedel Ivan Minatti

Pripoved

Dezerter Pavel

iz NOB

Matevž Hace

Jurkov Pavel je zvečer, ko ga ni noben videl, v kleti nalival vodo v sode vina. Imel je štiri sode po tristo litrov in en sod za osemsto litrov. Ker je načel vse sode naenkrat, je bilo potrebno tisto binkoštno soboto spraviti sode v red. Zunaj pri kleti je imel vodnjak. Tega važnega dela ni zaupal ne ženi Malki ne natakari Marički, tisti natakari, ki je ob sobotah zvečer rada nagnila kozarec. Pila je, če ji je ponudil piti čeden fant ali osivel starec. Stari možje so jo še rajši napajali kakor pa fantje.

Jurkov Pavel je dobro vedel, kakšno mero vode je treba dati v sode. Ko mu je nekoč Marička svetovala, naj bi krstil vino, češ da so v obeh sobah vsi vinjeni, se je navidezno razhudil. Rekel ji je: »Marička, Marička, bogvaruj tega hudega greha. Stopetdeset let je v naši hiši gostilna. Noben ni krstil in mešal pristno vino. To je grdo in greh je. Za dobro vino dober denar. Samo Jezus je v Kani Galileji delal vino iz vode. Ampak to je bil Jezus, ki je delal čudeže. Tako je, Marička.«

In Marička je to reč zaupala največjim pivcem.

Še eno lepo čednost je imel Jurkov Pavel. Če se je na primer opil v njegovi gostilni uradnik sodišča, katastra ali občine, da ni mogel hoditi, ga je dal spraviti v sobo, da se naspí, spočije in strezni, da ne bi trpel ugled cenjenega uradnika. Kadar se je pa opil kak neugleden kmet, cestni ali gozdni delavec, je dejal svojemu naglušnemu stricu Poldetu: »Nanesite slame v hlev, onkraj sivke naj se stregnita Strletov Miha in Peterkov Jurij.«

Tako se je tudi zgodilo. Jurkov Pavel se je lahko pobahal, da v stopetdesetih letih ni noben opiti gost zmrznil na poti domov. Za vinjenega človeka je treba skrbeti, je bilo njegovo geslo. Sicer pa je bilo vedno manj tistih, ki so pili slabo žganje. To so bili nekateri stari dedje, ki so imeli osemdeset, devetdeset let.

Kadar so ga obiskali notar, sodnik, župan, stražmojster, župnik Demšar, jih je peljal v posebno sobo. Marička je hitro pogrnila mizo z lepo pisanim prtom. Ko so pili in premlevali svetovno politiko, jim je Pavel prinesel zvrhan, lepo obarvan pehar lepih čistih jabolk. Ponosno je dejal:

»Prinesel sem vam za pokušnjo kanadke in voščenske. Pred petdesetimi leti jih je zasadil pokojni oče, ko si je na Dolenjskem ogledal znamenito kmetijsko šolo na Grmu.«

Prevelik strankar Jurkov Pavel ni bil. Če so sedeli v posebni sobi in pili gospodje klerikalci in liberalci, je dejal, da mora biti gostilničar nad strankami z vsemi ljudmi zaradi gostilniškega reda in ugleda. Drugače je pritrjeval enkrat liberalcem, drugič pa klerikalcem. Samo socialistov ni maral.

Nekoč so prišli v gostilno štirje socialisti. V nič so devali klerikalce, liberalce in celo ministre. Pili so pa samo četrtingo brizganca ali cenenega vina. Pri četrtingi so sedeli tri, štiri ure. Ne, teh nadležnikov ni maral! Niti prisedel ni k njihovi mizi. Večkrat je dejal ženi Lizi: »Samo, da bi ljubi bog odnesel v drugo gostilno te skope važnjakoviče. Svet bi radi obrnili. Rečem ti, da ga taki siromaki ne bodo nikoli. Takle socialist, če nima za liter vina ob nedeljah, naj pri miru pusti višjo politiko. Še noben od teh ni dal Marički pare napitnine. Nekateri še kadijo ne.« V znak zaničevanja vseh socialistov je pljunil skozi okno na vrt.

Tak je bil Jurkov Pavel od mladih let. Tako sta ga naučila oče in ded, posebno ded, ki je pred davnimi leti vozil vino s svojimi konji in čednim hlapcem iz Vipave in Istre. Tudi ozko dolgo knjigo je imel, knjigo dolžnikov. Vanjo je pisal: Strnadov Ivo popil deset četrting vina. V resnici pa jih je šest. Amerikanec Bolčin dal fantom za deset litrov vina. Napisal jih je petnajst. Lovci so popili šestnajst litrov vina. Čez teden dni bodo plačali. No, napisal je okroglo številko: petindvajset litrov. Tako se je lepo redila njegova ozka črna dolžna knjiga, ki jo je podedoval od očeta. Ko mu je izročal kmetijo in gostilno, mu je vpričo Lize dejal:

»Ta dolžna knjiga naj vama bo sveta. Imejta jo v mezincu. Večkrat jo pregledujta, kakor mašne knjižice v cerkvi ali ono staro pismo, ki je v skrinji na podstrešju. Ljudje-pivci so pozabljivi, malo se pokregajo. V tridesetih letih mi je ta knjiga prinesla čeden gozd in tri lepe njive. Spoštujta dolžno knjigo, kakor kravo sivko v hlevu ali tisti sodček vina v desnem kotu v kleti, ki ga samo pokušata.«

Oba, Pavel in Liza sta resno in z neko slovesnostjo in pobožnostjo poslušala resne, pametne in preroške besede. Besede o dolžni knjigi.

Pa se je vse tako nanagloma obrnilo. Vojska je bila tako hitro končana. Kralj z ministri je šel čez morje. Gospodje s sodišča, občine in drugi so bili ponižni in molčeči. Novi oblastniki Italijani so bili strogi, kar se tiče policijske ure. No, pa je tudi Jurkov Pavel le nekaj izgubil pri zamenjavi dinarjev v lire. Njegov oče leta osemnajstega, ko so zamenjali avstrijske krone — štiri krone za en dinar — ni dosti izgubil. Pravočasno je kupil gozd in lep travnik.

Jurkov Pavel ni nič govoril. V obe sobi je obesil sliki Mussolinija in kralja Emanuela. Sliki kraljev Petra in Aleksandra je nesel na podstrešje in ju položil k slikam starega dobrega cesarja Franca Jožefa in zadnjega kratkotrajnega Karla. Morda bodo še kdaj rabile te kraljevske in cesarske slike. Denarja so stale in na podstrešju niso nikomur v napoto.

Ko so karabinjerji prvič stopili v gostilniško sobo in videli sliki kralja in Duceja, so se lepo nasmehnili. Pod sliki je Marička postavila spomladansko cvetje. Karabinjerji so se zavedali, da je Jurkov Pavel ljubitelj Italije in njenih oblastnikov. To je trajalo eno leto. Po gozdovih so odmevali strelji. Ob večerih so bile hiše zaprte. Fantje v gozdovih. Karabinjerji preplašeni. Oni v gozdovih se borijo za svobodo in da bomo vsi enaki, je dejal Pavlu vaški terenec.

»Kaj praviš? Da bomo vsi enaki?« je razburjeno dejal Pavel. »Jaz, ki se trudim po šestnajst ur na dan, jaz, ki imam grunt, ki so ga z delom, trdom in poštenostjo gor spravili oče in ded v sto letih, jaz naj bom enak Liskovemu Tonetu, ki je grunt zakvartal? Nič ne bi rekel, če bi ga zapil. Užival je, bi govorili ljudje. Ampak zakvartal ga je. Jaz, da bi bil enak Prezidentskemu Iveku, ki vsak dan piska na piščal, prosjači in poleti spi na senu na skednjih, pozimi pa v hlevu, kjer mu delajo družčino krave in ovce? Ne, ne, motiš se. Enakosti ne bo nikoli na svetu! Zapravljivci in siromaki bodo, dokler bo svet stal. Varčni in imoviti bodo v vsaki državi. Tako bo tista enakost, če je, je menda samo v tisti Rusiji. Za one gozdne pa, ki se gredo športne vojake, ne dam nič. Brez dela ni nič. Za politiko se ne brigam. Vsaki oblasti sem in bom pokoren. Tako bo, dokler bom delal in živel.

Pa se je tako nanagloma obrnilo. Kar nenadoma so iz kraja zbežali karabinjerji in vojaki. Drug dan so iz gozda prikorakali partizani.

Ivan Seljak-Čopič: Umik pred sovražnikom

»Sod vina za naše zmagovalce,« je vpil Jurkov Pavel. V sod, kjer je bila že polovica krščenega vina, je dal še tri škafe vode. Štirje močni partizani so sod zvalili iz kleti pred gostilno na cesto. Brkat partizan je snel s stene Duceja in kralja in ju prislonil k plotu ob cesti. Nato je poklical radovedne šolarje, ki so oprezovali okrog gostilne. Deset jih je bilo. Dejal jim je: »No, dečki, sem pridite in polulajte te prašiče, ki sedaj nič več ne veljajo.« Šolarji so z veseljem polulali razbiti sliki. Brkati partizan pa je na steno pribil sliko svojega bataljonskega komandanta, ki

ga je imel za najmodrejšega na svetu. »Tega naj sedaj narod gleda,« je važno dejal. »Ej, tvoje vino Pavel je dobro, pije se kot mleko.«

»Liter sem ga popil, pa sem še trezen,« je vpil drug partizan.

Tretji pa je zavpil: »Hej ti Marička, čudno, da te niso ostrigli, ker si se enkrat lizala s tenentejem.«

»Nisem se. Sam me je hotel lizati, pa se mu nisem pustila. Za pričo imam Prezidanskega Iveka,« je dejala vsa namrščena in jezna in nalivala steklenice vina.

Pavlova žena Liza je prinesla v sobo rdeče nageljne in z njimi okrasila sliko slavnega bataljonskega komandanta. Drug partizan pa je poleg komandantove slike pribil še sliko bataljonskega komisarja. Nato je tolmačil strmečemu Pavlu in Lizi, češ komandant nas hlabro vodi v boju, komisar pa politično in modro vzgaja za novi komunistični red. Ob besedi »komunistični« se je Jurkov Pavel rahlo stresel. Partizanski kuhar je posadil na glavo gostilničarja svojo partizansko kapo.

»Lepo se ti poda. Ti, Pavel, boš prvi partizanski birt v našem kraju. Glej, da boš točil dobro vino in da se ga ne bi nikdar nasekali.«

Vino je bilo hitro spito. V kuhinjo je stopil desetar Pepe in dejal Pavlu: »V sosednjo hišo boš šel, da te pregleda komisija, če si sposoben za četo.«

»Kaj, jaz,« se je začudil Pavel. »Podpiram partizane, sod vina sem dal in kravo. Zaslužnega človeka boste pustili doma.«

»To bo povedala komisija.«

Zdravnik Lojze Pirc ga je potrepljal po rami. »Dober, lep, močan, postaven, rdeč kot roža v gredici. Take potrebujemo. S takimi bomo dobili zmago in svobodo. Ne jokajte,« je dejal ženi Lizi. »Vrnil se bo domov zdrav in s kolajnami. Vesel bodi, da boš borec naše slavne Tomšičeve brigade, brigade, pred katero so bežali Mussolinijevi in Hitlerjevi vojščaki, brigade, ki jo omenjajo kot prvo na Slovenskem.«

Tako je postal Jurkov Pavel, ugledni gostilničar, borec brigade, o kateri mu je zdravnik Lojze Pirc povedal toliko lepega. Dodelili so ga h kuharjem po nasvetu domačinov, ki so hoteli v kuhinji imeti svojega človeka. Vsak domačin, ki ga je videl, je dejal, da mu pristojna njegova lepa trpežna lovsko obleka, novi gojzarji in skoraj nova partizanska kapa. Kako naj bi se on, Jurkov Pavel, samostojen gruntar in lastnik lepe ugledne in dobro obiskovane gostilne, privadil nemirnemu partizanskemu življenju. Nočni marši, boji. Čeprav se kuharji in njihovi pomočniki niso udeleževali bojev, je marsikatera mina ali granata privršala tja daleč za bojni položaj, kjer je bila komora. Po nočnem utrudljivem pohodu so šli večinoma spat ali za kuharje in njihove pomočnike ni bilo potrebnega spanja ne počitka. Kuharji so pripravljali kotle za kuhanje, on, Pavel in drugi so pa morali nanositi vode in drv, ali pa hoditi z nahrbtniki v bližnjo vas po krompir ali z intendantom po vola, staro kravo ali ovco, kjer je bil priča prepiru med intendantom, terencem in lastnikom govedi, konja ali ovac. Tudi ženski jok jih je včasih spremljal, ko so odhajali. Potem je moral skoraj vsak dan poslušati komisarja, ko je govoril o lepi svobodi, ki jo bodo izbojevali. O Rusiji, kjer milijoni ljudi uživajo prekrasno življenje, katero je Rusom in drugim narodom ustvaril premodni, veliki genialni Stalin, vreden nadaljevalec vseh velikih tradicij, velikega učenjaka, ustvarjalca oktobrske revolucije velikega in nepozabnega Vladimirja Iljiča Lenina. Četni komisar je večkrat rekel, da bodo na Slovenskem ustvarjeni taki pogoji, da bodo iztrebljeni vsi izkoriščevalci delovnih ljudi in da bo lahko vaška kuharica ali celo natakarcica postala župan v kraju ali okrajni glavar ali celo vojni minister. Takrat se je Pavel spomnil na svojo zgovorno natakarcico Maričko, ki je znala ob sobotah in nedeljskih večerih dobro prazniti ponujene kozarce vina.

»Gorje narodu,« je potihoma dejal sosedu mulovodcu, »če nam bodo kdaj vladale kuharice ali natakarcice. Ženska je za na njivo, v kuhinjo in za rojevanje otrok.« Mulovodec mu je pritrdil, ker je vse ženske primerjal svoji prepirljivi ženski, ki ga je doma dnevno desetkrat preklela, ker je morala namesto njega delati.

Jurkov Pavel se je čudil potrpežljivosti nekaterih slabo oblečenih in slabo obutih soborcev. Zvesto so poslušali komisarja in komandirja. Veselili so se po zmagi, če so dobili tri ali pet pušk. Veselili so se, če dan ali dva ni bilo bojov, da so lahko šivali, se brili in počivali. Pavlu je bilo hudo, ker v četi ni nič veljal. Kuhar je bil njegov višji. Misli je o tem, kako bi se kje zabunkal, pri kakšnem sorodniku. Tisto govorjenje o enakosti v življenju mu ni šlo v glavo. Da bi njemu, Pavlu, ukazovali razni kuharji in konjevodci! Kaj še!

Ob nekem deževnem nočnem pohodu je zapustil komoro. Privezal je dvajset-kilogramsko vrečo soli konju ob sedlo in odšel. Hodil je tri ure čez zaraščene gmajne in se ustavil v vasi, kjer je imel kmetijo njegov daljni sorodnik. Jutro se je delalo. Puško je skril v grmovje, prav tako kapo. Sorodnik Jože se je prestrašil, ko ga je zagledal v hlevu.

»Pavel, kaj si ušel od onih?«

»Sem,« je tiho dejal. »Ni bilo več za prestati. Če bodo zmagali, bodo lahko tudi brez Jurkovega Pavla. Stric, kje je pa France?«

Stric Jože je bil malo v zadregi. »Ja, pogovorili so ga. V Lašče je šel, k belim. Tam sedi, dobro mu je. Nič ne dela. Kmetija ga tako in tako ni nikoli veselila. Presneti osel, sem mu dejal. Misliš, da te bodo kdaj postavili za generala? Kadar pride domov, sprašuje samo po žganju in šunki. Žganje mu dam, šunke pa ne. Pravi, da bodo zmagali, če se vojskujejo ali ne. Ti več veš, Pavel.« Zgovorni stric Jože je od jeze čikal slab tobak.

»Dve kravi in pet ovac so mi vzeli oni terenci na račun Francetove dote. Tako si kar vnaprej vzamejo doto, brez da bi vprašali. Samo potrdilo so dali, napisano na rjav škرنicelj. Taki, so, taki partizanski zakoni. To bo sranja po vojni! Drug drugemu bodo jemali, ordigata. Oni beli se sklicujejo na Angleže in Amerikance, vi, partizani pa na Stalina in Rusijo.«

»Teden dni ali več bom pri vas počival. Za hrano vam bom plačal. Lire imam, ker jih nisem hotel dati v tisti usrani kolektiv. Pri denarju se neha prijateljstvo. Se brata ne bi hotel poznati, da veste. Marec je in od vraga je še mrzlo. Spal bi na senu. Francetu ne povejte, ker tudi belim nič ne zaupam. Hrano, mošt in žganje, kar bom popil in pojedel, bom lepo plačal. Časopise boste nosili iz trga in novice, čeprav časopisom dosti ne verjamem, toda bere se pa le, tudi laži.«

Kadar ni bilo nobenega v vasi, je Pavel narezal v skednju rezanice za teden dni za stričevih šest govedi.

Kakor hitro so terenci v vasi zvedeli, da je Jurkov Pavel ušel iz brigade, so mu vzeli iz hleva konja, voliča in sod vina ter voz krompirja. Intendant Pavlovega bataljona je bil vesel, da so mu vse to pripravili skrbni vaški terenci. Dva soda vina, mast, klobase in šunke treh prašičev je Pavlova Liza pravočasno skrila.

»Nimam moža doma in še jemljete mi,« je vpila nad vaškimi terenci.

»Kar tiho Liza,« so ji odgovarjali. »Pavel je zapustil četo, še puško je odnesel. Zabunkal se je. Zdaj se nekje pase in počiva na toplem. Sramota za našo vas, da imamo dezerterja. Deset drugih se pa hrabro vojskuje po brigadah. V čast in ponos so vasi. Naši vaščani vedo, da se je treba vojskovati in tudi za skupnost nekaj doprinesti. Taka je ta reč, Liza.«

Liza je dala roke v bok in dejala: »Moj oče je bil v zadnji vojski na Soči. Ušel je in se skrival doma eno leto. Takim so rekli »zeleni kader«. Po vojski so pa vsi rekli, da je oče pametno naredil, da se ni vojskoval.«

»Ne mešaj zelenega kadra z našo slavno partizansko vojsko. Tvoj oče se je vojskoval za avstrijskega cesarja in kapitaliste, stare in mlade. Naši se pa borijo za domovino, svobodo in da bi bolje živeli.«

»Meni je vseeno. Dovolj bi bilo, če bi vzeli konja in krompir. Ni vam bilo dovolj. Vzeli ste še najlepšega konja. To ne gre. Z enim konjem ne bomo s starim stricem in Maričko orali njiv in vozili drv iz gozda. Na to ste pozabili.«

»Vina nimaš več?« jo je vprašal starejši terenec. »Plačal bi ga en liter.«

»Nič,« je odgovorila. »Zadnji sod vina ste vzeli.«

Zatajila je dva soda. V hlevu sta bila pokrita s kupom listja. Noben se tega ni domislil.

Neke noči je prišel Pavel domov. V senu si je naredil luknjo za spanje. Iz te luknje je komandiral ženo Lizo, strica in Maričko. Oskrbljen je bil z dobro hrano in pijačo. Liza mu je v skedenj prinašala hrano in vse velike in male novice: »dva vaščana sta padla. Beli so bili v vasi. Povedala sem jim, da so mi zaradi tebe vzeli konja in hrano. Lovili so kure po vrtovih, da jih ni bilo sram!«

Čez nekaj dni je zopet poročala: »Partizani so v vasi. Povprašujejo po tebi. Cigaret in vina bi radi. V kleti so si ogledali prazne sode. Krompirja sem dala pet mernikov. No, vsiljivi niso bili.«

Drugič je poročala: »Prišli so Italijani. Radi bi jajca, maslo in vino. Kleli so partizane in bele, češ da so vse pobrali in tudi požrli.«

Ko je bila brigada v Beli krajini, so se vračali v brigado razni dezertjerji, skrivači, spočiti, s pletenkami žganja, vina, šunkami in drugimi dobrotami. Star, siten operativni oficir je dejal na sestanku štaba:

»V vsaki vojski dezertjerje kaznujejo: streljajo, obešajo, samo v partizanski vojski je običaj, da jih nazaj sprejmejo brez kazni. Ja, še ponosni so na to svoje večtedensko dezerterstvo in skrivaštvo. Naši borci so jim še nevoščljivi za to, češ spočili so se, si opomogli in se zredili.«

Drugi člani štaba so ga tolažili. »Kam bi prišli, če bi vsakega dezertjerja in skrivača ustrelili? Za nekaj brigad je teh skrivačev in dezertjerjev na Slovenskem. To je naša rezerva za boljše čase in sestavni del našega slovenskega partizanstva. Še kak važen komunist se skriva, ker je prepričan o sebi, da ga je škoda, da bi padel, kakor navadni partizani.«

Brigadni komisar, ki je urno prebiral Trdinove spomine, je dejal: »Morda se bo leta po vojni našel kak pisatelj, ki bo napisal čudovito napet roman o slovenskih partizanskih dezertjerjih, bunkeraših in skrivačih, terenskih, odrednih in brigadnih.«

Čudovit bi bil tak roman o dezertjerjih in skrivačih, o čudovitih domislicah le-teh, o domačih hišah, o sorodniških vezeh, bunkerjih v gozdu, gmajnah, vrtovih, o ženskih skrbih, pozornosti, nežnosti in brigi za take dobrotljive slovenske skrivače-dezertjerje,« je sklenil brigadni komisar in izpil kozarec suhokrajinske kislice.

»Ne verjamem,« je dejal njegov pomočnik, »po naši zmagi ne bodo dovoljevali višji narodni interesi, da bi kak nepoklican pisatelj pisal in se razpisal o skrivačih. Samo o lepih zmagah se bo pisalo in bralo.«

Tako so potekali pomenki v štabu. Štabni pisar je ves čas molčal, nazadnje se je pa le oglasil.

»Hraber človek umre samo enkrat v življenju, strahopetec pa umre stokrat na dan.«

»Motiš se. To ni res. Morda to drži za Kitajce. Temu se reče samoohranitev ali ohrani rit. Morda bodo nekateri še kolajne dobili in postali celo višji deželni uradniki.«

»Molčite že,« jih je prekinil zdravnik Lojze. »Skrivači bodo delali nove ceste, ali pa bodo vestno delali na obnovi vasi ali zidali nove bolnice.«

Ob košnji je Pavle ob mesečini kosil oddaljene travnike. Preden se je naredil dan, je šel v svoje seneno skrivališče. Kmalu sta se Pavlu pridružila še dva dezertjerja. Bila sta iz sosednje vasi, čevljar Tone in krojač Tinče.

Nekega večera ju je pripeljala Liza. Rekla sta, da vesta, da je doma. Dve noči sta ga opazovala, ko je kosil dolgi travnik. Nista ga hotela motiti pri košnji. Preveč bi se ustrašil. Za hrano naj ne skrbi. Pripeljali jo bosta ženi. Za delo in skrb bosta Lizi in njeni družini naredila čevlje, škornje in obleke. Liza je bila zadovoljna.

Lepše je biti skrivač v troje kakor pa eden. Pavlu sta poročala o padlih in ranjenih v Tomšičevi brigadi, o uspehih in neuspehih. »Morda bi še bilo za prestat, toda

Ivan Seljak-Čopič: Tudi otrokom in materam niso prizanesli ...

da zastonj delaš obleke, krpaš stare, denarja pa ne dobiš. Še pri cigaretah so me prikrajšali. Tega nisem mogel več trpeti, je hitel zgovorni Tinče.

»No, so krojači, ki so trpeli, šivali obleke in vse potrpeži, kakor ovce. Ko so nekateri ogledovali moje gojzarje, so govorili: Hm, oddal bi gojzarje, ker ne hodiš na juriš. Zate bi bile dobre copate.«

»Koliko čevljev sem zakrpal,« je zagodrnjal Tone. »Krpaj dan na dan. Doma sem pa delal tako lepe šolne, čevlje in škornje. Še jim je ostalo čevljarjev in krojačev. En krojač je postal celo komandant bataljona. Kolikokrat me je komisar vpra-

šal, kaj imam še razen obrti. Neumen bi bil, če bi jim povedal, da imam še travnike, konja, vola in kravo. Komisar bi mi dejal, da sem kulak in da me bodo po končani vojni razkulačili. Ko sem komisarju naredil nove škornje, mi je dal za lon samo tri cigarete. Šival sem teden dni, da ga ni bilo sram, proforskega, mestnega sina. Taki so bili nekateri komisarji. Politiko ti rinejo vsak dan v glavo kakor zdravila bolniku. Vsaka tretja beseda jim je veliki Stalin, ruski raj. No, pa nam ni nihče poslal pušk in streliva za one borce, ki so bili bos in brez pušk in streliva. Nekaj časa se že potrpi.«

Pavel ju je poslušal. Dobro se mu je zdelo, da jo je že prej popihal iz brigade. Najbolj hudo je bilo vsem trem takrat, ko je brigada prišla v vas. Jurkovo hišo so vso pretaknili. Slišala se je harmonika in petje. Konji so dirjali po vasi. Slišal se je ženski smeh. Šele pozno ponoči se je vse umirilo. Ob takih prilikah je bilo vsem trem hudo pri srcu, ker so jo pocvirnali iz brigade. Nikoli niso o sebi rekli, da so dezertirji. Tega že ne! Rekli so si: hudo je bilo, ni bilo za prenesti, pa sem jo potegnil. Tinče je vedno dejal: »S Tonetom sva jo pocvirnala, ker ni in ni bilo za prestati in prenesti dnevnih bojov, nočnih maršev, pomanjkanja vsega tistega, kar ti je nudila domača hiša.«

Ko je brigada odšla iz vasi, so pridrveli beli in vpraševali, v katerih hišah so bili partizani, kako so se obnašali, katera dekleta so z njimi plesala, kaj so pili in jedli. No, ženske so molčale, prav tako starci. Otroci so pa rekli, da so imeli lepe konje in dosti konj.

Za skrivače se je hitro vse obrnilo. K Lizi je nekoč prišel rajonski sekretar v spremstvu štirih borcev. Pogovor je nanesel na skrivače. »To jim bo škodilo pozneje,« je dejal rajonski sekretar in si vihal črne brčice. K nam bi šli tisti iz našega kraja. Delo bi jim dali. Domove bi lahko večkrat obiskali. Brigadi bi pa sporočili, da so se izgubili na nočnem pohodu in da jih rabimo na našem rajonu. Ob priliki bi pa dobro založili z mesom in pijačo hrabro brigado. Nihče ne bi Pavlu in drugim rekel, da so bili skrivači. Pisalo in reklo bi se: toliko časa so bili v brigadi, toliko časa so delali na rajonu v težkem delu na prevzgoji in politični preobrazbi našega terena.«

Liza je bila ganjena spricho teh lepih besed. Lepo je pogostila sekretarja in njegove, ki so bili na straži.

Tako se je zgodilo, da so se nekega jutra vsi trije javili v gozdu na rajonu. Pavel je iz skednja opazil, kje se v ranem jutru vleče dim. Pri gozdu bi kmalu naleteli na belogardistično zasedo. Skrili so se za širok drenov grm, ko se je bela zaseda brez nočnega uspeha pripravljala, da se vrne domov. Zasedo so postavili za domače terence. Dvajset jih je bilo. Dovolj, da bi zajeli dva ali tri slabo oborožene terence. Kadar se je večji oddelek prikazal v vasi, so lepo, mirno in bogu vdano čepeli v postojanki med Italijani.

Rajonski sekretar je bil vesel treh spočitih domačih soborcev s puškami na rami in nahrbtnikom dobrih jedil. Pavel je povedal, kje beli držijo ponoči zasede.

»Da, spočili ste se. Brigada nam je samo jemala moške. Rajon je šibak. Spremljali boste mene ali drugega rajonca v dolino. Teren vam je poznan, kot meni. Pri brigadi in na okrožju vas bom že opravičil.«

Tako se je tudi zgodilo. Iz nekdanjih skrivačev so postali dobri rajonci. Tako so prenekateri rajoni na Slovenskem postali številčno močni in kar je važno — v svoji okolici cenjeni in veljavni med ljudmi. Kadar so hoteli soborci Pavlu očitati skrivaštvo in dezerterstvo, jih je Pavel zavračal: »Kar tiho, kamor ste šli vi, je šla cela brigada ali bataljon. Mi smo pa trije-štirje delali in vse oblezli sami in brez mitra-ljezov in bomb.«

Pavel je še leto dni po vojski doma nosil partizansko kapo. Kot partizanski gostilničar je nalival manj vode v vino za bivše partizane. Toliko se je naučil zavednosti in reda.

Gradivo Talec Viktor Gregorač in tovariši

Pričevanje Emil Cesar

Nadaljevanje in konec

Ko se je začela vojna, je bil Gregorač zelo potrpt. Ob izbruhu vojne se je prijavil med prostovoljce. Iz Jesenic se je odpeljal z zadnjim vlakom, z njim pa je prišel samo do Novega mesta. Štiri dni po tem je bil spet na Jesenicah.²⁰ Sledil je sramotno nagli konec jugoslovanske vojske in kapitulacija kraljevine Jugoslavije. Izguba nacionalne svobode ga je zelo prizadela. Prav gotovo pa tedaj še ni slutil, da mu bo okupacija že tako kmalu prizadejala prve nevšečnosti. 5. maja 1941 je bil prvič aretiran. Vzrok za aretacijo je bil menda omenjeni kritični prispevek v glasilu jeseniške železarne *Tovarniški vestnik*. Bil je doma, ko sta prišla ponj zloglasni gestapovec Clement Druschke in odpadnik Cinkovic. Brez prave obtožbe je bil šest tednov v begunjskih zaporih in v Šentvidu nad Ljubljano.²¹ V Begunje so prišli s kolesi k njemu Klinar s prijatelji, vendar Nemci niso dovolili, da bi ga obiskali; kljub temu pa jih je Gregorač opazil in jim v pozdrav pomahal izza rešetk.²²

Vendar je moralo biti tedaj v zaporu še dokaj znosno v primeri z razmerami čez nekaj mesecev. V tem času so nastali Gregoračevi portreti jeseniškega zdravnika dr. Čeha, Avgusta Ravhekarja in njegov avtoportret. Le slednja dva sta se ohranila.²³

Sicer pa je Gregorač med okupacijo manj pisal, uteha je iskal predvsem v likovnem svetu. Predvsem zato, kakor bi sodili po neizrazitih motivih, da ubeži pred pekočo stvarnostjo in da se kolikor toliko umiri in uredi. Po izjavi Mihe Klinarja so v tem času nastala vsaj naslednja Gregoračeva dela: pastel, ki ga je poklonil Klinarjevemu očetu za god 3. decembra 1941, linorez, objavljen v Klinarjevem Zelenem torzu, linorez Deklica z rožo in podoba Blodna pastirica.²⁴ V tem času je pisal le novelo *Pomlad pod oknom*, v kateri je opisoval odpor in prezir do nemških okupatorjev. Obžalovati moramo, da se

delo ni ohranilo.²⁵ Najaktualnejši med vsemi omenjenimi deli pa je pastel Talci, posvečen Ludviku Stražišarju, Francu Podgorniku, Albinu Šavliju, Francu Frelihu in Karlu Kraguljniku, ki so bili ustreljeni 4. septembra 1941 na Koroški Beli v povračilo za obsodbo narodnega izdajalca Ivana Horvata iz Koroške Bele. Horvat je bil ustreljen 2. septembra.²⁶ Spomin na nastanek Gregoračevega pastela nam ohranja Miha Klinar v svojem prispevku:

»Pridi!« me je povabil v dnevno sobo.

»Si že bil na Beli?« sem ga pogledal.

»Bil,« mi je resno odvrnil, nato pa je stopil k oknu, kjer je stalo nizko slikarsko stojalo z začetim pastelnim tihožitjem, ki si ga nisem utegnil ogledati, pa tudi namena nisem imel, saj so bile moje misli pri talcih, dokler Viki ni obrnil lista.

Zdrznil sem se, ko sem zagledal drug pastel: troje postav ob kolih.

»Talci?« sem zašepetal.

»Ja,« je rekel. »Že dopoldan sem bil tam,« je govoril šepetaje.

»Je grozno?«

»Videl boš. Ljudje prihajajo kakor kropit. Sam boš občutil. Kakor svetniki so. Mirni. Tihi. Veličastni... Neko čudno, nerazumljivo moč dajejo človeku. Vidiš, to sem hotel naslikati. Ni še končano. Samo skiciral sem. Moral sem...«

Tako je šepetal. Oči so mu sijale v ustvarjalnem ognju. Njegov glas je izžareval posvečenost žrtev, ki jih je hotel ohraniti za tisto daljno življenje, o katerem je govoril in vanj verjel.

Potem sva šla proti pokopališču. Globoka tišina je bila ob mrtvih. Noben šepet je ni zmotil...

Ko sem prišel domov, sem napisal pesem in pri tem mislil na Vikijev pastel. Nihče ni slutil, da bo čez dobre štiri mesece tudi Viki žrtvoval sebe v Dragi...²⁶

Leon Okrožnik

Po vsej verjetnosti je to prva v likovni govorici na Slovenskem izražena upodobitev talcev v obdobju našega narodnoosvobodilnega boja.

Po prihodu iz zapora se je Gregorač zaposlil pri gradbenem podjetju Sager und Werner, ki je popravljalo karavanški železniški predor. Poškodovala ga je ob začetku vojne umikajoča se jugoslovanska vojska. Ker je nekdo izmed inženirjev odkril Gregoračevo likovno nadarjenost, je predlagal, naj odide v Nemčijo študirat slikarstvo, kar pa je Gregorač odklonil.²⁷ Po tem je bil še približno dva meseca zaposlen v meznem oddelku jeseniške železarnice.

Prvo preganjanje za to, kar je bila še nedavno dolžnost slehernega Slovenca in je še danes dolžnost pripadnika kateregakoli naroda, je postalo z okupacijo, zaradi zakonjenega nasilja — zločin. Prav to pa je bilo vzrok, da se je Gregorač brez pomislekov, kakor hitro je prišel v stik z nosilci odpora, priključil narodnoosvobodilnemu gibanju in boju ter si poiskal mesto v njem. Še daleč smo od tega, da bi mogli po ohranjenih podatkih o začetkih odporniškega gibanja na Jesenicah trditi, na to pa je posredno vezan marsikateri življenjepisni podatek o Gregoraču, da so zbrani podatki o tem zgodovinskem času popolni. Kljub temu pa je bilo ilegalno delo že ob samem začetku kaj revolu-

cionarno in borbeno. Gregoračevi svojci se spominjajo nekega ilegalnega sestanka tudi na njihovem domu. Na njem je govoril Tugomir Vidmar, udeležili pa so se ga mimo Gregorača in njegove sestre Poldke, Milan Ropret, Bogo Smolej, Okrožnik in drugi. Znano je tudi, da so se šestnajstega decembra zbrali pri teti Kurta Okrožnika, Eli Okrožnikovi, Gregorač, Tugo Vidmar in Milan Ropret, da se poslovijo od bratov Leona in Kurta Okrožnika, ki sta se odločila za odhod k partizanom. Ker le-ti kljub dogovoru niso prišli ponju, so se prijatelji razšli. Naslednjega dne so Kurta in Leona Nemci aretirali. — Tudi to govori, da Gregoračevi stiki z omenjenimi niso bili samo globlji prijateljski, skovani v otroštvu, čeprav je morda prav to vplivalo, da se je Gregorač po njih tako hitro vključil v narodnoosvobodilno gibanje, temveč da je bil morebiti celo globlje seznanjen z odločitvami o narodnoosvobodilnem gibanju v samem kraju.

Po smrti Ferda Korena in Karla Kraguljnika poleti 1941, sta se na Jesenicah izoblikovali dve skupini skojevcev. Prva je delovala ilegalno na Javorniku in sta jo vodila Kurt Okrožnik in Mimica Zupan, drugo pa Stane Balanč iz Podmežakle. Pokazati pravo podobo njihovega revolucionarnega delovanja pa bo težko. Gestapovci so obe skupini razbili in razen redkih, so vsi člani omenjenih skupin končali v Dragi.²⁹

Ob prvih aretacijah na Javorniku decembra 1941, je Gregorač zaprosil v tovarni za desetdnevni dopust. Odsel je na dom svoje matere v Smokuč. Aretili so ga 27. decembra po ponovnem prihodu na delo. Gestapovci so prišli ponj kar na delovno mesto v mezdni oddelek.³⁰

Resnica o tem, kdo je izdal jeseniške in javorniške skojevce, še danes ni povsem pojasnjena. Po letih se ji je ponovno skušal približati Jože Vidic v knjigi Beg z morišča. Pri tem je uporabil vse razpoložljive vire, tudi številna in preverjena pričevanja. Navedimo v kratkem njegove izsledke: Na Javorniku je po splošnem prepričanju (kar pa nima nikake podpore v pričevanju preživelih) prišlo do izdaje zaradi tega, ker so Nemci ob telesni preiskavi našli pri Kurtu Okrožniku napisan seznam skojevcev. Ivan Tori iz Mokronoga³¹ pripoveduje, da so v Kosovi graščini na Jesenicah, kjer so bili zaprti, izvedeli, da je Okrožnik, ki je delal v pocinkovalnici, zaupal obratnemu kurirju Francu Obramu, članu hitlerjanske mladinske organizacije v decembru listek s sporočilom, kdaj in kje bo sestanek pristašev Osvobodilne fronte. Izročil mu ga je z naročilom, naj ga odnese Ropretu. Obram je sporočilo samovoljno prebral in ga odnesel obratovodji, nacistu Zemljaku. Tako je prišla zadeva v roke jeseniškega gestapa.

Janko Ažman iz Javornika pa zatrjuje, da je Rožiča in Zalokarja izdal jeseniški trafikant Dacar. Prebivalci Javornika pa omenjajo med izdajalci še nemčurja Hriberška,

Stanko Balanč

Janka Sokliča in že omenjenega Obrama. Vendar že po Vidicevi ugotovitvi odpadeta Hriberšek in Ogram. Prvemu niso mogli zaupati, ker je javno izražal svoje navdušenje za Hitlerjev novi red, in tudi Ogramu kot članu Hitlerjeve mladinske organizacije Okrožnik ni mogel zaupati. Po Vidicovem preverjanju zbranega gradiva je pokazala pravega izdajalca sekretarka SKOJ Mimica Zupanova. Ko je njena sestra govorila z njo skrivaj skozi kletno okno v Kosovi graščini, je Mimica povedala: »Nikakor nisem mogla ugotoviti, kdo izmed nas je izdajalec. Ko sem se vrnila z zaslišanja, sem mladincem povedala, kako sem se zagovarjala in jih poučila, kako naj se oni zagovarjajo, kaj bomo in česa ne bomo priznali. Cez dobro uro so me gestapovci poklicali nazaj na zaslišanje in mi dobesedno ponovili, kaj sem rekla mladincem. Za kazen so me topli, da sem po kolenih prišla nazaj v klet. Premišljala sem, koga so medtem klicali na zaslišanje. Ugotovila sem, da je bil to Janko Soklič z Javornika. On je izdajalec.« Sokliča, ki je bil tajni agent gestapa, so Nemci zaprli skupaj z omenjenimi skojevci. Bil pa je z njimi samo na Jesenicah. Kljub temu, da je okupacijskim oblastem odkril ilegalno skojevsko organizacijo, so ga zaprli z mladinci le zato, da bi poročal gestapu o razgovorih, ki so jih imeli le-ti med seboj. S tem bi poma-

gal gestapu do še natančnejših podatkov, ki bi vodili do še učinkovitejših protiakcij proti nezadovoljnim in upornim Jeseničanom.

O tem, kdo je izdajalec in kje so bili vzroki za izdajo, so razmišljali tudi aretirani mladinci. Da jim je Mimica Zupanova razkrila svoj sum o Sokliču, ne moremo dvomiti, ker vemo, da jim je pripovedovala o podrobnostih z zaslišanj in jih opozarjala na morebitne težave v zvezi z njimi. Se važnejše pa je bilo zanje njeno odkritje o Sokliču. Ker bi s tem mogla preprečiti nadaljnje aretacije zavednih Jeseničanov, jim svojega suma prav gotovo ni prikrivala. Da so se hoteli sami dokopati do čim vernejše podobe resnice, razbiramo tudi iz izjave Janka Noča, ki pripoveduje o njih, da so bili v begunjskih zaporih dokaj nezaupljivi in sami zase. Njihova previdnost je bila toliko bolj razumljiva, ker jih je prav mladostna prezaupljivost pripeljala v zapor in jim ogrozila življenje, česar so se predobro zavedali. Ker se je Noč že pred vojno poznal z Martinom Praprotnikom, se je več pogovarjal tudi z Jožetom Zalokarjem. Slednji mu je pripovedoval o tem, zakaj so zaprti. Tako je med drugim izvedel, da so pri Kurtu Okrožniku našli seznam vseh, ki so sodelovali v mladinski osvobodilni organizaciji, in da je Okrožnik o vsem tem zaupal Sokliču. Tudi Noč omenja seznam mladincev, ki so ga našli ob aretaciji pri Kurtu Okrožniku.³²

Da si je Soklič prizadeval dobiti zaupanje pripadnikov ilegalnega narodnoosvobodilnega gibanja, dokazuje tudi pripoved Janka Azmana. Azman se spominja, da mu je Soklič že 1941. leta ponudil tobak za partizane. Tudi mati Viktorja Gregorčiča je pripovedovala Jožetu Vidicu, da je v začetku decembra 1941 videla na železniški postaji na Javorniku Kurta Okrožnika in Janka Sokliča, kako sta se odmaknena od ljudi, zaupno pogovarjala. Posebni poudarek na razgovoru dokazuje, da je Soklič dosegel svoj cilj: prodrl je v odporniško organizacijo in si pridobil zaupanje njenih privrženecv.

Po vsem, kar je po vojni 12. aprila 1948 ugotovilo vrhovno sodišče Socialistične republike Slovenije v sodnem procesu proti skupini agentov tuje vohunske službe, med obtoženimi je bil tudi Janko Soklič, je bil le-ta z vednostjo gestapa dvojni agent. Sodeloval je z Nemci, hkrati pa z njihovim privoljenjem tudi z vodstvom slovenskega belogardizma v Ljubljani. Slednje mu je decembra 1943 zaupalo organizacijo tajne obveščevalne službe in je celo dvakrat potoval v Srbijo, enkrat v Beograd, drugič v Mihailovičev glavni štab na Ravno goro.³³ Po vojni je živel v tujini, najdlje se je zadrževal v Trstu, kjer se je takoj vključil v obveščevalno službo zahodnih držav.

Po tako klavni izdajalski poti Vidic ne ovzrže sodbe in obsodbe Jeseničanov, da so pri Okrožniku našli spisek skojevcev. Vendar Okrožnik takega spiska, ker je vse svoje sodelavce poznal (saj so bili njegovi va-

Stanko Lah

ščani in prijatelji), ni potreboval. Ker pa so poznane provokatorske metode gestapa, tudi Vidic omenjenega spiska ne izključuje, sklepa pa, da je bil spisek Sokličevo delo. O tem pripoveduje: Soklič in Kurt Okrožnik sta se med službenim časom v pocinkovalnici marsikaj pogovorila. Soklič je bil pisar, Okrožnik pa mojster, zato sta imela dovolj priložnosti za razgovore. Ker zaradi Okrožnikovih zaupnih pogovorov s Sokličem dotlej ni bilo nikakih nasledkov, je Okrožnik verjel, da je Soklič poštenjak, Slovenec, ki ve, kje je njegovo mesto. Prav zaradi tega Vidicev sklep, da je pred Okrožnikovo aretacijo napisal Soklič, z vednostjo in v dogovoru z jeseniškim gestapom, seznam skojevcev ter ga skrivaj vtaknil v žep Okrožnikovega suknjica. Ko so nekaj trenutkov pozneje Kurta Okrožnika na delovnem mestu gestapovci aretirali, so pri osebni preiskavi našli omenjeni seznam. Še istega dne, 17. decembra, so zaprli Stanislava Rožiča in Milana Ropreta, naslednjega dne pa Mimico Zupanovo. Tem aretacijam so sledile aretacije drugih članov. Da ne bi nihče posumil v nečedno Sokličevo početje, so za nekaj dni zaprli tudi tega, vendar so ga tistega dne, ko so jeseniške skojevce odpeljali z Jesenic v Begunje, izpustili.

Ob vsem tem pa se mi vsiljuje nekaj vprašanj, ki jih ob prebiranju gradiva nisem zasledil preučena, čeprav bi to zaslužila: Za-

kaj so zaprli Kurta Okrožnika in njegovega brata prav dan po tem, ko je nameraval oditi v partizane? Svoje namere o odhodu v partizane, za kar je imel tehten razlog, pa Okrožnik gotovo ni opustil. Menim, da je iskal ponovne zveze za odhod. Znano je tudi, da so zaradi različnih zadržkov pozneje, po svojih zaupnikih, partizani prostovoljcu določili drug dan in uro odhoda. Morda bi morala Kurt in Leon Okrožnik oditi v partizane celo na dan njune aretacije, kar je Okrožnik zaupal Sokliču, ta pa je njegov sklep takoj sporočil gestapu. — Po vsem, kar vemo o Sokliču, bi celo domnevali, da ju je izdal on. Zastavlja se mi tudi vprašanje, kakšno vlogo bi imel Soklič po Okrožnikovem odhodu, v ilegalnem gibanju na Jesenicah? Ker govorijo vsi viri o izrednem Okrožnikovem zaupanju do Sokliča, bi morali celo vzeti v obzir domnevo, da je Okrožnik namenil Sokliču, po svojem odhodu z Jesenic, upoštevajoče mesto v narodnoosvobodilni organizaciji. Ako bi bila taka domneva sprejemljiva, je verjetno, da mu je Okrožnik, na Sokličovo prigovarjanje, ker le-ta gotovo ni poznal vseh članov ilegalne organizacije, napisal seznam njihovih priimkov, ki mu ga bi moral izročiti za poznejšo povezavo z njimi in za nadaljevanje začetega odporniškega gibanja. Ker je Soklič, verjetno po ukazu gestapa, želel zajeti hkrati vse skojevce in tako zatreti kar najbolj v kali odporniško misel med Jeseničani, se je poslužil za to trenutka, ko je bil Okrožnik še na delu. S tem, ko so dobili Nemci napisani seznam pri Okrožniku, bi mogel med zajetimi odvrti vsak sum o svojem umazanem početju. Da pa je bilo njegovo delo resnično več kot umazano, dokazuje v tem primeru tako izdaja kot tudi njegova provokativna vloga v zaporu. — Zanimivo je tudi, da so se mladinci izredno kesali in obžalovali svojo prezaupljivost. Sodim, da so bili pred smrtjo povsem na jasnem ne le, kdo je bil izdajalec, temveč tudi o tem, kako je do izdaje prišlo. Janko Noč se spominja, da so se hudovali nad seboj in nad svojo lahkovernostjo. Prav to so imeli v mislih, kakor povzemam po izjavi Janka Noča, ko so se poslednjič poslavljali od zapornikov. Smisel zadnjih besed Viktorja Gregorača je bil, »da je na vrsti tudi on, ker so bili skupaj izdani.« Da so obžalovali svojo lahkovernost, moremo razbrati še iz slovesa Milana Ropreta, ki je dejal le to, »da so preveč zaupali«. Najodločnejše pa so v tej Nočevi izjavi Kozjekove poslednje besede, ko je vzravan odhajal iz sobe: »Prekletost izdajstva in pozdravite Javorničane.«³⁴

Po prihodu iz zapore je Soklič najprej obiskal Okrožnikove svoje, jim sporočil, naj se ne bojijo, in zagotovil, da bodo zaprti čez kak mesec spet doma.

Mesec dni za tem so mladi slovenski idealisti svojo kratko pot skozi življenje zaključili v Dragi.³⁵

Zaporniki so skrbno preučevali jetniški način življenja. Tako so dobro vedeli, kdaj

Bogomil Ropret

so koga poklicali na zaslišanje, ga poslali na delo v jetnišnico, kdaj so poslali zapornika v internacijo in kdaj v smrt. Če je bila zaporniku določena internacija, je moral opremo vzeti s seboj. Samo talci so morali pred odhodom na morišče zložiti svojo opremo na mizo. Vendar so mogli zaporniki tudi po drugih znakih v jetniškem režimu zanesljivo sklepati, kdaj bodo streljali talce: skoraj vedno so večer pred streljanjem pri večerji od jetnikov izvedeli, če so tega dne kopali jame; na dan streljanja so bile po hodnikih okrepljene straže, strožji je bil režim v jetnišnici, priganjali so jih k umivanju in zajtrku.³⁶ Edini, ki je iz te skupine aretiranih jeseniških skojevcev preživel vojno, je Mirko Dimec. Posredovanje svojcev pri vršilcu dolžnosti glavnega šefa za Gorenjsko dr. Bauerju, ga je rešilo justifikacije, pozneje pa so ga odgnali v Dachau. Takole pripoveduje o poslednjih trenutkih svojih bojnih tovarišev: »Enaindvajsetega januarja 1942. leta sem skozi okno videl svoje tovariše, ki so zvezani vstopili v tovornjak. Dobro sem videl Blaža in Laha. Otrpel sem čakal, kdaj se bodo odprla vrata, kdaj me bodo poklicali na zadnjo vožnjo. Brž ko sem v hodniku zaslišal korake, je v meni zabobnelo: Zdaj, prav zdaj gredo po tebe; še nekaj minut in zrl boš smrti v obraz.

Kričal bi, pa nisem smel. Bojeval bi se, pa sem bil zaprt.

Avto, ki je stal na dvorišču, je odpeljal. Skoraj blazen sem se sesedel v kot. Morda pa so jih odpeljali le v taborišče. Še je upanje, da se bodo moji tovariši vrnili. Žal pa so to bile le želje, potrebne za umiritev napetih živcev.

Ko so se vrnili tisti, ki so jih pokopavali, so povedali, da so v Dragi zagrebli 14 tovarišev.³⁷

Posredovanje Jožeta Vidica nam je ohranilo še eno pomembno in še določnejše pričevanje v zvezi s smrtjo omenjenih mladincev. To je izjava Janka Noča iz Koroške Bele. Noč je bil aretiran 23. avgusta 1941 in 27. avgusta odpeljan v begunjske zapore zaradi sodelovanja pri organiziranju Osvobodilne fronte. Bil je že štiri mesece v sobi številka tri, ko so v drugi polovici decembra pripeljali v sobo skupino Javorničanov, med katerimi so bili: Zalokar, Ropret, Okrožnik, Kozjek in Gregorač. Edino Nočeva izjava pa nam kolikor toliko zaključeno podaja podobo o življenjski vztrdnosti v njihovih poslednjih trenutkih, hkrati pa nam na svojski način odkriva vso nacistično pokvarjenost: »... Iz naše sobe so hodili trije zaporniki kopat jame. Zvečer smo slišali, da so v Dragi izkopali precej veliko jamo. V naša srca se je vselil nemir. Zla slutnja nam ni dala spati. Sem morda jaz na vrsti? Je to res zadnja noč v življenju? To so bila vprašanja, ki so mučila slehernega zapornika?

Zjutraj smo bili vsi pri zajtrku. Danes jih bodo streljali, se je šušljalo v kuhinji, po hodnikih in sobah. Okrog desetih so se sunkovito odprla vrata. Po zaporniških predpisih smo hitro skočili v vrsto. Kri nam je zledenela. Naša lica so bila mrtvaško bleda, misli so otrpnile. Žgalo nas je eno samo vprašanje, samo ena želja: samo mene nikar ne pokličite ven. Gestapovec nas je zasmehljivo ošinil s pogledom in prebral imena dveh zapornikov. Ko so se za njima zaprla vrata, smo se počutili kot ljudje po potresu. Nihče ni govoril. Mirno smo sedeli ob zidu in razmišljali, kako grozna mora biti smrt, ko te nasilno privežejo h kolu in ustrele. Menili smo, da bo za tisti dan mir. Samo nekaj minut pozneje zaslišimo pred vrati topot vojaških čevljev, v vratih zarožljajo ključi, osoren glas pa znova pokliče dva tovariša. Onemeli smo stali v vrsti. In spet zarožljajo ključi in dva sotrpina se z milim pogledom in solznimi očmi poslovita.

Le zakaj nas mučijo? Zakaj ne vzamejo iz sobe vse hkrati, ne pa po dva in dva. Le kdo bo zdaj na vrsti? Morda jim je za danes dovolj krvi?... Misli drviyo skozi zidove v tople domače kuhinje, k staršem, otrokom, ženam, prijateljem, sosedom...

Še enkrat so se odprla vrata. Dva gestapovca stojita pred nami in namerno pogledata vsakemu v obraz, kot bi spraševala:

Marjan Okrožnik

Se bojiš umreti, Slovenec? Nalašč vam ne povemo, katera dva bosta zdaj na vrsti. Nalašč, zato, da se mučite in trpite... Tistega jutra nas je bilo v sobi 17 zapornikov, opoldne nas je ostalo le še devet...³⁸

Iz jetniške celice, kjer je bil zaprt član skojevske skupine iz Podmežakle Stane Tušar, pa so odpeljali na streljanje Staneta Blanča, Stanka Laha in Staneta Rožiča. Tudi Tušarju je ostala noč pred streljanjem neizbrisno v spominu: »Že zvečer smo vedeli, da jih bodo prihodnjega dne ustrelili. Tisto noč nisem spal, verjetno pa tudi drugi zaporniki niso zatisnili oči. Budne nas je mučila strašna mora, duševno stanje je bilo razburkano in se ne da opisati. Vse je bilo v pričakovanju jutrišnjega dne. V naši sobi je tridesetleten fant tiste noči popolnoma osivel.«³⁹ — Iz sobe so najprej odpeljali Staneta Laha, čez nekaj časa so prišli po Staneta Blanča. »Stala sva skupaj v vrsti,« pripoveduje Tušar, »ko so ga poklicali, mi je krepko stisnil roko in dejal: 'Stane, pozdravljen!' Odkorakal je skozi vrata kot junak. Sploh se ni več ozrl nazaj. Še danes čujem odmev njegovih korakov...« Nazadnje so prišli po Staneta Rožiča.⁴⁰

Poslednjih trenutkov in slovesa se spominja tudi Janko Noč: »Dobro se spomi-

njam, da mi je Kurt Okrožnik pred odhodom iz sobe dal copate rekoč: 'Noč, pa jih vi imejte za spomin.' Gregorač je šel potrt,⁴¹ vendar vzravnano iz sobe, med vrati se je še enkrat obrnil in dejal: 'Noč, pozdravite ata, mamo in sestro Poldko.' Pričimal sem, saj mi beseda ni šla iz ust.« Zalokar je naročil pozdrave za mamo, sestro in Cimpkove, Kozjek pa za ženo Cilko. Tovariša iz Kamnika sta mu naročila pozdrave za svoje najbližje. Nekdo od njiju mu je dal aluminijsko porcijo za spomin...⁴²

Fašistični nosilci okupacije so njihov zločin — ljubezen do rodne grude, do slovenstva in do svobode, kaznovali s smrtjo z ustrelitvijo, svojo odločitev pa utemeljili z razglasom: »Radi udejstvovanja za komunistično stranko, udeležbe na prepovedanih shodih, kjer so bila sklenjena teroristična in sabotažna dejanja, radi izdelovanja in razširjanja prepovedanih letakov komunistične stranke ter radi podpiranja morilskih tolp, so bile dne 21. 1. 1942 (ustreljene) naslednje osebe...« — Tistega mrzlega januarskega dne se je izteklo bogato, predvsem pa izredno plemenito, nesebično in zrelo življenje mladih ljudi. Ta njihova premalo osvetljena in dokumentirana zrelost pa se kaže v njihovi takojšnji vključitvi v narodnoosvobodilno gibanje, njihovo silno idejno moč in predanost pa junaška in zgovorno vzravnana smrt. Tudi za njihovo smrt velja pesnikova iskana primera hvaležnosti, silnega spoštovanja in občudovanja. Tudi za njih velja Kajuhova primera o smrti in ponosnih galebih nad vodo,⁴³ čeprav smo se skušali samo enemu izmed njih človeško razumljivo približati. Tistega mrakobnega januarskega dne je brezvestna in poteptana človekova vest, oblečena v zeleno uniformo, v škornjih, s čelado na glavi in značilnim križem na njej, zagrešila nov zločin. Nasilno je pretrgala življenjsko nit Stanku Balanču, staremu enaindvajset let in Stanku Lahu, staremu štiriindvajset let, iz Podmežakle, Viktorju Gregoraču, staremu enaindvajset let, osemindvajsetletnemu Karlu Kozjeku, enaindvajsetletnemu Kurtu Okrožniku, dvajsetletnemu Bogomilu Ropretu, devetnajstletnemu Jožetu Zalokarju in osemnajstletni Mariji Zupanovi, vsi so bili doma z Javornika. Poleg tega pa še Teodorju Bombaču in Cirilu Benkoviču iz Kamnika ter Rudolfu Papeču z Otoč, iz Kranja pa enaindvajsetletnemu Tugomiru Vidmarju.⁴⁴

Dela pa ne bi mogli zaključiti, če ne bi v interesu zgodovinske točnosti, katero smo vseskozi iskali, odgovorili, mimo raziskave in ocene povzročenega, tudi o povzročiteljih, nasilnih oblikovalcih tragičnih usod posameznikov, skupin in celo narodov. Sistem, ki si je zadal nalogo uničiti človeško zgodovino in jo v omejeni in nerazumljeni zaverovanosti v svojo moč ter veličino, hotel oblikovati po svoje, se je skrival za imeni brezdušnih, doslednih izvrševalcev

takega načrta. Poznamo imena, ki so si na tako strahotni način pridobila slavo med našim ljudstvom. Njihovi podpisi so z največjim molkom kričali z zidov in oglasnih desk v sleherni slovenski vasi na Gorenjskem. Ob omembi takega imena je lede- nela kri v žilah. Tudi ta zločin, storjen pod

vznožjem mogočnih planin — simbolom slo- venske neupogljivosti in svobodoljubja, — je podpisal, navedimo priimek v originalu kot ga je navajal razglas: »Der Höhere SS- und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII. SS- Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei.« — Rösener.

Opombe

¹ Pismena izjava Poldke Gregoračeve, 6. junija 1972.

² Ustna izjava Djure Šmicbergerja, 6. maja 1972.

³ Isti vir.

⁴ Pismena izjava Janeza Perovška, 1. junija 1972.

⁵ Pismena izjava Joža Varla po razgovoru s Francetom Kreuzerjem, 16. junija 1972.

⁶ Pismena izjava Mihe Klinarja, 3. junija 1972.

^{7a} Pismena izjava prof. Ivana Kolarja, 30. ju- nija 1972.

⁷ Ustna izjava Dušana Moravca, 13. maja 1972 in pismena izjava Janeza Perovška, 1. junija 1972.

^{7a} Pismena izjava prof. Ivana Kolarja, 30. ju- nija 1972.

⁸ Ze omenjena ustna izjava Dušana Moravca.

⁹ Domnevo je potrdil tudi Miha Klinar v pismu od 3. junija 1972.

^{9a} Pismena izjava prof. Ivana Kolarja, 30. ju- nija 1972.

¹⁰ Pismena izjava Poldke Gregoračeve, 6. junija 1972.

¹¹ Ustna izjava Mihe Klinarja, 29. februarja 1972.

¹² Pismena izjava Mihe Klinarja, 3. junija 1972.

¹³ Pismeno izjavo je v imenu Inštituta za na- rodnostna vprašanja poslal 20. junija 1972 Tone Zorn.

¹⁴ Ustna izjava Dušana Moravca, 13. maja 1972.

¹⁵ Uroš Župančič, vzornik, nujno potreben ogroženi delavski mladini (rokopis).

¹⁶ Pismena izjava Mihe Klinarja, 3. junija 1972.

^{16a} Miha Klinar, Spomini iz NOB, mladi pesnik, pisatelj in slikar Viktor Gregorač-Zelezar.

¹⁷ Pismena izjava Poldke Gregoračeve, 1. junija 1972.

¹⁸ Isti vir.

¹⁹ Pismena izjava Mihe Klinarja, 3. junija 1972.

²⁰ Pismena izjava Poldke Gregoračeve, 9. junija 1972.

²¹ Pismena izjava Poldke Gregoračeve, 1. junija 1972.

²² Pismena izjava Mihe Klinarja, 3. junija 1972.

²³ Miha Klinar, isti vir.

²⁴ Miha Klinar, isti vir.

²⁵ Pismena izjava Poldke Gregoračeve, 1. juni- nija 1972.

²⁶ Miha Klinar, Talci, TV-15, 1. oktobra 1969, str. 10.

²⁷ Pismena izjava Poldke Gregoračeve, 1. junija 1972.

²⁸ Jože Vidic, Beg z morišča, str. 322.

²⁹ Jože Vidic, isti vir, str. 300.

³⁰ Pismena izjava Mihe Klinarja, 3. junija 1972.

³¹ Jože Vidic, isti vir, str. 339.

³² Pismena izjava Janka Noča. Izjavo mi je po- sredoval Joža Varl 16. junija 1972.

³³ Jože Vidic, Beg z morišča, str. 342, 343.

³⁴ Izjava Janka Noča. Posredoval mi jo je Joža Varl 16. junija 1972.

³⁵ Jože Vidic, Beg z morišča, str. 341, 342.

³⁶ Jože Vidic, isti vir, izjava Janka Noča, str. 338.

³⁷ Jože Vidic, Beg z morišča, str. 305.

³⁸ Jože Vidic, Beg z morišča, str. 337, 338, iz- java Janka Noča.

³⁹ Jože Vidic, isti vir, str. 339, izjava Staneta Tušarja.

⁴⁰ Isti vir, str. 339.

⁴¹ Pismena izjava Janka Noča, izjavo mi je po- sredoval Joža Varl, 16. junija 1972.

⁴² Janko Noč, isti vir.

⁴³ Karel Destovnik-Kajuh. Zbrano delo, str. 214, Ljubezenske, V.

⁴⁴ Jože Vidic, Beg z morišča, str. 305.

Naročje zvesto

France Kosmač

*Zaljubl sem se v zvezde, v veter, v trave.
Najvernejše so spremstvo na pohodu:
naj bi še toliko daljav prebrodil,
ne zapuste me zvezdice smejave,*

*ne zapuste me trav sladke vonjave,
ne zapusti me veter, ki na svodu
bo smeh zvezda ujel in se pripodil
med nas kot fant, vriskaje čez dobrane ...*

*Srce nemirno v njih naročje zvesto
položil sem, popotnik redke sreče:
z vetrovi poje, s travami trepeče,*

*z zvezdami gleda na življenja cesto ...
V tej družbi ni je poti negotove —
lahak in prost odhajam v čase nove ...*

Večerna idila

Peter Levec

*Se veš, takrat so vdrli v slednji gozd,
povsod obkoljujoč so šli za nami —
in ti si ranjen ležal v polomami
ves dan ob meni sredi naših host.*

*V bližini zaječala je iver ...
iskali so po praprotni goščavi —
spet kletev utonila je v daljavi. —
Medtem prišel je blaženi večer.*

*In ko zmračilo se je naokrog,
zrahljal pod tabo sem uvelo ločje.
In tvoja puška meni je v naročje
izdrsnila ti iz vročičnih rok.*

*In mrak razpel je svoj rešilni prt.
Prijazne sape v resju so šumele.
in moje ustnice nad tabo pele
so tiho pesem vej, robid in trt.*

Grafik in arhitekt Vlasto Kopač

Stane Kumar

Njegova življenjska pot je nedvomno podobna potem drugih slovenskih izobražencev, ki so se po šolah prebijali z lastnim delom. Toda Kopač ni izkusil le težkih predvojnih razmer, ampak še veliko več. Do tedanjega krivičnega okolja ni ostal neopredeljen in mlačen, ampak se je že zgodaj postavil med takrat maloštevilne znanilce socialne revolucije, v fronto zatiranih in izkoriščanih, skratka med razredne borce proletariata. Temu se je takrat reklo odreči se vsaki podpori vladajoče družbe, ostati brez realne perspektive, potovati skozi sumničenja, aretacije, preiskave, zasliševanja, procese, zapore, ponižanja in družbena razvrednotenja, z edinim svetlim idealom pred seboj — socialna revolucija. Ta ideal je nosil Vlasto trdno in suvereno v sebi, kar je pokazala do današnjih dni njegova življenjska delovna knjiga: človeka — humanista, arhitekta, planinca in alpinista, družbenega delavca in organizatorja, ilegalnega delavca in revolucionarja. Prelistati to knjigo in postaviti štiri desetletja nazaj v oceno, bi terjalo globlje pozornosti kot je pričujoči prvi zapis o Vlastu Kopaču.

Pot od mladega študenta z levičarskim svetovnim nazorom do danes je stvarnost, ki človeka od časa do časa zmede, ko pomisli, kaj mora skozi naše kratko življenje preživeti idealist, ki nosi v sebi moralno in etično bogastvo kot merilo za svoje početje. Kopač je po dvajsetletnem predajanju revoluciji dočkal njeno zmago in v povojnem zagonu ni slutil, da lebdi nad njim neurje, ki ga je skoraj ugonobilo. Toda kljub temu ni izgubil vere v naprednega človeka in svoje okolje, izgubil pa tudi ni vere vase, njegova humanistična vizija oblikuje še vedno njegov delovni odnos do družbe. Sicer pa nam je govoriti o njegovem delu.

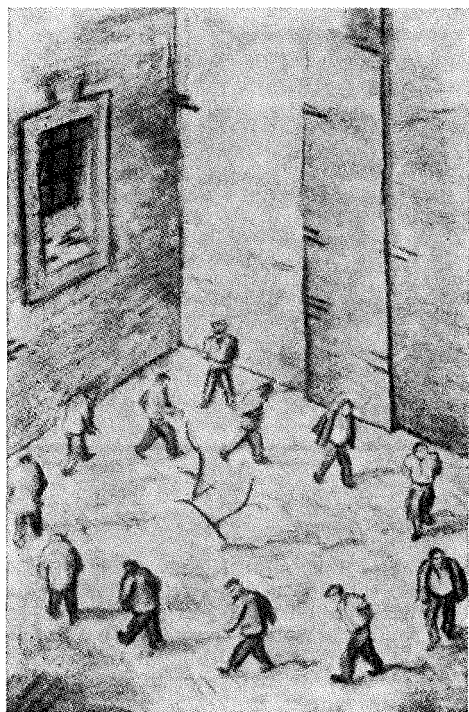
Rojen je bil 1913. leta v Zireh. Osnovno šolo je obiskoval na Primskovem in v Kranju, kjer je tudi študiral na gimnaziji, ma-

tural pa je v Splitu. Njegov oče je bil akademski slikar Franjo Kopač. Predaval je na gimnaziji od 1918 dalje, in sicer v Kruševcu, Kranju in Splitu. Umrl je 1941 v Splitu, kjer je tudi pokopan. Oče je bil Žirovec, Matevžkov iz Nove vasi, in se je sam prebijal skozi akademski študij. Njegova želja je bila, da bi se sin tudi posvetil slikarstvu. Vendar se je Vlasto po odslužitvi devetmesečnega vojaškega dijaškega roka v Tuzli odločil za arhitekturo.

Leta 1934 se je vpisal v Plečnikovo šolo ljubljanske univerze. Že v gimnaziji je veliko risal, v Ljubljani mu je nudil prvi skromni kruhek urednik Kronovšek pri reviji »Gruda«, ki jo je opremljal z vinjetami in ilustracijami. To je bilo napredno glasilo Društva kmečkih fantov in deklet, ki je zlasti po razpustu levičarskega kluba Njiva leta 1937 razširilo krog svojih sodelavcev z njivaši in študenti-levičarji.

V drugem letu študija ga je prof. Plečnik pritegnil k stalnemu delu v svoji risalnici, kjer je delal več let brez oddiha in počitnic. Zrisal je vse načrte za ljubljanske Zale, vodil obrtniška dela ter nadzoroval izdelavo in detajle. V tem času je sodeloval še pri načrtovanju drugih arhitektonskih del.

V letu 1936 ga je ljubljanska policija aretirala zaradi komunistične propagande. Obsojen je bil po členu 1 Zakona o zaščiti države na večmesečni zapor. V zaporih je narisal vrsto skic in risb, med njimi tudi »Sprehod kaznjencev na dvorišču«. Po izpustitvi je bil sprejet kot kandidat v komunistično partijo Slovenije. Njegova prva naloga je bila natis ilegalnega lista »Slovenski študent«. Sam je izdelal razmnoževalni stroj in stiskal prvi dve številki. Ilustriral je tudi Beltramove »Pesmi za malčke«, opremil z linorezom Čufarjevo »Zlato verigo« in »Mladino« ter izdelal vrsto grafičnih oprem za potrebe legalne in ilegalne partijske propagande. Leta 1938 je postal član KPS. Te-

Vlasto Kopač: Krog za kaznilniškim zidom

daj je narisal dve protihitlerjevski razglednici: »V tem znamenju boš zasužnjen« in »Slovenci združimo in branimo se«. Jugoslovanska policija, ki je preganjala vsako protinacistično dejavnost, je iskala avtorja. Zato je aretirala in zasliševala tudi slikarko Elo Spanring-Žugel in pisca teh vrstic.

Njegovo bogato in mnogostransko delo, polno požrtvovanja in tveganja, je bilo poleg stroke spremljano tudi z alpinizmom in planinstvom, ki ga še danes ni opustil. Bil je aktiven plezalec in gorski reševalec. V tistih letih je izšla njegova panoramska perorisba »Razgled z Grintovca«, ki jo je izdala Akademski skupina Slovenskega planinskega društva. Mnogo je risal in pisal v Planinski vestnik pred vojno in po njej.

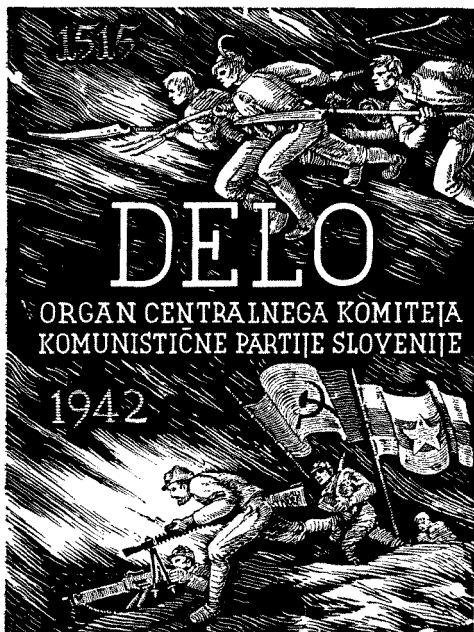
V letu 1940 je Vlasto Kopač član prve zimске alpinistične odprave na Durmitor, ki jo je sestavljalo šest udeležencev — študentov. To so bili prvi zimski plezalci na tem planinskem območju. Članek in risbe z Durmitorja je objavil Planinski vestnik. Kot alpinist je prihajal Kopač neprestano v stik s kmeti, drvarji, pastirji, lovci in nosači. Z njimi je razpravljal, jih risal in zbiral ljudsko materialno in duhovno izročilo. Tem ljudem je posredoval tudi nove poglede na svet in sodobna dogajanja.

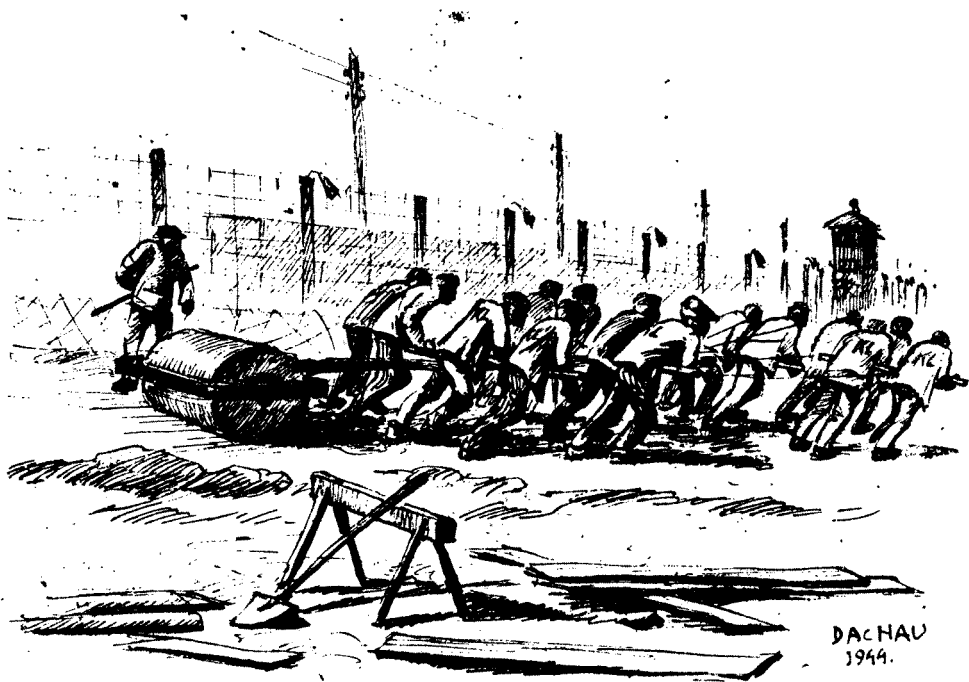
Ker je že pred letom 1941 delal v ilegalni tehniki KPS (takrat preprosto s hekto-

grafskim črnilom, linolejem in gumo), ga je partija takoj po okupaciji angažirala v dokumentno tehniko, kjer je delal najprej s Fricem Novakom in Ladom Šubicem, kasneje pa še z Borisom Karižem-Kartašem, Milanom Škerlavajem-Petračem in Cirilom Lukmanom-Anjom. Spočetka je delal na Mirju in v Marmontovi ulici, v letu 1942 in 1943 pa v risalnici dokumentne tehnike nad ilegalno tiskarno tik glavne policije v današnji Šubičevi ulici. V tej tiskarni so tiskali ilegalno literaturo, letake, brošure, krušne karte, izkaznice, dokumente in grafične ilustracije. Kopač je poleg dokumentnega dela izdelal še načrt za prapor proletarskega bataljona Toneta Tomšiča, grafično opremljal Delo, Slovenski poročevalec, Ljudsko pravico, Delavsko enotnost, Našo ženo, Mladino, Narod v ječi, Slovenski zbornik 1942 itd., skratka opravil je toliko grafičnega dela, da je danes že težaven pregled nad vsem njegovim opusom, saj so potrebe prihajale od ure do ure. Projektiral je tudi prve partizanske znamke, vrsto bonov, protifašističnih grafik in obveznic za posojilo.

Po odkritju te tiskarne leta 1943 je Kopač ilustriral 46 revolucionarnih pesmi, ki jih je razmnožil Tine Kmet s svetlobnim kopiranjem na železniški direkciji v 200 izvodih miniaturnega formata. Pesmi je izdala okrožna tehnika KPS v Ljubljani 1943. Danes je ta zbirka ilustriranih pesmi velika redkost. Prav tako je v tem letu zbral grafike »V imenu Kristusovem«, kjer je poleg znanih slovenskih slikarjev tudi sam sodeloval

Vlasto Kopač: Naslovna stran »Dela«, 1942

Vlasto Kopač: Ljudje v Dachauu kot vprežna živina

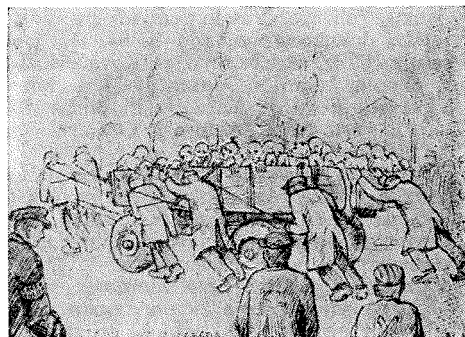
s satiričnimi risbami. Vsa ta dela je znova prerisal, da je zabrisal sledove sloga posameznih umetnikov in tako zaščitil avtorje pred policijo. Tudi ta zbirka spada danes med velike redkosti.

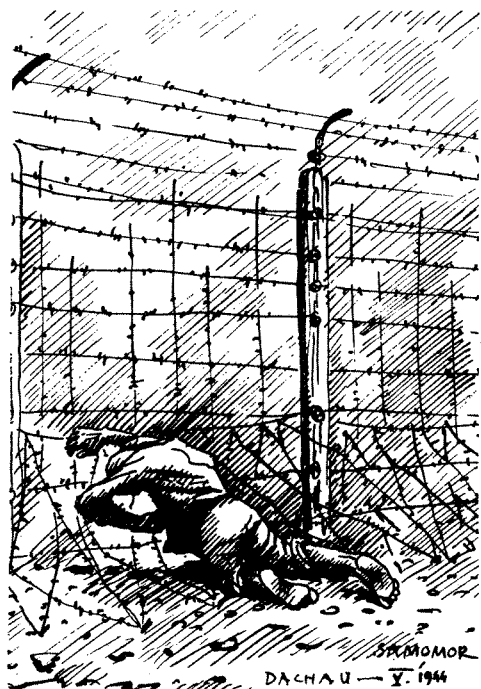
Oktobra 1943 ga je domobranska policija zgrabila sredi belega dne pred Bavarskim dvorom v Ljubljani. Edina poznana priča aretacije je bil moj oče, zato smo o Kopačevi aretaciji takoj obvestili partijsko organizacijo. Vlastu se je na stranišču stražnice posrečilo odvreči material, ki bi lahko bil obtežen zanj in za sodelavce. Iz policijske stražnice pri železniških zapornicah na takratni Dunajski cesti so ga odpeljali v zapore na Poljansko cesto ter na jetniški oddelek bolnišnice, nato pa v koncentracijsko taborišče Dachau. Tam je hudo zbolel, prišel v revir in nato v knjigovoznico. Tu je skrivoma risal taboriščne prizore, kot jih je videl, risbe pa je skrival v razcepljeno lepenko. Tvegala je glavo, ker je za risanje prizorov v taborišču veljala smrtna kazen. Dolej poznamo samo tri naše umetnike, ki so si upali v nemških taboriščih risati vsakodnevne prizore: slikar Lakovič v kamnolomu Flossenbürg, slikar Polajnkó v taborišču Mauthausen in arhitekt Kopač v Dachauu. Prvemu so risbe propadle skrite med kamenjem, drugi jih je prinesel na drobnih listih v svojem telesu, tretji pa je po osvoboditvi taborišča izluščil svoja dela iz odrezkov lepenk in jih srečno prinesel v domovino kot dragocena umetniška pričevanja iz nacističnega pekla. Vse risbe so v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani.

Takoj po vrnitvi v domovino leta 1945 je delal pri IOOF, kjer smo bili zaposleni tudi drugi slikarji, nato pa pri tehničnih bazah za obnovo porušениh naselij. Kasneje so ga premestili na ministrstvo za gradnje, nato ga najdemo kot arhitekta pri podjetju Dom. V tem času je tudi predsednik Planinske zveze Slovenije. Leta 1946 je izdelal načrt za spomenik planincem, padlim v boju proti fašizmu, ki stoji v Kamniški Bistrici.

Po petletni neprostovoljni prekinitev dela v letih 1947 do 1952 je znova poprijel za delo. Načrtoval je ureditev pasu ob žici okupirane Ljubljane, ki obsega nad sto spominskih kamnov ob nekdanji žici okoli Ljubljane

Vlasto Kopač: Transport z zahoda

Vlasto Kopač: Samomor na naelektreni bodeči žici

ter spomenike ob okupatorskih blokkih na Titovi, Celovski, Tržaški, Dolenjski, Litijski in Zaloški cesti. Po njegovih načrtih so izdelani in postavljeni spomeniki NOB v Blagovici, Stranjah, Jevnici, Hrastniku, na Pasji ravni, Cvetežu, Savi, v Kresnicah, več spomenikov v Kočevskem Rogu itn. Sodeloval je pri ureditvi spomenikov na Belem polju pri Hrušici, spomenika heroja Ivana Kosca, spomeniški ureditvi taborišča na Ljubelju in izdelal načrte številnih obeležij NOB.

Delal je v okrajni komisiji za zgodovino in tradicije ter v odboru Pohoda ob žici okupirane Ljubljane.

Opremil je mnogo knjig, med njimi: »Mučeniško pot v svobodo«, Prežihovo »Od Kotelj do Belih vod«, Mordvinovo »Problemi sovjetske arhitekture«, Viganojino »Neža gre v smrt«, Poličevo »Veselo pomlad« pa »Fotografske dokumente o boju KPS«, »Litijski zbornik NOB«, »Rdeče revirje«, Kovačevičevo »V okopih Španije«, »Jesen 1942« — korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča in vrsto edicij, zadnja je Cevčeva »Velika planina«.

Po njegovih načrtih je urejeno turistično območje Velike planine, zgrajeni so počitniški zaselki Za Gradiščem, Na Jamah, Pod Purmanom, Nad Kuklarji, Na Šimnovcu, Na Zelenem robu in Za Plečem (kjer je čez 90 počitniških objektov), hotel Šimnovec, spodnja in zgornja postaja žičnice, zgornja postaja sedežnice, gostinski objekt pri spodnji

postaji ter postaja vlečnice v Tihi dolini. Naštevali bi še lahko: urbanistični načrt Zaplane, sodelovanje pri izdelavi spomeniškega in naravovarstvenega reda v dolini Krke, muzejsko ureditev Baze 20, zazidalni načrt in zavarovanje kompleksa Bloškega jezera itd.

Uredil je več razstav kot na primer: »Narodnoosvobodilni tisk«, »Illegalne grafične tehnike«, »Planinska literatura in fotografija«, »Delo in razvoj gorske reševalne službe« na Bledu, »Gorska reševalna služba nekdanj in danes« v Ljubljani in druge. Izdelal je tudi mnogo turističnih prospektov in plakatov, pa tudi naši prvi povojni karti Julijskih Alp ter Kamniških Alp in Karavank.

Bil je ravnatelj medobčinskega Zavoda za spomeniško varstvo v Ljubljani. Leta 1957 je

Vlasto Kopač: Spominski steber planincem, padlim v boju proti fašizmu. Kamniška Bistrica 1946

Vlasto Kopač: Triglav izpod Vernarja (flomaster)

zavaroval Veliko planino in rešil pastirsko arhitekturo, ki je naš največji etnografski kompleks, pred rušenjem.

To ni sentimentalni zapis ampak obris krute in žive stvarnosti revolucionarja-humanista, ki se ni sprehajal skozi življenje z dobrimi štipendijami, se prilagajal političnim režimom, užival v dobrih službah, se izpopolnjeval v inozemstvu in se prevažal po banketih. Vlasto Kopač se je temu odrekal ter večkrat izgubil vse, le človeške časti mu niso mogli vzeti. Živel je v delu skromno,

delal je trdo in tako živi še danes. Pri delu sva se večkrat srečala pred vojno, med njo in po vojni. Tudi na večer ustanovitve likovne skupine Gruda 1938 je bil v Zagrebu. Vedno nam je bil vzor poštenega, doslednega, vsestranskega delavca in sodelavca. Upajmo, da je krvavo bojišče za njim. Pesnik Ady Endre je lepo rekel: »Pojdi in ne oziraj se več!«, kajti življenje je samo eno in kratko. Večkrat ugotavljamo ljudje podobnih usod: rešitev je v delu in v tem, da lahko vsakemu odkrito zreš v oči.

Slavko Kremenšek: Slovensko študentsko gibanje 1919—1941

Književnost

Slavko Rupel

Ocene

V založbi Mladinske knjige je izšla po dokajšnjem odlašanju knjiga Slavka Kremenška, posvečena slovenskemu študentskemu gibanju v letih 1919—1941. Pobuda za knjigo je izšla od Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, ki je izdelal načrt za izdajo dvajsetih monografij o nastajanju in razvoju ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem. Kremenškova monografija o zgodovini slovenskega študentskega gibanja je prva knjiga te zbirke in je zato njen izid še toliko pomembnejši.

Kot pove že naslov knjige, predstavlja knjiga zgodovino dogajanja v slovenskih študentskih vrstah med obema vojnama. Lahko rečemo, da je avtor študentsko gibanje vsestransko osvetlil in obdelal. Kako temeljita je knjiga kaže dejstvo, da obsega čez 500 strani velikega formata in da daje odgovore na vsa vprašanja, ki si jih v zvezi z gibanjem lahko postavimo. Avtor obravnava gibanje v glavnem kronološko, vendar so poglavja, ki izstopajo iz časovnega okvira in ki obravnavajo posamezne teme celovito. Jasno je zato, da pisatelju ni šlo samo za obnovitev dejstev in rekonstrukcijo dogodkov ter prikaz delovanja posameznih društev, temveč da si je avtor postavil tudi nalogo, prikazati idejnopolitične tokove med študenti; pa tudi idejnopolitične razlike med študenti, spopade med pripadniki posameznih struj, sodelovanje in končno opredelitev na dva tabora, ki sta se usodno spopadla v osvobodilnem boju. Knjiga nam torej ne daje samo pregleda dogajanj med študenti, temveč prikazuje tudi notranje vrenje med njimi, v čemer se kaže tudi del slovenske zgodovine in ne samo

zgodovine študentskega gibanja, ker Kremenšek povezuje dogajanja v študentskih vrstah z dogajanjem v političnem življenju na Slovenskem.

Kritika je poudarila dragocenost podatkov, ki jih je zbral avtor, zlasti ustne vire, na katere je tudi oprl delo. Kritika priznava Kremenšku tudi temeljitost, vsestransko obdelavo, očita pa mu nekatere napačne ugotovitve glede dela komunistov. Ne glede na nekatere netočnosti, ki morda res obstoje, pomeni knjiga veliko delo. Izredno zanimivo je prebiranje tega dela za nekdanje študente in udeležence dogajanj na slovenski univerzi, čeprav bo tudi mlad bralec našel v knjigi ne samo podobo predvojnih razmer, temveč se bo seznanil tudi z znanimi osebnostmi, ki so se še kot študenti uveljavljali v javnem življenju, čeprav le v okviru študentskega gibanja. Avtor navaja v opombah, ki so izredno obširne, tudi vse funkcionarje študentskih društev in organizacij ter vse člane, kar še popestruje sliko, ki jo daje knjiga.

Pri knjigi nas poleg opomb preseneti obširen povzetek v francoščini ter zelo bogato slikovno gradivo na koncu knjige. Skoraj žaljivo pa je za avtorja kot za knjigo, da je bilo potrebno precej naporov, da je knjiga sploh izšla in še to v majhni nakladi. Univerzitetni komite je posredoval, da je del naklade odkupil CK ZKS za darilo bivšim aktivistom študentskega gibanja na ljubljanski univerzi. Ob tolikšnem številu današnjih in predvojnih študentov, ob tolikšnem številu šol, institutov in zavodov, nam ta akcija ni v čast.

Miško Kranjec: Izbrano delo

Slavko Rupel

Če v več knjigah izide izbrano delo nekoga še živečega pisatelja, pomeni to prav gotovo veliko priznanje umetniku. Vsaj pri nas, kjer so bili take pozornosti deležni le malokateri pesniki oziroma pisatelji. Pred vojno Oton Župancič, po vojni pa Bevk, Finžgar, Ciril Komač, pa smo že najbrž pri kraju. Naše zamudništvo v založništvu je zdaj spet premagal Miško Kranjec, katerega sta Mladinska knjiga in Pomurska založba skupaj izdali izbrano delo v dvanajstih knjigah. To dejanje pomeni seveda pred-

vsem priznanje pisatelju. Na drugi strani pa je to tudi majhen založniški dogodek. Predvsem zaradi tega, ker je vseh 12 knjig Kranjčevega izbranega dela izšlo naenkrat; pa tudi zato, ker najbrž prvič srečamo sodelovanje dveh slovenskih založb pri večji izdaji dela domačega pisatelja. Priznanje v obliki izbranega dela pa si je Miško Kranjec prav gotovo tudi zaslužil. Njegovo delo sodi v sam vrh slovenske sodobne proze, njegovi romani in novele, ki so bili včasih boji, včasih manj zanimiv dogodek na slovenskem

knjižnem trgu, pa so že zdavnaj postali last najširšega kroga slovenskih prijateljev knjige. Kranjčeva dela bero danes že najmlajši slovenski bralci, katerim je pisatelj posvetil nekaj svojih del. Pa tudi sicer sodi Miško Kranjec med tiste slovenske pisatelje, po katerih bralci najbolj radi segajo, kot nam to izpričujejo podatki naših knjižnic. Pa čeprav so morda nekatera njegova dela iz povojnega časa bila za bralce manj vznemirljiva kot so bili njegovi romani, ki so izšli tik pred vojno. Zato bi bilo verjetno tudi napačno sklepati, da je sedanja izdaja Kranjčevega izbranega dela, ki obsega približno polovico celotnega pisateljevega opusa, samo predstavljajoča izdaja, temveč je gotovo nastala tudi iz potreb našega knjižnega trga. Tako prepričanje nam utrjuje že dejstvo, da predvojna Kranjčeva romana, *Kapitanovi* in *Do zadnjih meja*, do sedanje izdaje izbranega dela sploh še nista doživela ponatisa.

Izbrano delo Miška Kranjca, ki ga je skupaj s pisateljem uredil dr. Franc Zadavec, zajema dela, izbrana po več merilih. Upoštevajoč estetska merila sta pisatelj in urednik izbrala tiste romane, ki imajo trdno notranjo zgradbo in tiste novele, ki so močno pripovedne. Seveda sta pri tem upoštevala tudi dela, ki po vojni niso še doživela ponatisa. V izbranem delu sta našla svoje mesto tudi romana *Pod zvezdo* in *Izgubljena vera*, čeprav sta to umetniško šibkejša teksta, sta pa idejno pomembna in tipična za čas, o katerem govorita. Razen tega sta pisatelj in urednik izbrano delo uredila tako, da so zastopane vse različne zvrsti in zajete vse problemske teme Kranjčevega umetniškega oblikovanja. V tej vsebinski pestrosti najdemo torej dela, ki obravnavajo Kranjčevo tematiko: človek in zemlja, človek v osvobodilnem boju; najdemo dela z ljubezensko tematiko in dela namenjena mladini. Bolj pred-

stavitvenega značaja, kot pa da bi bila namenjena bralcu, je knjiga s članki in esejmi. Ta pač kaže, da Kranjec ni bil vedno samo pripovednik, temveč da se je kot družbeni delavec lotil tudi aktualnih tem naše stvarnosti.

Prva knjiga Kranjčevega izbranega dela obsega romane *Življenje*, *Pesem ceste* in *Os življenja*, dela, napisana z mladostno svežostjo. Druga knjiga obsega družinski roman *Kapitanovi* in nekatere sorodne novele. Knjiga predvojnih novel z naslovom *Težaki*, predstavlja tretjo knjigo. Četrta prinaša roman *Do zadnjih meja*, peta pa *Povest o dobrih ljudeh* in motivno ustrezne novele. Naslednja knjiga z romanom *Pod zvezdo* začneja serijo povojne Kranjčeve proze. Sedma knjiga izbranega dela prinaša roman *Zemlja se z nami premika*, podoben ji je roman *Izgubljena vera*, ki obsega naslednjo knjigo. Sledi knjiga s Kranjčevimi vojnimi in partizanskimi novelami, knjiga člankov in esejev pod naslovom *Soočenje*. Enajsta knjiga prinaša bisere Kranjčevega pripovedništva za mladino, zadnja, dvanajsta, pa avtobiografski roman *Mladost v močvirju*.

Vsekakor moramo biti zadovoljni, da je tak pisatelj kot je Miško Kranjec, ki že štiri-deset let aktivno deluje v slovenskem kulturnem življenju, in čigar pisateljsko delo predstavlja že pojem za sodobno slovensko literaturo, doživel priznanje izbranega dela. In da je njegovo delo v enem zamahu in v zaključenem okviru predstavljeno sedanjim slovenskim bralcem. Zlasti še mladi generaciji. Ne da bi se spuščali v tematiko posameznih del in v kritično presojo njihove vrednosti in pomena, lahko označimo izid Kranjčevega izbranega dela kot pomemben dogodek na slovenskem knjižnem trgu. Dogodek, ki smo ga lahko veseli, kajti Miško Kranjec in njegovo delo pomenu za slovensko književnost veliko ime.

Matevž Hace: Komandirjeva povest

Slavko Rupel

Matevž Hace zavzema v sodobnem slovenskem pripovedništvu prav posebno mesto. S svojimi devetimi ali desetimi knjigami se je v njem trdno zasidral kot svojevrstna osebnost. Čeprav je kot pisatelj napravil svoj razvoj, od pisatelja partizanskih zgodb do oblikovalca slovenskega kmečkega življa na Notranjskem, je vendar treba šteti, da si je prav z zadnjimi knjigami utrdil svoj pisateljski sloves. In bolj kot se posveča slovenskemu kmetu, bodisi v sedanjosti, v daljni preteklosti ali v osvobodilnem boju, bolj je Hace kot pisatelj pristen, bolj zanimiv in umetniško bolj dognan. Z najnovejšo Hacetovo knjigo, ki smo jo po posredovanju za-

ložbe Borec dobili na slovenski knjižni trg, Hace sicer ni napravil kakega pisateljskega koraka naprej. Ostal je pri tistem, kar pri njem že poznamo. Vendar je delo z naslovom *Komandirjeva povest* knjiga, ki izpričuje vse tiste lastnosti, ki smo jih pri Hacetu kot dobrem ljudskem pripovedniku, oblikovalcu kmečkega človeka in prikazovalcu kmečkega življenja, navajeni. Če v tej knjigi prikazuje kmečko življenje v času vojne, predstavlja kmečke ljudi kot partizanske borce z vsemi dobrimi in slabimi stranmi in slika življenje na podeželju in v partizanskih enotah tako, kot smemo verjeti, da je bilo, brez olepšanja in moraliziranja, potem je ob

zanimivi pripovedi, Komandirjeva povest dobra knjiga, čeprav to ni pomembno delo in čeprav je Hace napisal tudi že kaj boljšega. Toda v tej povesti je pisatelj združil tisto, na čemer sloni njegovo pisanje. Prikazal je partizanstvo, s katerim je začel svojo pisateljsko pot in prikazal slovensko vas in njene človeka, kateremu se posveča zdaj, v času vojne. Tako je nastala kmetiško-partizanska povest, ki bo morda zahtevnejšemu bralcu preskromna, ki pa bo našla bralce v vrstah tistih ljudi, ki živijo zunaj mest in kulturnih središč in vzamejo v roke knjigo šele po napornem delu; pa tudi v vrstah nekdanjih borcev, ki bodo v knjigi našli svoj obraz. Komandirjeva povest je prava ljudska, partizanska povest in žeteli bi bilo samo to, da bi v čim večjem številu prišla med slovenske bralce.

Osrednja osebnost, o kateri pripoveduje pisatelj, je komandir Zevnik, nekdanji dninar, ki se v partizanih sreča s svojim sovaščanom Jernejem Burjo, sinom bogatega kmeta, ki so ga kot domobranca zajeli partizani. Obadva sta tudi tekmeča in ljubezni,

saj hoče komandir Zevnik, da bi Jožica postala njegova, ta pa ima Jerneja za svojega fanta. Toda Jernej, ki je sicer dober borec, zapusti partizane, ker ne more več prenašati Zevnikovih posmehov, groženj in šikaniranja. Na svoji poti dezerterstva se spet vrne k domobrancem in tam pade. Zevnik odide sicer na Štajersko vendar srečno prestane vse tegobe in na koncu se Jožica odloči zanj, ker ima rajši živega partizana kot mrtvega fanta.

Zgodba je torej preprosta, čeprav je pisatelj pripoved razširil in vpletel v svojo pripoved tako usode več partizanskih borcev in kmečkih ljudi, pa tudi opise raznih partizanskih spopadov in pohodov. Kompozicija povesti je zato bolj šibka in pripoved ni tako enotna, kot bi sicer morala biti. Žal pisatelj v tej povesti marsikje slika ljudi kot bele in črne, kot dobre in slabe, čeprav se prizadeva, da bi jih naslikal, zlasti partizane, kot navadne ljudi s svojimi slabostmi in senčnimi stranmi. Zato pa je pristnost življenja, ki nam ga pisatelj naslika, pa zanimivost pripovedi tisto, kar odtehta pomanjkljivosti.

Prejeli smo v oceno

V redni letni knjižni zbirki Prešernove družbe je izšlo pet knjig in *koledar* za leto 1973, ki ga je uredil Tone FAJFAR, umetniško opremil pa prof. arh. Boris KOBE. S koledarjem so izšle še knjige: Janko KERSNIK: *Agitator — Ciklamen*; Miško KRANJEC: *Zimzelen na slovenskih tleh*. Kronika kmečkih uporov; Tone GASPARI: *Druga mati*. Slikovno opremila Jelka REICMAN; Boris KUHAJ: *Odmirajoči stari svet vasi*. Poljudno znanstvena razprava. Skice in fotografije so iz Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani; Pearl S. BUCK: *Potonika*. Roman. Prevedel Janko MODER. Knjige: *Koledar*, *Odmirajoči stari svet vasi* in *Druga mati* so izšle z denarno podporo Kulturne skupnosti Slovenije.

Richard GOTT: *Gverila v Latinski Ameriki*. Prevedel dr. Branko Vrčon. Opremil Matjaž Vipotnik. Izdal in založil zavod Borac. Ljubljana 1972.

Vladimir DEDIJER: *Josip Broz Tito*. Pripovedki za življenjepis. Delo so prevedli: Fran ALBREHT, Božidar BORKO, Pavle FLERE, Marjan JAVORNIK, Mira MIHELIC in Jože ZUPANČIČ. Za prevod je odgovoren Fran ALBREHT. Vinjete je narisal akad. slikar France MIHELIC. Opremo je izdelal arh. Dušan Omahen. Založila Državna založba Slovenije. Ljubljana 1972.

France PREŠEREN: *Il battesimo presso Savizza — Krst pri Savici*. Prevedel Francesco HUSU. Spremne besede Anton SLODNJAK, Francesco HUSU in Alfonz GSPAN. Slikovne priloge Božidar JAKAC, Edmund HOTTENROTH. Uredila Anton SLODNJAK

in Bogomil GERLANC. Oprema Borut KOVŠE. Založila in sodelovanju z založbo Lipa v Kopru in Založbo tržaškega tiska v Trstu Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Dr. Jože POTRČ: *O socialistični etiki in morali*. Predsednik uredniškega odbora Bogdan OSOLNIK. Odgovorni urednik Janko LIŠKA. Opremil Bronislav FAJON. Izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Založila Založba Obzorja Maribor. Ljubljana—Maribor 1972.

Igor MALAHOVSKY: *Pesmi*. Zbirka Pota mladih. Opremil Tone ZAJC. Tehnično uredil Borut KOVŠE. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Tone DODLEK: *Paso de muerte*. Pesmi. Opremil Sergio GOBBO. Tehnično uredil Borut KOVŠE. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Nataša KASTELIC: *Samo za včasih*. Pesmi. Zbirka Pota mladih. Opremil Mihajlo ŠOLTES. Tehnično uredil Borut KOVŠE. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Ifigenija ZAGORIČNIK: *Postopna razbremenitev*. Pesmi. Zbirka Pota mladih. Opremil Henrik MARCHEL. Tehnični urednik Borut KOVŠE. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Bibliografija revije *Otrok in družina* 1959—1971 — *Mladi svet* 1951—1958. Sestavila Boža PLENICAR. Uredil Bogomil GERLANC. Grafična oprema in tehnična ureditev Judita SKALAR. Izdala Zveza prijateljev mladine Slovenije. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

